

Medeltida klostergrunder på Island vegetation och flora kultur- och reliktväxter samtida växtnamn

Rapport från ett forskningsprojekt 2009–2011

**Inger Larsson, Per Arvid Åsen,
Steinunn Kristjánsdóttir, Kjell Lundquist†**

Område Landskapsarkitektur

Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för landskapsplanering, trädgårds- och jordbruksvetenskap

Rapport 2012:12

ISSN 1654-5427

ISBN 978-91-87117-11-4

Alnarp 2012

LANDSKAP TRÄDGÅRD JORDBRUK

Rapportserie

Medeltida klostergrunder på Island
vegetation och flora
kultur- och reliktväxter
samtida växtnamn

Rapport från ett forskningsprojekt 2009–2011

**Inger Larsson, Per Arvid Åsen,
Steinunn Kristjánsdóttir, Kjell Lundquist†**
Område Landskapsarkitektur

Sveriges lantbruksuniversitet
Fakulteten för landskapsplanering, trädgårds- och jordbruksvetenskap

Rapport 2012:12

ISSN 1654-5427

ISBN 978-91-87117-11-4

Alnarp 2012

Omslagsbild: Från utgrävningen av Skriðuklaustur juli 2009. Foto: Per Arvid Åsen.

Projektet har finansierats av Gyllenstiernska Krapperupsstiftelsen, Letterstedtske foreningen, Norge, Sockerbolagets fond, Stiftelsen Carl-Fredrik von Horns fond (Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien), C. F. Lundströms Stiftelse (Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien), Stiftelsen Svensk-isländska samarbetsfonden och Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet.

Rapporten med bilagor är utarbetad och tryckt med bidrag från: Letterstedtska föreningen, Sverige, Berit Wallenbergs Stiftelse och Åke Wibergs Stiftelse.

Arbetsinsatserna har delvis motfinansierats av projektdeltagarnas respektive arbetsgivare.

Bilder: Per Arvid Åsen, Kjell Lundquist och Inger Larsson om inte annat anges.

Kartorna är publicerade med tillstånd från ©National Land Survey of Iceland.

Till Kjell

Kjell Lundquist, Inger Larsson, Steinunn Kristjánsdóttir och Per Arvid Åsen
i Helgafell, juli 2009.

Förord

Det var en kväll i början av juli 2008. Vi hade kommit till Leeds för att delta i International Medieval Congress som hålls årligen av University of Leeds och för att förmedla kunskap om nordiska medeltida växter, växtnamn och kloster till en internationell publik. Vi hade samlats i köket till vår studentkorridor på Bodlington Flats för att pusta ut efter dagens föredrag. Diskussionen gick hit och dit och Steinunn visade bilder från utgrävningarna av "sitt" kloster på östra Island, Skriðuklaustur. I förbifarten och eftersom vi hade talat om växter nämnde hon att hon på Skriðuklaustur hade funnit pollen av växter som inte förväntats: bl.a. groblad och nässla. Med detta väcktes idén om att de olika klosterplatserna på Island borde undersökas med avseende på eventuella kvarvarande klosterväxter. Kompetensen fanns: en isländsk arkeolog med kloster som specialitet, Steinunn, en norsk botaniker med erfarenhet av reliktväxter på norska klosterplatser, Per Arvid, en landskapsarkitekt och trädgårdshistoriker med intresse för äldre växtintroduktioner, Kjell, och en nordist med medeltida nordiska växtnamn som forskningsinriktning, Inger. Fyra olika infallsvinklar och ett projekt var fött!

När projektet nu avslutas är det med stor sorg och saknad vi tvingas konstatera att en av oss, Kjell, inte längre är med. Kjell blev på ett självklart sätt huvudansvarig för projektet. Han deltog i fältarbetet åren 2009 och 2010 och ledde projektet fram till sin bortgång i september 2011.

Kjell tillägnas denna rapport som vi hoppas skall inspirera till fortsatt forskning om de isländska klostren, om klosterträdgårdarna, om växtligheten och om växternas namn. Frågetecknen är många, detta är bara början!

Inger Larsson
Stockholms universitet

Per Arvid Åsen
Agder naturmuseum
og botanisk hage

Steinunn Krístjansdóttir
Íslands universitet och Nationalmuseet

Abstract

Icelandic medieval monastic sites – vegetation and flora, cultural- and relict plants, contemporary plant-names

The colonization of Iceland began in the late 9th century and in the year 1000 the *Althing* chose Christianity to replace paganism as the religion of the country. The bishopric of Skálholt was established in 1056 and Hólar in 1106. There are traces of twelve to fifteen monasteries, of which nine are recognized as having lasted for some time. Of these only Skriðuklaustur has been fully excavated, exhibiting a European building model. Viðeyjarklaustur and Kirkjubæjarklaustur have been partly excavated not revealing any specific monastic buildings as yet. Archaeobotanical investigations have only been undertaken on Viðey and at Skriðuklaustur. The exact localisation of the monastic buildings, or possible monastic cultivation, are only presumptions at all other places, as is the type of monastic building, whether traditional Icelandic farm type or continental monastery building type. The questions that this project seeks to answer are which cultivated plants on the whole, and garden plants in particular, were known and used in the medieval Icelandic monastic context, and whether it is possible to find medieval relict plants in connection with the Icelandic monastic sites.

All monastic sites were surveyed for landscape and plants, and complete lists of the plants found are published in Bilaga 1. Medicinal, utility and ornamental plants, known in Iceland and abroad, have been recorded, but their status as true medieval monastic relict plants cannot be fully determined at this stage of research. The very special conditions in which a hitherto uninhabited island was colonized in some hundred years by people bringing and adapting their knowledge of farming, cultivating and using plants for both utility and pleasure led inevitably to a situation where common knowledge became integrated with the specific uses of plants and plant medicine in a monastic context. Many of the plants found today, such as *Angelica*, *Alchemilla*, *Allium*, *Filipendula*, *Plantago* or *Sanguisorba* have a medieval past as medicinal herbs. We cannot, however, establish for sure whether some of these plants' properties were not common knowledge to the Icelanders of the Middle Ages but were specific monastic plants.

The Icelandic monastic sites, as well as all Iceland, are today dominated by farming leaving little space for herbs to grow and survive. There are however traces of deliberate use and possibly cultivation of plants at Skriðuklaustur and Viðeyjarklaustur, although more archaeobotanical evidence from monastic sites is needed as well as an archeological search for traces of cultivation. This is required not only at these two sites but at all monastic sites in Iceland.

Medieval plant-names tell us little since most of the medico-botanical literature are translations of the Dane Henrik Harpestræng's works. The Icelandic laws, another source for plant-names, are heavily influenced by Norwegian law and therefore may only be used with caution for the documentation of Icelandic matters. Later historic plant-names, however, reveal many interesting details about the local use of some plants, although some of these names are loans from or translations of Scandinavian or German names and may not reveal anything about their local Icelandic use.

Key words: Icelandic monasteries, medieval gardening, relict plants, historic plant-names, medicinal plants, utility plants, ornamental plants.

Innehåll

Presentation av projektet:	11
Inger Larsson, Per Arvid Åsen, Steinunn Kristjánsdóttir, Kjell Lundquist†	
Bakgrund	
Syfte	
Reliktväxter och arkeobotanik	
Skriftliga källor och identifiering av växter och växtnamn	
Forskningsgruppen	
Projektets genomförande	
Kompletterande arbeten och publicering	
Några tankar efter forskningsresan sommaren 2009 Kjell Lundquist†	17
Island	19
Naturforholdene Per Arvid Åsen	
Den tidiga kolonisationen – Landnamet Inger Larsson	
Islands kristnande och de isländska klostren Steinunn Kristjánsdóttir	
Floraen på middelalderlige klostergrunner på Island	23
Per Arvid Åsen, Kjell Lundquist†, Steinunn Kristjánsdóttir	
Skriftliga källor och äldre isländska växtnamn Inger Larsson	49
Isländska växtnamn och växter Inger Larsson	51
<i>Achillea millefolium</i> , vallhumal (röllika)	
<i>Alchemilla</i> spp. (dagdkåpor)	
<i>Allium</i> spp., laukur (lök)	
<i>Angelica archangelica</i> , ætihvönn (fjällkvanne)	
<i>Argentina anserina</i> (<i>Potentilla anserina</i>), tágamura (gåsört)	
<i>Asperugo procumbens</i> , klóajurt (paddfot)	
<i>Artemisia</i> spp., (åbrodd, malört, gråbo)	
<i>Bistorta vivipara</i> (<i>Polygonum viviparum</i>), kornsúra (ormrot)	
<i>Carum carvi</i> , kúmen (kummin)	
<i>Chamerion</i> (<i>Chamaenerium</i> , <i>Epilobium</i>) <i>angustifolium</i> , sigurskúfur (mjölkört) och	
<i>Chamerion latifolium</i> , eyrarrós (praktmjölke)	
<i>Cochlearia officinalis</i> , skarfakál (skörbjuggsört)	
<i>Descurainia sophia</i> , þefjurt (stillfrö)	
<i>Equisetum arvense</i> , klóelfting (åkerfräken)	
<i>Filipendula ulmaria</i> , mjaðjurt (älggräs)	
<i>Geranium sylvaticum</i> , blágresi (midsommarblomster)	
<i>Geum rivale</i> , fjalladalafífill (humleblomster)	
<i>Lamium album</i> , ljósavítönn (vitplister)	
<i>Leymus arenarius</i> , melgresi (strandråg)	
<i>Menyanthes trifoliata</i> , horblaðka (vattenklöver)	
<i>Myrrhis odorata</i> , spánarkerfill (spansk körvel)	
<i>Plantago</i> spp., græðisúra (groblad)	

Rumex longifolius (*Rumex domesticus*), heimula, njóli (gárdsskráppa)
Sanguisorba officinalis, blóðkollur (blodtopp) och *Sanguisorba alpina* Bunge, höskollur (grápimpinell)
Tanacetum vulgare, regnfang (renfana) och *Tanacetum vulgare* f. *crispa* (munkrenfana)
Urtica dioica, brenninetla (brännässla)
Valeriana officinalis, garðabruða (läkevänderot) och *Valeriana sambucifolia*, hagabruða (flädervänderot)

Några oväntade arkeobotaniska fynd Inger Larsson

76

Brassica sp. kåsläktet
Borago officinalis gurkört
Cichorium intybus – pollentyp
Corylus sp. hassel
Linum usitatissimum lin
Malus sylvestris vildäpple
Myrica gale pors
Polygonum bistorta, stor ormrot
Primula veris, gullviva
Stachys sylvatica, stinksyska
Urtica urens, etternässla

Skriðuklaustur och Viðeyjarklaustur – spår av medeltida klosterträdgårdar?

Inger Larsson

81

Slutord Inger Larsson, Per Arvid Åsen, Steinunn Kristjánsdóttir

88

Litteratur

91

Bilaga 1. Växtinventeringar 2009–2011 Per Arvid Åsen, Kjell Lundquist†

Bilaga 2. Arkeobotaniska undersökningar på Island, en sammanställning

Inger Larsson, Inga Hlín Valdimarsdóttir

Bilaga 3. Örtagården i Skalholt Ingólfur Guðnason, översättning: Inger Larsson

Presentation av projektet

Medeltida klostergrunder på Island: vegetation och flora, kultur- och reliktväxter, samtida växtnamn

Inger Larsson, Per Arvid Åsen, Steinunn Kristjánsdóttir, Kjell Lundquist†

Flera tusen kloster grundades i Europa under medeltiden, och i Norden rör det sig om hundratal. Att ange en någorlunda exakt siffra för antalet kloster är emellertid omöjligt. Kloster flyttade, bytte orden, existerade endast en kort tid eller omnämns i skriftliga handlingar men kanske aldrig grundades, och olika forskare har kommit till olika resultat. Riksgränserna var dessutom annorlunda under medeltiden jämfört med i dag. Om vi håller oss till de medeltida gränserna så räknar man med 70–150 kloster under längre eller kortare tid i Danmark (Jørgensen & Thomsen 2004, Christiansen & Prehn 2004, Stefan Kreher m.u.). Inom det medeltida Sveriges gränser fanns ett 70-tal (Karlsson 1993, Kreher 2010). I Norge var det drygt 30 (Lunde 1987, Gunnes 1987) och på Island 9(10)–12, möjligen fler (Sigurdsson 2003). Utöver de kloster som visas på kartan ovan över Island räknar faktiskt Magnús Már Lárusson i artikeln ”Kloster” i *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* med möjligheten att det kan ha funnits kloster i Hraunþúfuklaustur söder om Skagafjörður och i Staf(a)holt och eventuellt i Oddi. De tre sistnämnda är dock så svagt belagda att de bortses ifrån i det följande.

Till de kontinentala klostren hörde odlingar av olika slag. Vi vet att det fanns klosterträdgårdar, men rent konkret vet vi inte särskilt mycket om hur dessa faktiskt såg ut. Växter odlades för att få mat, för medicinska ändamål, ur nyttyosynpunkt och kanske, i någon utsträckning, av estetiska skäl. Men även om vi inte vet rent konkret hur klosterträdgården var planerad så vet vi rätt mycket om vilka växter som odlades och nyttjades under medeltiden. Framför allt gäller detta förhållandena i England och på kontinenten där det skriftliga medeltida materialet är omfattande och forskningen varit livlig sedan Johan Harvey publicerade sitt banbrytande arbete *Medieval Gardens* 1981. Beträffande de nordiska länderna är förhållandena annorlunda. Det skriftliga materialet som kan belysa den medeltida odlingen är inte särskilt omfattande, och det är först på senare tid som arkeologerna börjat intressera sig för lämningar av växter, pollen och frön. Vissa framsteg har även gjorts inom reliktväxtforskningen (jfr Åsen in prep. och se nedan).

Trädgårdsodling (hagebruk) med odling av bland annet bærbuskar, frukttråd og medicinalvæxter hadde sannolikt stor betydelse på flera av de medeltida nordiska klostren även om konkreta originaluppgifter är ytterst sparsamma. När vi talar om trädgårdsodling avses här medeltida bebyggelsenära odling, kålgården, gråsgården eller örtagården – i Skandinavien och på kontinenten även träd-gården, men inte vad som brukar betecknas som åkerbruk, (jfr. Heimdahl 2010, Lundquist 2000, Øye 1998). Steinunn Kristjánsdóttir (2008) har visat att det också på Island fanns klosternära trädgårdsodling, vilket fynden vid hennes utgrävningar av Skriðuklaustur på östra Island visat.

Syfte

Syftet med projektet *Medeltida klostergrunder på Island: vegetation och flora, kultur- och reliktväxter, samtida växtnamn* är att försöka vinna kunskap om den medeltida isländska klosterträdgårdens utformning, odling, växtmaterial och växtnamn, för att sedan kunna jämföra, tolka och konfrontera dessa resultat med de hävdvunna uppfattningarna om klosterträdgårdarna, deras växtinnehåll och odling, i de övriga nordiska länderna. Syftet har därtill varit att vitalisera debatten och forskningen i ämnet i en vidare bemärkelse. Målet har varit att göra en preliminär inventering av platsernas kultur- och reliktväxter i det landskapliga sammanhanget, att sammanställa de hittillsvarande arkeologiska och dokumentära beläggen samt bedöma möjligheterna för eventuella framtida och kompletterande arkeobotaniska (pollen- och växtmakrofossil) undersökningar. Målet har även varit att relatera fynden till uppgifter om växter och växtnamn i äldre skriftliga material med isländsk proveniens för att ytterligare öka kunskapen om det historiska växtbruket.

Reliktväxter och arkeobotanik

Vad är en reliktväxt, och i synnerhet en medeltida reliktväxt? Vi har försökt att ge en definition, väl medvetna om de många svårigheter det innebär. Bara en sådan detalj som att det vi i de nordiska länderna brukar kalla medeltid börjar på 1000-talet och slutar i början av 1500-talet. Det säger sig självt att det är färre växter som kan vara medeltida reliktväxter från medeltidens början än från sekelskiftet 1500.

Reliktplanter er levende fortidsminner, helst knyttet til spesielle lokaliteter, i vårt tilfelle middelalderlokaliteter og som på forskjellig vis har overlevd på stedet i lang tid, helt siden middelalderen, da de ble dyrket som medisinerplanter, giftplanter, fargeplanter, duftplanter samt krydder- og grønnsaksplanter og enkelte andre nyttevekster. Dette gjelder særlig urter, men enkelte vedplanter kan også betegnes reliktpanter, for eksempel berberis (*Berberis vulgaris*) og kanskje også surkirsebær (*Prunus cerasus*) noen steder i Norge. Mange har stor spredningsevne og kan dukke opp langt unna den opprinnelige middelalderlokaliteten. Vi kan dele reliktpantene inn i såkalte *dvaleplanter*, hvis frø er bevart i jorda, og kan spire på samme plass etter mange hundre år, typiske eksempler her er bulmeurt (*Hyoscyamus niger*), filt-kongslus (*Verbascum thapsus*) og giftkjeks (*Conium maculatum*). Andre reliktpanter er flerårige (perenner) og overlever med sin foryngelsesevne på stedet i århundrer når de bare får anledning til sin årlige utvikling. Gode eksempler på slike planter kan være legepestrot (*Petasites hybridus*), løvehale (*Leonurus cardiaca*) og hunderot (*Ballota nigra*). En tredje gruppe, noe mindre sikre reliktpanter, er mer eller mindre stedbundne ett-årige til kortlevde flerårige, for eksempel hundetunge (*Cynoglossum officinalis*) og svaleurt (*Chelidonium majus*). Den fjerde og kanskje største gruppen omfatter mulige reliktpanter med stor spredningsevne, for eksempel borrar (*Arctium minus* og *lappa*), kattost (*Malva sylvestris* og *neglecta*) og karve (*Carum carvi*). Forekomsten av en ”middelalderlig relikvekt” kan i beste fall opplyse om dyrking i middelalderen, men den kan også være en relik fra et annet århundre enn det vi tror. I undersøkelsen av relikvekster er derfor kildekritikk av største

viktighet (Jfr Åsen in prep., Bunne 2010, Løjtnant 2003, 2007abc, 2008ab, Løjtnant och Elnef 2007, Christiansen & Prehn 2004, Lange 1972, 2003, Ødum 1965, 1978).

Reliktväxter är i sig levande fornminnen, företrädesvis knutna till särskilda lokaliteter, som på olika sätt har överlevt på platsen i lång tid. I vårt exempel på klosterplatser sedan medeltiden då de odlades som medicinalväxter, färgväxter, giftväxter, doftväxter eller krydd- och grönsaksväxter och nyttoväxter. Detta gäller i synnerhet örter, men enstaka vedartade växter kan också vara reliktväxter, till exempel berberis (*Berberis vulgaris*) och kanske även surkörnbär (*Prunus cerasus*) på några platser i Norge. Många av dem har stor spridningsförmåga och kan dyka upp långt ifrån den ursprungliga medeltidslokaliteten. Vi kan dela in de möjliga reliktväxterna i växter vars frö kan överleva länge i jorden och spira på samma plats efter många hundra år. Typiska exempel på sådana är bolmört (*Hyoscyamus niger*), kungsljus (*Verbascum thapsus*) och odört (*Conium maculatum*). Andra reliktväxter kan vara fleråriga (perenner) som överlevt genom sin förmåga till överlevnad på samma ställe i många hundra år. Exempel på sådana växter är pestskräp (*Petasites hybridus*), hjärtstilla (*Leonurus cardiaca*) och bosyska (*Ballota nigra*). En tredje grupp, något mera tveksamma, reliktväxter är mer eller mindre platsbundna ettåriga och kortlivade fleråriga växter till exempel hundtunga (*Cynoglossum officinalis*) och svalört (*Chelidonium majus*). Den fjärde och kanske största gruppen omfattar möjliga reliktväxter med stor spridningsförmåga, till exempel borrar (*Arctium minus* och *lappa*), kattost (*Malva sylvestris* och *neglecta*) och kummin (*Carum carvi*). Förekomsten av en ”medeltida reliktväxt” kan i bästa fall upplysa om medeltida odling, men den kan också vara en relik från ett annat århundrade än det avsedda. I reliktväxtundersökningar är därför källkritik av största vikt.

I litteraturen möter läsaren ofta påståendet att trädgårdskulturen skulle ha nått Skandinavien genom klostren under medeltiden. Slentrianmässigt sägs också ofta om många växter att de introducerats genom klosterväsendets försorg. Sentida forskning visar att det är mycket mer komplicerat än så. I själva verket har man att ta hänsyn till en tidig inhemsk agrar hortikultur, vars ursprung vi ännu känner dåligt till, och en ömsesidig påverkan och interaktion mellan klostrens odlingar, adelns/elitens hortikultur, den lantliga och inte minst den urbana hortikulturen. I England har forskningen visat att de små, senmedeltida städerna var hortikulturella centra. Stadsbornas trädgårdsodlingar var större och visade också en större variation än odlingarna på landsbygden runt omkring, och på torgen såldes snittblommor, ympkvistar och fröer (Dyer 1994, jfr Heimdahl 2010).

I Danmark har det funnits en lång tradition att undersöka reliktväxter som växer på medeltida lokaliteter, se till exempel Lind (1918), Lange (1972), Hedal (1987), Lind & Garner (1993), och i synnerhet Bernt Løjtnant, som efter att ha undersökt 2200 medeltida lokaliteter, klassificerar 270 arter som reliktväxter (Løjtnant 2007). Sabine Karg (2007) ger en översikt av danska arkeobotaniska analyser, vilka även inkluderar Skåne och Gotland i nuvarande Sverige, och hon nämner 30 lokaler mellan åren 1000 och 1850. Hon räknar med ett nära sammanhang mellan odling av örter, kryddor, grönsaker och medicinalväxter och dessas ursprung i klerikala trädgårdar och anser att växterna spridit sig från klostren eller slotten och ut till städerna.

I Sverige finns flera nyare arbeten som ger konkreta upplysningar om medeltida kulturväxter, till exempel Hjelmqvist (1991), Lundquist (2007), Heimdahl (2007, 2010) och Larsson (2010). Viklund (2007) ger en översikt över arkeobotaniska undersökningar från 8 lokaler i Sverige. Jens Heimdahl (2010) tonar ned klostrens roll som pionjärer i trädgårdsodlingens utveckling i Sverige, och visar att flera växter var kända i stadsodling redan innan klostren etablerades.

Innan arkeobotaniska undersökningar kom igång i Norge baserades en stor del av uppfattningen om klostrens trädgårdsodling på antagelser och slutsatser som byggde på vad man visste om förhållandena i England och på kontinenten (Olafsen 1902, Nordhagen (1941), Høeg (1975) och Fægri (1987)). Det var inte förrän under senare delen av 1900-talet som man började göra växtanalyser i samband med arkeologiska utgrävningar. Hjelle (2007) ger en översikt av arkeobotaniska analyser gjorda efter omkring 1950 från norska medeltidsstäder. Dessa visar ett varierat urval växter och betydelsen av vegetariska inslag i dieten, men antalet fynd av medicinalväxter (leueurter) är inte tillnärmelsevis så stort som i motsvarande undersökningar på kontinenten, till exempel i Danmark. Ingvild Øye (1998) visar att odlingar i stadsmiljö kan påvisas genom arkeobotaniska fynd redan på 1000-talet i t ex Oslo, Bergen och Trondheim. Bruun (2007) har ett kapitel om medeltida trädgårdar i Norge. Åsen (2009, in prep.) presenterar fynd av växter från de norska klosterplatserna och diskuterar om några av dessa kan vara medeltida relikter.

Lempiäinen (2007) ger en översikt över finsk medeltidsbotanik och nämner inledningsvis en liten örtabok med 27(?) växter som kan ha använts som medicinalväxter från Birgittinerkonventet i Nådendal /Naantali. Kanske odlades några av dessa växter där, till exempel salvia och malört, även om handskriften inte ger några direkta upplysningar om detta. Den kan vara skriven i Nådendal, men innehållet i några av artiklarna om växter kan föras tillbaka till Henrik Harpestræng (Larsson 2010). Makrofossilfynd av växter från 27 lokaliteter i Finland beskrivs inklusive två klosterplatser, Naantali og Valamo, och flera kända medeltida kulturväxter nämns.

De isländska arkeobotaniska undersökningsresultaten har inte tidigare sammanfattats eller presenterats i någon översikt. En betydelsefull undersökning gjordes redan 1944 av Sigurdur Thorarinsson i Þjórsárdalur och presenterades i *Tefrokronologiska studier på Island: Þjórsárdalur och dess förödelse*. I den upprättar han en absolut geologisk kronologi baserad på vulkaniska asklager, tefrokronologi, vilket möjliggör en exakt datering av de arkeologiska fynden i förhållande till de vulkaniska asklagren. Han gör också några pollenanalyser av material från gårdarna Stöng (museigård i dag) och Skallakot.

Fram till i dag har ett stort antal arkeobotaniska undersökningar genomförts på Island, i synnerhet under de senaste 20 åren. Resultaten av dessa är ännu inte alltid publicerade och även de som publicerats är inte sällan svåråtkomliga för andra forskare. I Bilaga 2 presenterar Inga Hlin Valdimardóttir tillsammans med Inger Larsson en sammanställning av ett antal arkeobotaniska undersökningar, och i diskussionerna om växter och växtnamn i vår undersökning görs hänvisningar till denna sammanställning. Någon värdering av resultaten av de arkeobotaniska undersökningarna gör vi däremot inte eftersom ingen i forskningsgruppen besitter någon sådan specialkompetens.

Skriftliga källor och identifiering av växter och växtnamn

De skriftliga källornas uppgifter om odling, växter och växtnamn kan ge ett viktigt bidrag till ett lands växt- och odlingshistoria och därigenom också till dess kulturhistoria. Ett omnämnande av en växt i en äldre skriftlig källa är förvisso inget bevis för att växten i fråga odlats eller ens växt i ett visst område eller på en viss plats, men tillsammans med paleo- och arkeobotaniska fynd, reliktväxtfynd och fynd av levande växter utgör de en viktig pusselbit.

Ett grundläggande arbete för den som arbetar med växter och växtnamn i äldre skriftliga kontinentala och nordiska källor är Johan Harveys sammanställning över omnämmandet av växter i äldre källor från Palladius *Opus agriculturae* från slutet av 300-talet till den engelske

botanisten William Turners *Libellus de re herbaria novus* från 1538 (Harvey 1981:168–180). Harvey har identifierat de växter som omnämns, men han anför inga uppgifter om växternas namn i de olika arbeten som omfattas av hans undersökning. Detta gör hans arbete mindre användbart för andra forskare än det skulle ha kunnat vara eftersom kopplingen mellan de verkliga växterna och de olika namn under vilka de uppträder i litteraturen saknas. I och för sig diskuterar Harvey olika problem i förbindelse med växtidentifieringar i skriftliga material i sin inledning till växtförteckningen, *Plants of the Middle Ages: a dated List* (s. 163), och uppmärksammar läsaren på några av de svårigheter som måste bemästras. En genomgång och förteckning av det här slaget uppfattas dock gärna som definitiv och fullständigt pålitlig, vilket den alltså inte nödvändigtvis är.

Den som intresserar sig för äldre tiders etnobotanik och växtnamn stöter omedelbart på problemet att innan Linné publicerade sin *Species plantarum* 1753 fanns ingen normering av växternas latinska/tidigvetenskapliga namn. Samma växt kunde uppträda under flera olika latinska (grekiska m fl) namn, och att koppla samman rätt namn med rätt växt är i sig svårt. Med det nutida vetenskapliga namnet som utgångspunkt är det därtill nödvändigt att kartlägga växtens äldre vetenskapliga namn såväl som de latinska/tidigvetenskapliga namn som var i bruk före Linné. Till detta kommer att förbinda det folkspråkliga namnet med rätt vetenskapligt eller latinskt namn. Utan kunskap om dessa namn är det nära nog omöjligt att söka uppgifter om en växt i äldre litteratur (jfr Lundquist 2009, 2010, Larsson 2010, 2012a). Kjell Lundquist understryker, med hänvisning till sina identifieringar av växterna och växtnamnen i Columellas *De Re Rustica* att samma växt kan uppträda under flera namn och att flera olika växtslag kan dölja sig bakom samma namn samt att "... gränsen för beteckningen, namnet, inte självklart ligger på artnivå." Lundquist fortsätter:

Skilda arter, ja till och med släkten, med ett likartat utseende och funktion kan slås samman i ett namn... Å andra sidan kan utseendemässigt väl definierade slag inom samma art ges skilda namn. Avslutningsvis vet vi faktiskt inte heller alltid vilka levande växter som namnen de facto betecknar i texterna. ... Tolkningsarbetet har pågått i närmare tvåtusen år, auktoriteterna är inte alltid överens, och arbetet med att tolka växtnamnen i de antika källorna pågår fortfarande." (Lundquist 2009:398).

Den folkliga kategoriseringen och den folkliga botanikens sätt att klassificera växter bidrar ytterligare till svårigheterna att identifiera växterna i äldre skriftliga material. Den skiljer sig väsentligt från den vetenskapliga klassificeringen som kräver förhållandet en växt ett namn och föredrar ett unikt namn för varje art och genetiskt besläktade växter förs samman till familjer. I den vetenskapliga botaniken finns inte heller några kända växter som saknar namn, medan den folkliga botaniken knappast har anledning att särskilja alla växter och inte heller gör det. Det är vanligt att växter klassificeras efter användbarhet i ordets vidaste bemärkelse och inte primärt efter utseende eller förment släktskap. Flera sinsemellan helt obesläktade växter kunde då få samma namn. Exempel i det isländska materialet skulle kunna vara *lækja-bláðka*, *læknisbláð*, *læknisgras* som kan avse *Alchemilla* spp. (daggkäpa) och *Plantago* spp. (groblad). En medeltida svensk, troligen även nordisk, folklig växtfamilj utgörs av alla ätbara gröna blad som benämndes *kål* i fornsvenskan (jfr Larsson 2010, Kristensen 1912).

Med utgångspunkt från växternas namn förtecknar och kommenterar Inger Larsson de medeltida svenska växtnamnen och identifierar växterna i *Millefolium*, *rölika*, *näsegräs* (2010). De fornvästnordiska, dvs isländska och norska, växtnamnen är samlade och kommenterade av Wilhelm Heizmann i *Wörterbuch der Pflanzennamen im Altwestnordischen* (1993). Även han identifierar de verkliga växterna bakom namnen, men då hans arbete är jämförelsevis tidigt

och han hade mindre jämförelsematerial att tillgå är hans identifieringar någon gång inte helt pålitliga.

Forskningsgruppen

Den nordiska projektgruppen består av förstekonservator **Per Arvid Åsen**, Agder naturmuseum og botanisk hage, botanist med reliktväxter vid klostergrunder som specialitet, professor em **Inger Larsson**, Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet, språkforskare med historiska växtnamn som specialitet och docent **Steinunn Kristjánsdóttir**, Islands universitet och Nationalmuseet, arkeolog med inriktning på medeltida klostergrunder på Island. Projektansvarig fram till september 2011 var framlidne docenten **Kjell Lundquist**, Sveriges lantbruksuniversitet, Alnarp, landskapsarkitekt och trädgårdshistoriker med kultur- och trädgårdsväxternas historia som specialitet.

Projektets genomförande

Som framhållits kretsar våra forskningsfrågor runt vilka kultur- och trädgårdsväxter som har förekommit och nyttjats i det medeltida isländska klostersonnet, både inhemska och introducerade arter. Ingen av de kända klosterlokaliteterna på Island har tidigare undersökts med avsikt att finna möjliga kvarvarande reliktväxter.

De allmänt accepterade isländska klostren, nio kloster och tio lokaliteter, de medeltida biskopssätena Hólar och Skálholt, samt Reykholt, Snorre Sturlasons gård, undersöktes den 1–16 juli 2009 för att finna möjliga kvarstående reliktväxter samt eventuella ytliga spår av ruiner av själva klosterbyggnaderna (jfr kartan ovan). I juli 2010 besöktes ytterligare tre mindre väl dokumenterade, platser, Bær, Hítardalur og Saurbær i Skagafjörður av Kjell Lundquist och Inger Larsson för komplettering av de isländska klosterlokaliteterna. De tre sistnämnda platserna besöktes av Per Arvid Åsen 2011. Bara tre av de medeltida klostergrunderna – Kirkjubæjarklaustur, Skriðuklaustur, och Viðeyjarklaustur – har tidigare undersökts arkeologiskt. Nu vet man var dessa kloster legat till skillnad från de övriga platserna där den exakta lokaliseringen fortfarande är synnerligen osäker. Var eventuella trädgårds- och andra odlingsplatser legat, om de över huvud taget funnits, återstår också att undersöka.

Kompletterande arbeten och tidigare publicering

I Bilaga 1 finns listorna från växtinventeringarna på klosterplatserna. Den tidigare nämnda sammanställningen av isländska arkeobotaniska undersökningar finns i Bilaga 2. Bilaga 3 innehåller en översättning till svenska av informationshäftet *Jurtagarður í Skálholti (Örtagården i Skálholt)* av Ingólfur Guðnason.

Projektet har egna Internetsidor här:

www.consideratecandidum.com/prosjekter/kloster_island/index.html

Faktablad på svenska och engelska publicerades 2010, och dessa är tillgängliga via projektets webbplats och SLUs webb.

Medeltida klostergrunder på Island – vegetation och flora, kultur- och reliktväxter, samtida växtnamn. LTJ-fakultetens faktablad 2010:7. http://pub.epsilon.slu.se/4531/1/LTJ-Fakta_2010_7.pdf

Icelandic medieval monastic sites – vegetation and flora, cultural plants and relict plants, contemporary plant names.

Fact sheet from LTJ-faculty 2010:18. http://pub.epsilon.slu.se/5110/1/larsson_e_al_100823.pdf

Några tankar efter forskningsresan 2009

Kjell Lundquist†

Efter två veckor i en isländsk medeltida klostermiljö, där de flesta platserna i fält inte avslöjar någonting alls om sin forna historia, kan man 450 år efter klostrens nedläggning just inte säga någonting alls om de medeltida växtförhållandena, och samtidigt ganska mycket. Bara tre – Kirkjubæjarklaustur, Skriðuklaustur, och Viðeyjarklaustur – av de medeltida klostergrunderna har undersökts arkeologiskt. Dessa kloster vet man nu var de legat, men det visste man inte med bestämdhet innan man började gräva. Var klosterbyggnaderna legat på alla de andra platserna vet man inte heller exakt. Det finns olika och delvis avvikande uppfattningar, i avstånd kan det röra sig om både tiotals och flera hundra meter. Var eventuella trädgårds- och andra odlingsplatser legat på dessa klosterorter kan man nästan bara spekulera om. Det mesta beträffande Islands materiella och underjordiska klosterhistoria återstår att undersöka.

Ändå, genom de få men successivt tillkommande uppgifterna om växtmaterialet i framförallt de utförda pollenundersökningarna i medeltidslagren – i klosterkontexter, på biskopssätena och i olika gårds- och hamnmiljöer – noterar vi några kända kultur- och trädgårdsväxter, möjliga läkeväxter och ogräs, som inte noterats före landnamet eller klosteretableringarna, och som inte alls eller bara mycket sällsynt finns vildväxande på Island idag. Vi finner både introducerade och indigena arter som i olika utsträckning domesticerats eller insamlats (exempelvis lin, vild lök, brännässla, groblad, vänderot, kvanne, pors, svartkämpar, blodtopp och någon *Artemisia*-art). Fynden kommer i dagen genom vår sammanställning, och nya fynd kommer sedan att tillkomma vid varje utgrävning som inkluderar en arkeobotanisk undersökning. Pusslet kan börja läggas.

Kända kultur- och trädgårdsväxter, både för Island och generellt, och vanliga eller sällsynta har påträffats vid våra inventeringar på klostergrunderna. Lätt är att fastna för de vackra och spektakulära blomväxterna, dokumenterade läkeväxter, som blodtopp (*Sanguisorba officinalis*), älgört (*Filipendula ulmaria*), vänderot (*Valeriana officinalis*), renfana (*Tanacetum vulgare*), vitplister (*Lamium album*), röllika (*Achillea millefolium*), kummin (*Carum carvi*) och fjällkvanne (*Angelica archangelica*). Dessa, och många fler, har alla påträffats på klostergrunderna, om än deras eventuella medeltida relikväxtstatus måste diskuteras ingående i varje enskilt fall.

En enskild art måste nämnas. På Pingeyrarklaustur påträffades *klóajurt*, paddfot (*Asperugo procumbens*), något hundratals meter söder om den förmodade klosterplatsen. Arten är okänd på Island idag och har inte rapporterats sedan 1929, även då vid Pingeyrarklaustur. Paddfoten härstammar från bergstrakterna i Östeuropa och Västasien och har spritts som ogräs till större delen av Europa. Den är idag missgynnad och bedöms som hotad i flera europeiska länder. Hur paddfoten kan ha kommit till Island, när och varför, berättas bäst vid lägerelden...

På Island är det dock kulturväxter av annat slag som har störst betydelse. Rikesbärande skulle man kunna säga. Det handlar om de olika betesgräsen. Före kolonisationen var gräs relativt ovanligt. Pollenundersökningarna belägger detta väl. Växtligheten dominerades av fjällbjörk/glasbjörk och ljung. Gräs fanns bara där det fanns gott om fågel, och där fågelspillningen med sitt fosfatinnehåll gödslade marken och på så vis gynnade gräsen.

Det är alltså betesgräsen som i första hand garanterat överlevnaden för landets inbyggare och som också lagt grunden för det relativa välståndet. En enkel blick på de första landningskartorna visar samma bild. Klosteretableringarna utgör inget undantag. De finns där det över-

huvudtaget finns förutsättningar för överlevnad och långsiktig försörjning, självklart i de möjligheternas spel som rått med enskilda bönder, markdonationer och tillgänglighet till land. Det enskilt mest iögonfallande exemplet i detta avseende utgör Þykkvabæjarklaustur som med sina gräsmarker strax ovanhavsytan ligger som en grön ö på Mýrdalssandur sydöst om Mýrdalsjökull med vulkanen Katla. I fyrahundra år betjänade gräset denna augustinerkommunitet. Gräsproduktionen till slätter, ensilage och bete utgör än i dag den dominerande markanvändningen. De vita eller pistagefärgade ensilagebollarna, de isländska ängsmarängerna, är dock en helt ny företeelse.

Samtliga medeltida klosterplatser på Island kan nog i en bemärkelse sägas ha 'det'. De är överlevnadsplatser, goda platser i avseende på både närheten till och produktionen av olika nyttigheter, och i avseende på avskildhet, tillgänglighet och säkerhet. Flera av dem besitter därtill ett estetiskt överskott, det vill säga deras placering i landskapet är medveten och starkt rumslig, har klara siktsamband och utstrålar kraft. Om man vågar skriva vackert kan man göra det. Förmågan och dådkraften att placera Helgafellsklaustur och Þingeyrarklaustur såsom de ligger i landskapet skulle göra varje modern landskapsarkitekt avundsjuk.

(Artikeln har tidigare publicerats i Lundquist, Kjell, 2010, *Medeltida klostergrunder på Island – vegetation och flora, kultur- och reliktväxter, samtida växtamn*. LTJ-fakultetens faktablad 2010:7)

Kjell Lundquist finner paddfoten på Þingeyrarklaustur, juli 2009.
Fotot taget från den tänkta klosterplatsen mot sydöst.

Helgafellsklaustur. Klostret har legat på sydsidan av Helgafell.

Utsikt från Helgafell mot söder. Klostret antas ha legat mellan den nuvarande kyrkan och berget.

Island

Naturförhållandena

Per Arvid Åsen

Island omfattar 103000 km² landareal, hvorav isbreer utgör 11922 km² och 64538 km² er såkalt ødeland (wastelands). Klimaet er hovedsakelig kystklima med relativt milde vintre og kjølige somre, men noen variasjoner er det, blant annet kan det bli relativt varmt på Nord-Island om sommeren og kaldt om vinteren. Nedbøren varierer sterkt innom landet, med 400-4000 mm som ytterpunkter (Taksdal 1986). Bjørkeskog dekker i dag mindre enn 1 % av landet, og mye av dette er et resultat av aktiv skogplantning utover 1900-tallet (Church et al. 2007). Islands flora omfatter 489 karplantearter (Kristinsson 2008), og hører hovedsakelig med til det nord-europeiske floraområdet (et fåtall hører med til det nord-amerikanske floraområdet). Det er beregnet at omtrent 15–40 % av Islands totale landoverflate var opprinnelig kledd med bjørkeskog da landnamet (kolonisationen) tok til i slutningen av 800-tallet, og mye av skogen vokste i det kystnære lavlandet (Church et al. 2007). Landnamet foregikk under den klimatiske gunstige perioden som er betegnet MW (Middelalder Varmetid). Denne ble avløst av Den Lille Istid på 1300–1400-tallet (Keller 2009). Etter landnamet forsvant bjørkeskogen raskt, noe som kan sees av pollendiagrammene. Samtidig økte omfanget sterkt av gressbevakst beiteland, et sikkert tegn på menneskelig aktivitet på Island. Bygg (*Hordeum vulgare*) ble dyrket de første hundreårene, men etter 1500–1600-tallet var det slutt, først og fremst på grunn av klimaet, men også andre forhold hadde innvirkning. Andre kulturindikatorer i pollendiagrammene er burot/malurt (*Artemisia*), pors (*Myric gale*) og lin (*Linum usitatissimum*), og en skarp økning av åkergress (Einarsson 1962). Det er antatt at 40% av jorda forsvant som følge av beiting og vulkansk aktivitet etter Landnamet, og 73% av dagens landoverflate er påvirket av erosjon (Keller 2009).

Den tidige kolonisationen – Landnamet

Island bebyggdes først från Norge under Harald hårfagers dagar...
det var åtta hundra och sjuttio vintrar efter Kristi födelse.

(*Íslendingabók*)

Inger Larsson

På en prisbelönt utställning i Reykjavík, *Landsnámnsýningin – The Settlement Exhibition* framhålls fyndigt årtalet 871 +/- 2 för den första norska bosättningen på Island. Om den tidigare historien vet man bara att Irländska munkar sannolikt vistats på Island i alla fall i slutet av 700-talet. I *Landnámabók*, bevarad i fem handskrifter varav tre medeltida, berättas om Islands bebyggelse och i den redogörs för vilka nybyggarna var och var de bosatte sig. Merparten av dem kom faktiskt från Norge, helt i enlighet med *Íslendingabók*, men omkring 15% kom huvudsakligen från Brittiska öarna och några även från Sverige. Det keltiska inslaget var också stort. Island befolkades snabbt, enligt medeltida källor skall det ha skett på 60 år. Om detta råder det dock delade meningar inom den moderna forskningen (jfr Margrét Hermanns-Auðardóttir 1989, Guðrun Ása Grímsdóttir 1996).

Det isländska alltinget (*Alþingi*) med lagstiftning som gällde för hela Island instiftades under 900-talets förra hälft och mötte årligen på Þingvöllr vid Øxará. Alltinget hade två funktioner, lagstiftande och dömande. De första lagarna skall ha skrivits ner i början av 1100-talet. De äldsta bevarade lagarna benämns *Grágás* och är bevarade i handskrifter från mitten av 1200-talet. De ersattes av *Járnsiða*, 1271, och *Jónsbók*, 1281 (Dennis et. al. 1980). De isländska

lagarna utgörs i stor utsträckning ursprungligen av norsk lag, och de uppgifter som finns i dessa lagar om växtlighet och odling kan inte utan vidare antas spegla isländska förhållanden. (Sammanställningen ovan bygger på uppgifter i Njarðvik, 1973, om inget annat angivits.)

Islands kristnande och de isländska klostren

Steinunn Kristjánsdóttir

I Island infördes kristendomen formellt på Alþingi år 1000. Denna trosövergång betraktas vanligtvis som en ensidig övergång men bakom beslutet låg en långvarig utveckling som startade långt innan Island bebyggdes bland de socialgrupper som senare kom att bo där. Forskningen om de olika kristna influenserna i Europa visar klart och tydligt att nordbor hade lärt känna kristendomen så tidigt som på 600-talet, så det råder inget tvivel om att kristnandeprocessen i Island började redan när ön bebyggdes under den senaste kvartdelen av 800-talet (Hjalti Hugason 2000, Jón Viðar Sigurðsson 2003, 2008, Steinunn Kristjánsdóttir 2004).

I dag förutsätts det i allmänhet att själva kristnandeprocessen inletts med en oorganiserad utbredning av kristendomen bland nordborna på grund av de intensiva folkvandringarna i Europa. Samtidigt pågick en organiserad missionsverksamhet inom samma landsområden. Den oorganiserade infiltrationen och den organiserade missionsverksamheten har utan tvivel överlappat varandra i tid, samtidigt som kristendomen påverkades generellt av de olika trosvarianter som då blomstrade bland befolkningen i Nord-Europa (Steinunn Kristjánsdóttir 2004).

Det framgår klart av de fornminnen som undersökts i de nordiska länderna att effekterna av den oorganiserade utbredningen av kristendomen och missionsverksamheten har olika ursprung. I Sverige och Danmark kom den kristna influensen från kontinenten, England och Frankrike, förutom tydliga impulser från de baltiska länderna i öst, speciellt i östra Sverige. Danmark härskade under denna tid över delar av de brittiska öarna och Sverige över delar av de baltiska länderna. I Norge och på Island anses influenserna främst ha kommit från de brittiska öarna och Irland, då både anglosaxisk och irländsk-skotsk kristendom dominerade i dessa områdens samhällen (Hernæs 1995, s. 141, Krag 1995, s. 30, Jørgensen 1996, Vilhjálmur Örn Vilhjálmsson 1996, Skre 1997, s. 3 ff., Staecker 1997, Ambrosiani 1998, s. 406, Myhre 1998, s. ff., 26, Hjalti Hugason 2000, s. 28 ff., Gräslund 2001, s. 20 ff., Brink 2004, Morris 2004, Teliander 2005, André 2006, Stummann Hansen och Sheehan 2006, Steinunn Kristjánsdóttir 2007).

Island tillhörde först ärkebiskopsstiftet i Lund, inrättat 1104, men fördes till Nidaros stift när ärkebiskopsstiftet inrättades där år 1152. På Island etablerades biskopssätet i Skálholt på södra Island år 1052 och biskopssätet i Hólar på norra Island år 1106.

Den sista etappen av kristnandeprocessen, dess utformning och organisation, inleds slutligen därefter och avslutas cirka 1200, trots att kristendomens utveckling och anpassning visserligen fortsätter under ledning av den romersk-katolska kyrkan fram till reformationen under mitten av 1500-talet. Klosterväsendet börjar då ta form samtidigt inom samtliga nordiska länder, Danmark, Norge och Sverige. Under klostrens första period grundades även de flesta klostren på Island och detta kan anses ha skett i samband med den katolska kyrkans expansion inom Nord-Europa under medeltiden.

Om man granskar utbredningen av de många klosterordnarna under perioden 1100–1550 i Nord-Europa kan man klart urskilja en jämförbar utveckling på Island. Åtminstone spreds

benediktiner- och augustinerkloster och deras regler till Island samtidigt som deras utbredning nådde sin höjdpunkt i länderna runt om i Europa. I Europa fanns det ett tjugotal klosterordnar och i Norge blev till exempel cistercienserklostren som grundades från moderkloster i England, inflytelserika. Tiggarmunkarnas ordnar (dominikaner och franciskaner) spelade också en stor roll i mera tätbefolkade länder än Island. De var verksamma i större städer så långt norr ut som Trondheim, men de kom aldrig till Island (Janus Jónsson 1887, Gunnes 1987, Lidén 1993, Karlsson 1993, Olsen 1996, Jón Viðar Sigurðsson 2008, s. 159–160).

På Island var, som framgått, nio kloster (på tio platser) av benediktiner- och augustinerordrarna verksamma fram till reformationen, varav sju munkkloster och två nunnekloster.

Även om vaga uppgifter finns är det inte helt klarlagt att det verkligen funnits ett kloster i Bær på 1000-talet. Det gjordes också försök att grunda ytterligare två kloster men detta ledde inte till någon permanent klosterverksamhet, dvs Hítardalsklaustur och Saurbæjarklaustur. Det faktum att endast benediktiner- och augustinerordnarna kom till Island beror på samhällsförhållandena och hur glest befolkad ön var. Det anses också att en kongregation i augustinerorden – viktorsorden (Viktorinerna) – varit verksam på Island under en period under medeltiden (Janus Jónsson 1887, Gunnar F. Guðmundsson 2000, s. 212–214).

Det första klostret, Pingeyrarklaustur, grundades på Island år 1133 (1112). Fram till 1186 grundades totalt sex kloster, nämligen Munkaþverárklaustur, Hítardalsklaustur, Þykkvabæjarklaustur, Helgafellsklaustur och Kirkjubæjarklaustur. Källorna om Hítardalsklaustur är dock osäkra och det anses i allmänhet inte tillhöra de egentliga klostren på Island. Det finns också osäkra källor om grundandet av ett kloster i Saurbær í Eyjafjörður vid sekelskiftet 1200, men det är oklart om klostret var verksamt (Janus Jónsson 1887, s. 182–241). Denna utveckling överensstämmer med den första etappen i klostrens utveckling i det övriga Norden och då speciellt med klostrens utveckling i Danmark och Norge.

Under nästa etapp, som omfattade åren 1225–1297, grundades de tre nya klostren Viðeyjarklaustur, Reynistaðaklaustur och Möðruvallaklaustur. Detta motsvarar den andra utvecklingsetappen i Islands grannländer. Dessa kloster drevs antingen enligt augustinerordens eller benediktinerordens regler, trots att Þykkvabæjarklaustur, Helgafellsklaustur och eventuellt också Viðeyjarklaustur under en tid drivits enligt viktorsorden, som tidigare nämnts. Þorlákur Þórhallsson, den helige, blev den förste abboten av augustinerorden på Island i Þykkvabæjarklaustur. Han blev senare biskop i Skálholt och studerade vid viktorsklostrets skola i Saint-Victor i Paris (Janus Jónsson 1887, s. 241–264).

Efter att Möðruvallaklaustur grundats (1296) skulle det dröja länge innan det grundades fler kloster både på Island och i Nord-Europa. Nästa kloster som grundades var Skriðuklaustur år 1493. Det drevs enligt augustinerordens regler fram till reformationen (Janus Jónsson 1887, s. 264–265, Heimir Steinsson 1965). Grundandet av Skriðuklaustur tillhör den tredje etappen i den katolska kyrkans expansion under 1400-talet, när många kloster åter började grundas efter ett sekellångt uppehåll i de övriga nordiska länderna.

Stefán Jónsson, biskop i Skálholt, anses ha tagit initiativet till att grunda Skriðuklaustur. Han studerade i Europa, bland annat i Frankrike, när den tredje etappen i den europeiska klosterhistorien pågick. Han ansvarade för grundandet av Skriðuklaustur kort efter att han utsetts till biskop och hade visiterat på östra Island. Stiftet Skálholt ägde ett havsgående fartyg medan han var biskop, och det kan anses vara troligt att han varje år hade varit i kontakt med utlandet

efter att han kom tillbaka till Island. Han tillhörde själv en av landets främsta hövdingesläkter (Heimir Steinsson 1965, s. 12 o.v.).

Lämningarna av de isländska klostren har i det närmaste försvunnit från jordens yta. Det är i de flesta fall oklart var klosterbyggnaderna stod. Man har letat efter lämningar efter klostren endast på tre platser, nämligen på ön Viðey, i Kirkjubær och Skriða i Fljótsdalur. I alla dessa fall har det hittats lämningar som varit olika väl bevarade. Både på Viðey och i Kirkjubær har de förstörts på grund av senare tiders byggnationer. Det är bara i Skriða som man funnit välbevarade lämningar, som dock inte var synliga när man började leta efter dem.

Trots att de isländska medeltida klostren fördelades relativt jämnt mellan de två stiften i Hólar och Skálholt, var deras geografiska spridning relativt ojämn. Ett kloster på ön Viðey var verksamt på Syd-Island. Bara klostret Helgafellsklaustur fanns på Väst-Island, och det låg ursprungligen på ön Flatey i Breiðafjörður. Det fanns inget kloster på Västfjordarna. På norra Island var de fyra klostren Þingeyrarklaustur, Reynistaðaklaustur, Möðruvallaklaustur och Munkaþverárklaustur verksamma, samtliga i Hólar stift. Þykkvabæjarklaustur, Kirkjubæjarklaustur och Skriðuklaustur räknades tillhöra Öst-Island, som då omfattade ett avsevärt större geografiskt område än nu.

Bær, 1030–1050?

Þingeyrarklaustur, benediktinerorden (1112/1133–1551).

Munkaþverárklaustur, benediktinerorden (1155–1551).

Hítardalsklaustur, benediktinerorden? (1166–?).

Þykkvabæjarklaustur, augustinerorden (1168–1551).

Flateyjarklaustur, augustinerorden (1172–1184/1185).

Helgafellsklaustur, augustinerorden (1184/1185–1551).

Kirkjubæjarklaustur, nunnekloster tillhörande benediktinerorden (1186–1551).

Saurbæjarklaustur, orden?, grundat cirka år 1200–?

Viðeyjarklaustur, augustinerorden (1225–1551).

Reynistaðaklaustur, nunnekloster tillhörande benediktinerorden (1295–1551).

Möðruvallaklaustur, augustinerorden (1296–1551).

Skriðuklaustur, augustinerorden (1494–1554).

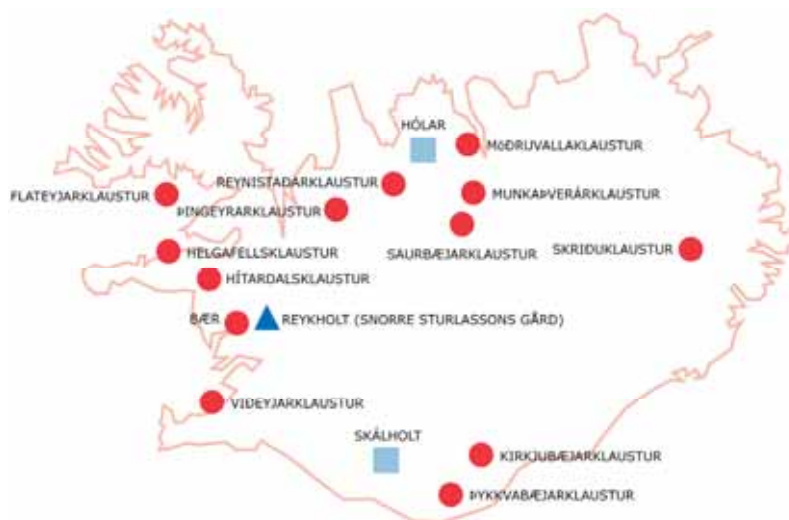
Floraen på middelalderlige klostergrunner på Island

Per Arvid Åsen, Steinunn Kristjánsdóttir, Kjell Lundquist†

Denne oversikten gir en foreløpig sammenstilling av karplantefloraen i stikkords form på og omkring de islandske klosterlokalitetene samt bispesetene Hólar og Skálholt og Snorre Sturlasons gård på Reykholt, og er skrevet av Per Arvid Åsen. Den historiske innledningen til hvert kloster er skrevet av Steinunn Kristjánsdóttir. Første del av feltarbeidet ble utført sommeren 2009 mellom 3 juli og 14 juli av Kjell Lundquist, Inger Larsson, Steinunn Kristjánsdóttir og Per Arvid Åsen, andre del med Bær, Hítardalur og Saubær ble gjort i 2010 mellom 14 og 17 juli av Kjell Lundquist, Inger Larsson og Samson B. Harðarson, og tredje del ble utført i tiden 20 juni til 6 juli 2011 av Per Arvid Åsen. Tid og omstendigheter tillot dessverre ikke at det ble tatt herbariebelegg av plantene. Derfor knytter det seg en viss usikkerhet i bestemmelsen av noen vanskelige arter, for eksempel marikåper (*Alchemilla*), men noen få kontrollinnsamlinger i 2011 viste dog vanlige marikåpearter ifølge den islandske floraen. Alle artene er ført opp i tabells form i Bilag 1. Med bakgrunn i de arkeologiske utgravningene på Skriðuklaustur 2002–2011 under ledelse av Steinunn Kristjánsdóttir, hvor bl.a. løk (*Allium*), brennesle (*Urtica dioica*) og groblad (*Plantago major*) foreligger som arkeobotaniske funn, håpet vi å kunne finne spor i dagens flora etter middelalderlig plantevekst, for eksempel i form av gjenstående reliktplanter. Vi fant få spor, men vi håper at våre registreringer kan inspirere til videre arbeid med temaet.

I denne oversikten er hver lokalitet presentert med en kort klosterhistorikk og feltobservasjoner 2009–2011. Alle artene som ble funnet på klosterlokalitetene er presentert i Bilag 1 med gjeldende vitenskapelig, islandsk, norsk og svensk navn etter (*Flora Íslands*, Kristinsson (2008) inkl. oppdatering (2010), Sigurðardóttir (2005), norsk navn etter Lid & Lid (2005) og svensk navn etter *Den virtuella floran*). Først kommer klostrene kronologisk slik som vi besøkte dem, så bispesetene Hólar og Skálholt, og Snorre Sturlason sin gård på Reykholt til slutt (se kartet).

* i forbindelse med ett växtnamn i texten nedan visar att växten och dess olika namn kommenteras i avsnittet *Isländska växtnamn och växter*. # markerar att växten kommenteras i *Örtagården i Skálholt* i Bilaga 3.

Helgafellsklaustur

I 1172 innvigde Klængur Þorsteinsson, biskop i Skálholt, et augustinerkloster på Flatey i Breiðafjörður. Av ukjent grunn ble det flyttet til Helgafell på Snæfellsnes i 1184–1185, men det finnes visse belegg for at klosteret ble flyttet på grunn av en bedre plassering på fastlandet. Den første abbeden het Ögmundur Kálfsson. Klosteret bestod til Reformasjonen i 1550. Det har ikke blitt foretatt noen arkeologiske utgravninger på plassen, men etter overflatestrukturen å dømme, ser det ut som om klosterets ruiner ligger i bakken oppfor nåværende kirke. Det finnes tydelig merker etter en sti som bonden (Hjörtur) kalte for abbedsstien (*Abbotströ*). For øvrig er det ingen synlige merker etter klosteret (Pálsson 1967, Jónsson 1887).

Helgafell skyddar kyrkan och klosterplatsen mot nordliga vindar, juli 2009.

Utsikt från Helgafell mot söder. *Abbotströ* syns till höger i bilden i slutningen ned mot gården.

Gård og kirke ligger på sørsiden av foten av Helgafell. Det er eng (*graslendi*) omkring bebyggelsen, og en bekk renner mer eller mindre parallelt med kirke og gård, omgitt av tuet beitemark. Tun og veikanter er preget av vanlig tråkkvegetasjon. Sør for gårdshusene er et vegetasjonsfelt sterkt påvirket av gjødsling med blant annet en stor bestand av spansk kjørvel

(*Myrrhis odorata*)* og unaturlig kraftig grasvekst. Spansk kjørvel er også spredt forvillet andre steder omkring gården. I den sørvendte bakke mellom gården og fjellet vokser en bestand av skogstorkenebb (*Geranium sylvaticum*)* som også ble bemerket av bonden på stedet. I plenkanten, like vest for bolighuset finnes en bestand av gråpimpinell (*Sanguisorba al-pina*)*#. Geiterams (*Chamerion angustifolium*)* stod spredt blant gråpimpinellen. Rabarbrabestander (*Rheum x rhabarbarum*) vokser mellom bolighus og uthus, og i bakke mot bekk øst for kirkegården. Kirkegården er preget av gras, men også vanlig ryllik (*Achillea millefo-lium*)*# ble notert her. Det vokser en stor rogn (*Sorbus aucuparia*)# på en grav, og en liten tregruppe (*Salix*)# er plantet i nordvestre hjørne av kirkegården. Like sørvest for gården ligger det et vann. Selve Helgafell er preget av lavvokst fjellvegetasjon. Helgafellområdet er plassert i kategorien våtmark (*votlendi*) på vegetasjonskart over Island (Guðjónsson & Gíslason 1998).

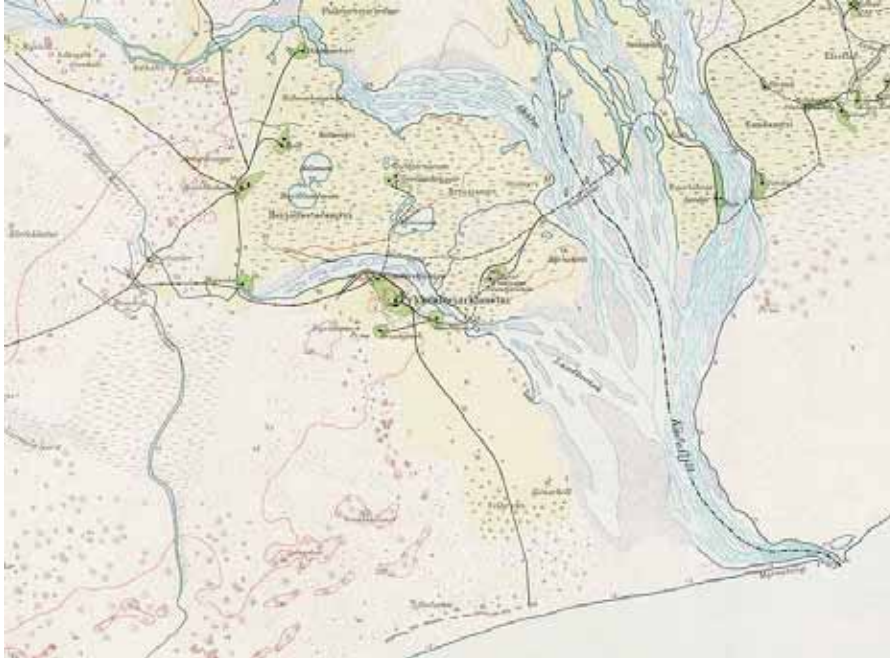
Kyrkan t. h. håller på att renoveras. Klosterplatsen anses ligga på höjden till vänster om kyrkan, juli 2009.

Flateyjarklaustur

Augustinerklosteret på Flatey i Skálholt bispedømme ble grunnlagt i 1172, men ble allerede i 1184 eller 1185 flyttet til Helgafell (se over). Ingen arkeologiske utgravninger er blitt foretatt på klosterets ruiner, men disse ligger formodentlig nordøst for den nåværende kirken. Klosteret har trolig ligget på de såkalte *Klausturhólar*, der det finnes levninger av store sirkelformede fornminner. Forhøyningen er lett synlig mot horisonten. Her ligger også den markante *klostersteinen* 600 meter nordøst for Flatøykirken (Georgsson 1990, Jónsson 1887).

Klosterområdet er preget av frodig eng (tørreng) med engrapp (*Poa pratensis*), engsyre (*Rumex acetosa*)#, engsoleie (*Ranunculus acris*), rødsvingel (*Festuca rubra*), vassarve (*Stellaria media*) og engkvein (*Agrostis capillaris*). Lenger nordøstover finnes vegetasjon med engreverumpe (*Alopecurus pratensis*) og knereverumpe (*A. geniculatus*) som markante arter. Andre steder nær kirken finnes store bestander i eng med gjetertaske (*Capsella bursa-pastoris*) og vassarve (*Stellaria media*) samt stedvis engkall (*Rhinanthus minor*). I våtmarker (bekk, diker, Skansmýri) ble det observert mye *Carex lyngbyei*. Av strandflora nevnes strandnellik (*Armeria maritima*), strandrug (*Leymus arenarius*)*#, gåsemure (*Argentina anserina*)*, østerurt (*Mertensia maritima*), skjørbuksurt (*Cochlearia officinalis*)* og melder (*Atriplex*). Rikere tørrbakkevegetasjon inneholder blant annet lodnerubloom (*Draba incana*), gulmaure (*Galium verum*), engfiol (*Viola canina*), fjellbakkestjerne (*Erigeron boreale*), norsk timian (*Thymus praecox* ssp. *arcticus*)#, islandssveve (*Pilosella islandica*), fjellarve (*Cerastium alpinum*) og harerug (*Bistorta vivipara*)*, alle ved veikryss til Lómatjörn (ved fiskehjell). Her vokste også bittersøte (*Gentianella amarella*) og marinøkkel (*Botrychium lunaria*). Og i veikant/tråkk ved samme veikryss fantes ca. 20 individer av groblad (*Plantago major*)*#. Flere

frodige hager ble observert, med gråpimpinell (*Sanguisorba alpina*)*# som den mest interessante arten. Området som ble undersøkt: fra ferjebrygge langs vei til Lundaberg, områdene omkring kirken, biblioteket og Klostersteinen. Ingen synlige merker etter klosteret unntatt den markante forhøyning med klostersteinen (Georgsson 1990, Jónsson 1887).

Pykkvabæjarklaustur

Islands første kloster i Skálholt bispedømme var augustinerklostret i Pykkvabær i Álftaveri. Klængur Þorsteinsson, biskop i Skálholt, grunnla et augustinerkloster her i 1168. De fleste munkene i denne ordenen skal ha vært prestevigde (kanniker), og ordenen la vekt på lydighet og kyskhets og spredte seg via Norge fra Frankrike etter 1161. Þorlákur Þórhallsson, som ble biskop i Skálholt, var den første abbeden i denne ordenen på Island. Eyjólfur Sæmundarson, sønn til Sæmunder den vise, hadde ansvaret for Þorlákurs utdanning og han ble prestevigd i unge år. Þorlákur studerte også i Paris og Lincoln i England. Han har utan tvil lært å kjenne augustinerordenen i Frankrike. Han ble først prior og senere abbed. Klosteret ble berømt for vakre religiøse seremonier og brødrenes kyskhets. Páll Jónsson, biskop i Skálholt, tillot at islendingene tilba Þorlákur i 1198 og året etter stadfestet *Alltinget* hans hellighet. Pave Johannes Paul II helgenforklarte Þorlákur til Islands vernehelgen 14. januar 1984. Þorlákur ble valgt til biskop i Skálholt år 1174, så han virket bare 7 år i klosteret. Det finnes visse indisier på hvor klosterruinene har ligget, men dette er ikke bekreftet. Et minnesmerke over Þorlákur er reist på den antatte klostertomten nordøst for kirken (Jónsson 1887, Jóhannesson & Kjartansson 2007).

Pykkvabæjarklaustur ligger relativt isolert i Álftaveri, et "grønt", flatt område øst for Mýrdalsandur, 6 km i luftlinje sørøst fra hovedvei 1. Klosterområdet er plassert i lyngmark og kulturmark (eng og dyrket) på vegetasjonskart over Island (Guðjónsson & Gíslason 1998). Det er 3 gårder i det vindutsatte området. Graskirkegård omgir kirken, med noen markerte kvadratiske forhøyninger med graver øst for kirken. Planter som ble notert her var blant annet engsoleie (*Ranunculus acris*), engsyre (*Rumex acetosa*)*#, løvetann (*Taraxacum officinale*), engkvein (*Agrostis capillaris*), vanlig arve (*Cerastium fontanum*), føyllblom (*Leontodon autumnalis*), engrapp (*Poa pratensis*), sølvbunke (*Deschampsia cespitosa*), gulmaure (*Galium verum*), engreverumpe (*Alopecurus pratensis*), ryllik (*Achillea millefolium*)*#, marikåpe (*Alchemilla*)*#, rosenrot (*Rhodiola rosea*)*# og skogstorkenebb (*Geranium sylvaticum*)* (de to sist-

nevnte sikkert forvillet fra gravene). På relativt nye graver fantes solbær (*Ribes nigrum*), rosenrot, skogstorkenebb, rød jonsokblom (*Silene dioica*), "honningknoppurt" (*Centaurea montana* 'Carnea') og vendelrot (*Valeriana sambucifolia*)*#. Rød jonsokblom vokste forvillet i utkant av forhøyningen. Det var flere "kunstige" forhøyninger på kirkegården omkring kirken, som vel kan skjule kulturrester under torven. Karve (*Carum carvi*)*# ble funnet i et hjørne av gravplassen, sammen med hvitkøver (*Trifolium repens*), og det var mer karve ved parkeringsplassen. Kveke (*Elytrigia repens*) var innenfor og utenfor kirkegården i kantsoner. På forhøyningen med minnestøtten, finnes eng med blant annet engreverumpe, vanlig arve, hvitkløver, engsoleie, engsyre, timotei (*Phleum pratense*), glattmarikåpe (*Alchemilla glabra*)*#, løvetann, engfrytle (*Luzula multiflora*), grassjerneblom (*Stellaria graminea*), følblom, rødsvingel (*Festuca rubra*) og engkvein. Et lite stykke øst for kirken, ute i engen ligger også en annen markert forhøyning.

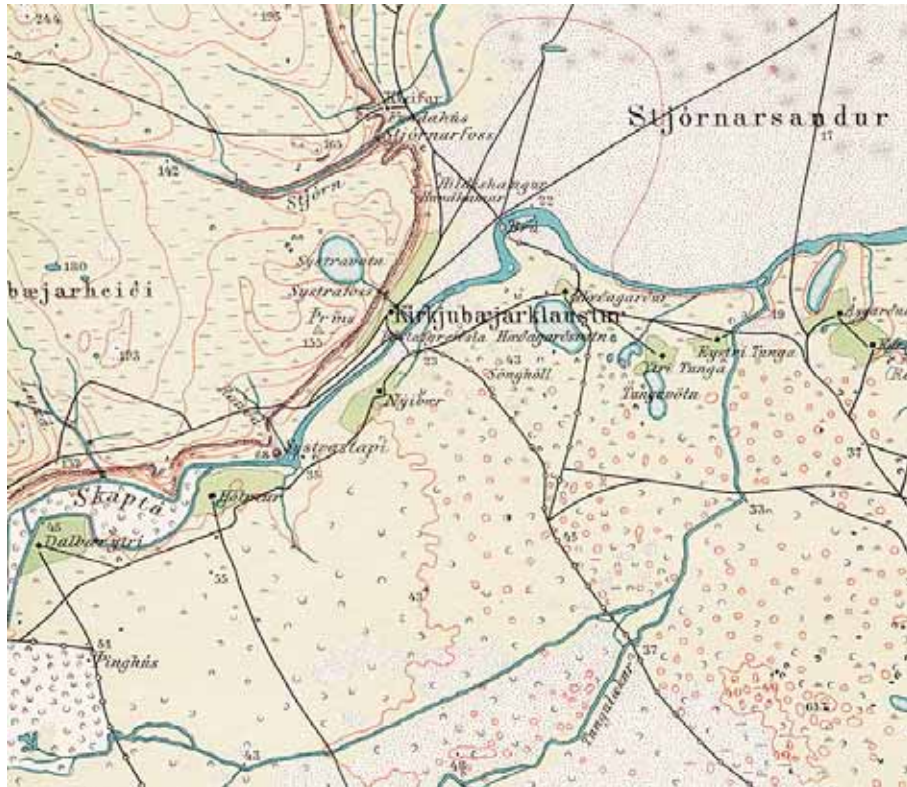
Kirkegården var omgitt av slåttmark/eng og beite, med typiske engplanter som hvitkløver, følblom, engreverumpe, engsyre, engrapp og sølvbunke. Gjennom landskapet gikk også dype diker, blant annet med myr- og elvesnelle (*Equisetum fluviatile*), soleihov (*Caltha palustris*), engsoleie, finnmarkssiv (*Juncus arcticus*), harerug (*Bistorta vivipara*)*, engsyre, markrapp (*Poa trivialis*), kildeurt (*Montia fontana*) og gåsemure (*Argentina anserina*)*. I forbindelse med veier og parkeringsplass finnes det tråkkplanter som krypkvein (*Agrostis stolonifera*), småsyre (*Rumex acetosella*), tunbalderbrå (*Lepidotheca suaveolens*), tunsmåarve (*Sagina procumbens*), gåsemure og tungras (*Polygonum aviculare*).

Klosterplatsen kan ha varit på kullen till höger om kyrkan, juli 2009.

Rosenrot (*Rhodiola rosea*). I bakgrun- den grässlätten mot norr.

Kirkjubæjarklaustur

Kirkjubæjarklaustur ble opprettet i Kirkjubær á Síða år 1186. Det var et nonnekloster som fulgte Benedikts regel. År 1189 ble Halldóra vigd til den første abedissen. Det var trolig Þorlákur Þórhallsson, biskop i Skálholt, som tok initiativet til å bygge det. Klosterbygningene lå nær det nåværende kapell og kirkegård. Disse er mer eller mindre ødelagt av yngre bygninger, men deler av dem ble gravd ut om somrene 2002–2006. Utgravningsstedet ligger omkring det nordøstre hjørnet av den gamle kirkegården. Under vårt besøk (2009) var utgravningsgropen fylt igjen med grå grus. Kirkegården er omgitt av en mur fra omkring 1940 (opplysningstavle på stedet). Flere stedsnavn i området referer seg til søstrene (nonnene), for eksempel *Systrafoss* (Jónsson 1887, Mímisson & Einarsson 2009).

Utgrävningarna med kyrkogården i bakgrunden, juli 2009.

Kyrkogården.

Våre undersøkinger foregikk i hele området, på forholdsvis jevn og flat eng og beitemark (hest), med utgravningsstedet og den gamle kirkegården som sentrum. Vi gjorde tilsynelatende ingen oppdagelser i forhold til spiring av mulige dvaleplanter i forbindelse med utgravningene. Det var mest tørre partier, men noe våtere mark vest for kirkegården, hvor blant annet mjørdurt (*Filipendula ulmaria*)*, myrsnelle (*Equisetum palustre*) og nattfiol (*Platanthera hyperborea*) ble funnet. Området var ellers preget av vanlige engplanter som marikåpe (*Alchemilla*)*#, gåsemure (*Argentina anserina*)*, vanlig arve (*Cerastium fontanum*), engrapp (*Poa pratensis*), følblom (*Leontodon autumnalis*), eng- og småsyre (*Rumex acetosa* og *acetosella*)#, åkersnelle (*Equisetum arvense*)*, hvitkløver (*Trifolium repens*), engsoleie (*Ranunculus acris*), gulmaure (*Galium verum*), rødsvingel (*Festuca rubra*) og gulaks (*Anthoxantum odoratum*). Karve (*Carum carvi*)*# var vanlig, og vi noterte oss en liten bestand av blåkoll (*Prunella vulgaris*).

Vegetasjonen innenfor kirkegårdsmuren viste preg av tørrbakke, først og fremst med graseng med gulaks, engkvein (*Agrostis capillaris*), rødsvingel, engrapp og engfrytle (*Luzula multiflora*). Av urter merket vi oss ryllik (*Achillea millefolium*)*#, harerug (*Bistorta vivipara*)*, engsyre og en fin bestand med islandssveve (*Pilosella islandica*). Langs innsiden av kirkegårdsmuren vokste enghumleblom (*Geum rivale*)* og mjørdurt, foruten en gjenstående bestand av skyggesildre (*Saxifraga umbrosa*), var også engsoleie vanlig langs muren. Omkring en gravstein vokste skogstorkenebb (*Geranium sylvaticum*)* og mjørdurt. Begge var også forvillet, det samme kan vel også sies om stemorsblom (*Viola tricolor*). Vanlig hagerips (*Ribes x pallidum*) var forvillet ved vestre port (innsiden). Sisselrot (*Polypodium vulgare*) vokste i kirkegårdsmuren. I en veikant på Kirkjubæjarklaustur fant vi en frodig bestand av vendelrot (*Valeriana sambucifolia*)*# og kvann (*Angelica archangelica*)*#.

I området ved Systrafoss var det frodig vegetasjon, preget av rikelig fuktighet fra fossen, blant annet med forvillet akeleie (*Aquilegia vulgaris*) og rips. Begge var sannsynligvis forvillet fra en hage nær ved. Her var også en liten skog av plantet sitkagran (*Picea sitchensis*), over 20 m høye. Skogstorkenebb, sløke (*Angelia sylvestris*)* og mjørdurt var tallrike. Andre planter var rosenrot (*Rhodiola rosea*)#, enghumleblom, blåknapp (*Succisa pratensis*), kvann, rogn (*Sorbus aucuparia*)# og teiebær (*Rubus saxatilis*). Sisselrot vokste på mosegrodde steiner.

Systrafoss, juli 2009.

Skriðuklaustur

Annalen Skarðsannáll nevner at et augustinerkloster ble grunnlagt i Skriða på initiativ av Stefán, biskop i Skálholt, år 1494. Dette var opprinnelig et priorkloster og den første prioren het Narfi. Han vigdes til prior år 1496 og var virksom i ti år. Etter å ha forlatt Skriðuklaustur, ble han abbed i Þykkvabæjarklaustur. Det er sagt at antallet munkes aldri var stort i Skriðuklaustur, og at det fantes bare en munk der i år 1498. Klosterets eiendommer og boksamling var dog ikke mindre enn i andre klostre, på tross av den korte tiden det eksisterte. Det var i alt fire priorer, og klosteret var virksomt til reformasjonen og ble formelt nedlagt 12. mars 1554. En utgravning av klosterets ruiner ble satt i gang sommeren 2002 under ledelse av Steinunn Kristjánsdóttir og ble avsluttet i 2011. Klosteret dekker et område på omlag 1300 m². Utgravningene har vist at bygningenes plassering tilsvarer europeisk byggeskikk, blant annet med en indre klostergård med brønn, og pollenanalyser har påvist dyrkning av legeplanter på stedet. Det ble også drevet et klostersykehus her (se även s. 81 f.) (Kristjánsdóttir 2008, <http://notendur.hi.is/sjk/SKR.htm>).

Utsikt mot Skriðuklaustur på andra sidan sjön i söder, juli 2009.

Under vårt besök i 2009 pågikk utgravningene for fullt under Steinunns ledelse. Endelig fikk vi se og undersøkt frilagt, middelalderlig grunn med tilhørende tippauger av overskuddsmasse. I første omgang var det tilsynelatende ingen spesielle arter i selve utgravningsområdet som tiltrakk seg vår oppmerksomhet.

Utgrävningarna i juli 2009.

Kjell Lundquist inventerar växter på *Klausturhamrar*.

Vi skal i denne korte oversikten bevege oss fra selve utgravningene til *Klausturhamrar* like nedenfor klostret, videre et stykke sørvestover under/langs branten/skrenten og tilbake til klostret langs branten som dannet neste terrasse ovenfor klostret. I og omkring selve utgravningsområdet som lå på en forhøyning ble følgende planter notert: høymole (*Rumex longifolius*)*#, gjetertaske (*Capsella bursa-pastoris*), åkerforglemmegei (*Myosotis arvensis*), løvetann (*Taraxacum officinale*), åkersnelle (*Equisetum arvense*)*, vanlig arve (*Cerastium fontanum*), vassarve (*Stellaria media*), kveke (*Elytrigia repens*), engsoleie (*Ranunculus acris*), engsyre (*Rumex acetosa*)#, engrapp (*Poa pratensis*), sveve (*Hieracium*), amerikamjølke (*Epilobium ciliatum*), lodnerublom (*Draba incana*), ryllik (*Achillea millefolium*)*#, tunrapp (*Poa annua*) og tunbalderbrå (*Lepidotheca suaveolens*). Spirende planter på ny frilagt jord var vassarve og vanlig arve, amerikamjølke, sølvbunke (*Deschampsia cespitosa*), tungras (*Polygonum aviculare*), engrapp og stemorsblomt (*Viola tricolor*). De fleste artene kan føres til vanlige trivielle arter i et jordbrukslandskap og til typiske tunplanter. På tipphaugene fra utgravningene dominerte mengder av gjetertaske, vassarve, høymole, eng- og knereveumpe (*Alopecurus geniculatus*).

Like nedenfor (mot sørøst) ligger *Klausturhamrar*, med delvis tuet brakkmark, før selve branten som ender nede i dalbunnen, hvor landet er karakterisert som *votlendi*, våtmark på vegetasjonskart av Guðjónsson & Gíslason (1998). Her en plantet lerkeskog fra omkring 1950. I våtmark/dike fantes soleihov (*Caltha palustris*), elvesnelle (*Equisetum fluviatile*) og stolpestarr (*Carex nigra* ssp. *juncella*). Branten består delvis av bratt berg, berghyller, små terrasser og tørrbakker, med tildels frodig og artsrik flora. På kanten dominerte sløke (*Angelica sylvestris*)*# og skogstorkenebb (*Geranium sylvaticum*)*. Andre planter var sølvbunke, rødsvingel (*Festuca rubra*), hvitmaure (*Galium boreale*), engsoleie, åkerforglemmegei, sneller, løvetann, gulaks (*Anthoxanthum odoratum*), en tett bestand med marigras (*Hierochloa odorata*), videre engrapp (inkl. underarter) og slåttestarr (*Carex nigra*). Her finnes fine bestander av kvann (*Angelica archangelica*)*#. I tørrbakker og varme bergvegger i branten vokser det ryllik, islandssveve (*Pilosella islandica*), fjellfrøstjerne (*Thalictrum alpinum*), fjellbakkestjerne (*Erigeron boreale*), fjellmarikåpe (*Alchemilla alpina*)*#, timian (*Thymus praecox* ssp. *arcticus*)#, engfrytle (*Luzula multiflora*), maurer (*Galium*), geitsvingel (*Festuca vivipara*), blåklokke (*Campanula rotundifolia*), krekling (*Empetrum nigrum* ssp. *hermaphroditum*) og rabbetust (*Kobresia myosuroides*).

Sørvestover langs denne branten med vekslende berg, berghyller, terrasser og tørrbakker, finnes tilsvarende flora og vegetasjon som over, med blant annet følgende arter i tillegg: flekkmure (*Potentilla crantzii*), fjellarve (*Cerastium alpinum*), blårapp (*Poa glauca*), aksfrytle (*Luzula spicata*), tuesildre (*Saxifraga cespitosa*), bergknapp (*Sedum*), dunbjørk (*Betula pubescens*)#, rogn (*Sorbus acuparia*)#, svarttopp (*Bartsia alpina*), tundravier (*Salix arctica*)#.

grønnvier (*Salix phylicifolia*)# og ullvier (*Salix lanata*)#. På en varm terrasse vokste en bestand av geitrams (*Chamerion angustifolium*)* sammen med teiebær (*Rubus saxatilis*). Andre planter på varme tørrbakker (vegetasjonen var sterkt tørkepreget!): småengkall (*Rhinanthus minor*), fjellarve, lodnerublom, timian, rapp, geitsvingel, blåklokke og vill-lin (*Linum catharticum*). I en saueheller vokste typisk gjetertaske og vassarve. Beitemarka består mest av sølvbunke. Tilbaketuren mot klosteret ble gått langs branten som dannet terrassen over ruinene. Det er på denne terrassen Gunnarstova ligger like over klosteret. Vegetasjonen er omtrent tilsvarende som beskrevet over. Nye arter som reinrose (*Dryas octopetala*), fjellhvitkurle (*Pseudorchis straminea*), jåblom (*Parnassia palustris*), marinøkkel (*Botrychium lunaria*), snøsøte (*Gentiana nivalis*) og fjellsnelle (*Equisetum variegatum*) tyder på mer baserikt substrat.

Munkaþverárkloster

Björn Gilsson, biskop i Hólar, grunnla Munkaþverárkloster år 1155. Han var blitt vigd til biskop i Lund i Sverige. Klosteret var i benediktinerordenen, og den første abbeden het Höskuldur. Det ble totalt 27 abbeder, men det manglet abbed under en periode på begynnelsen av 1400-tallet på grunn av Svartedauen. Klosterets virksomhet ble alvorlig påvirket da bygningen brant i 1429, men det ble gjenreist og var virksomt helt til reformasjonen.

Klosterplatsen intill gården till höger i bild, juli 2009.

Bilden t.h. visar något av den rika växtligheten. Nuvarande kyrkogården till vänster i bild.

Det er uklart hvor klosterets bygninger har ligget, men det anses dog at de trolig har ligget ved den nåværende kirken, hvis grunn er sekel gammel. Det finnes en besiktning av bygningene i Munkapverár fra 1721, og den anses beskrive klosteret slik som det var innen klosterlivet opphørte (Harðardóttir 1998, Jónsson 1887).

Gård og kirke ligger i en bakke med praktfullt utsyn vestover mot fjellet Kerling på motsatt siden av dalen. Området er plassert i lyngmark og kulturmark (eng og dyrket) på vegetasjonskart over Island (Guðjónsson & Gíslason 1998). Nåværende kirke er fra 1844, og kirkegården er i bruk, velstelt med klippet plen, og er ifølge opplysningstavle på stedet utflatet (levelled) 1985–88. Innenfor kirkegårdsgjerdet fantes bare trivielle arter. På opprotet jord vokste gjetertaske (*Capsella bursa-pastoris*) og vassarve (*Stellaria media*). Rogn (*Sorbus aucuparia*)# var plantet og spredd. Forvillet rips fantes under rogn i kant langs kirkegårdsmuren. I øvre, sørøstre hjørne var det plantet en form av pimpinellerose (*Rosa spinosissima*) med delvis enkle, hvite blomster.

Nord på gården lå det også en innegjerdet, forlatt hage i kraftig gjengroing, og med sterkt preg av villnis. Et 20-talls hageplanter ble notert, blant annet ridderspore (*Delphinium elatum*), mispel (*Cotoneaster* sp.), gullkorg (*Doronicum* cf. *columnae*), storkenebb (*Geranium* cf. *x magnificum*), blåleddved (*Lonicera caerulea*), tatarleddved (*Lonicera tatarica*), hegg (*Prunus padus*), stikkelsbær (*Ribes uva-crispa*), rips (*Ribes x pallidum*), pimpinellerose med enkle blomster (*Rosa spinosissima*), bringebær (*Rubus idaeus*), hvitrogn (*Sorbus koehneana*) og prydsvinerot (*Stachys macrantha*).

På vestsiden av tunområdet, like sør for kirkegården, ligger det et lite inngjerdet område med et minnesmerke (statue) over Jón Arason som studerte her på klostret. Stedet har karakter av en lund bak statuen, med trær av rogn, dunbjørk (*Betula pubescens*)#, sitkagran og lerk, for øvrig var hagen dominert av løvetann. Gårdsplass, tun, skrotemark og veier på gården var dominert av typiske tun- og tråkkplanter som for eksempel tunbalderbrå (*Lepidotheca suaveolens*), gjetertaske, tungras (*Polygonum aviculare*), løvetann, vassarve, sølvbunke (*Deschampsia cespitosa*), engreverumpe (*Alopecurus pratensis*), følblom (*Leontodon autumnalis*), høymole (*Rumex longifolius*)#*, kveke (*Elytrigia repens*), hvitkløver (*Trifolium repens*), engrapp (*Poa pratensis*), engsoleie (*Ranunculus acris*) og ryllik (*Achillea millefolium*)#*.

Þverá renner mellom gården og hagen, altså like nord for kirken. Floristisk sett var engene på begge sider av åa de rikeste på gården, med blant annet frodige bestander av mjøduert (*Filipendula ulmaria*)*, enghumleblom (*Geum rivale*)* og rabarbra. I et parti, åpenbart en hagerest, fantes klasespirea (*Spiraea x billardii*) i spredning, reinfann (*Tanacetum vulgare*)*, rips, mjøduert og enghumleblom. Det var også plantet sitkagran. Stedvis var det tørrbakkepreg med gulmaure (*Galium verum*), vill-lin (*Linum catharticum*) og timian. Små bestander av skogstorkenebb (*Geranium sylvaticum*)* og vendelrot (*Valeriana sambucifolia*)#* fantes også. Vendelrot syntes å være utsatt for hard konkurranseløp av sølvbunke og åkersnelle (*Equisetum arvense*)*. Ifølge kona på gården hadde vendelrot og mjøduert alltid vært her så lenge hun kunne huske (hun hadde bodd her i 62 år), men de ble ikke brukt til noe i hennes tid. Kildemarikåpe (*Alchemilla glomerulans*)#*, grasstjernblom (*Stellaria graminea*), engsyre (*Rumex acetosa*)#, ryllsiv (*Juncus articulatus*), myrmjølke (*Epilobium palustre*) og sølvbunke vokste på fuktigere partier langs åa.

Det er nærliggende å tro at munkene kan ha hentet sine urter fra frodige enger langs þverá. Klosteret kan ha ligget på parkeringsplassen sør for kirken. Den forlatte hagen (fra 1950-

tallet?) ligger på en varm plass og kan muligens bygge på en lang tradisjon, men bildene på opplysningstavlen tyder på det motsatte, de viser et intensivt drevet landskap omkring gården. Bildene viser også en inngjerdet åker (med poteter?), rabarbra, og svært tett med noen pres-tekravelignede blomster (balderbrå?), dessuten kan trolig høymole identifiseres på et bilde.

Möðruvallaklaustur

Jörundur, biskop i Hólar, grunnla munkelosteret i augustinerorden i Möðruvellir år 1296. Den første prioren het Teitur, men det finnes ingen kilder om han. Klosteret brant ned i 1316, og

biskopen i Hólar ville da legge ned klosteret. Brødrene vendte seg da til Elgeseter søsterkloster i Trondheim (Nidaros), og de gjenoppbygde klosteret med hjelp derfra. Det var 8 priorer innen klosteret ble nedlagd ved reformasjonen. Det er ikke kjent hvor klosteret lå. Ingen utgravninger er foretatt på plassen, unntatt prøveutgravninger i gårdens avfallshaug (Harrison 2006, 2008, Jónsson 1887, Vésteinsson 2001).

Kyrkan och kyrkogården, juli 2009.

Den gamle kirkegården som omgir kirken på Möðruvellir er velstelt med klippede plener. Nåværende kirke er fra 1865. Det ble ikke observert noen planter som påkalte spesiell oppmerksomhet med referanse til vårt prosjekt. Det var stedvis tørrbakkepreg, spesielt ut mot og på kirkegårdsmuren, med for eksempel ryllik (*Achillea millefolium*)*#, timian (*Thymus praecox* ssp. *arcticus*)# og gulmaure (*Galium verum*). På kanten her var "fjallkornblóm" (*Centaurea montana* 'Carnea') forvillet. I plenen fantes blant annet trivielle arter som løvetann (*Taraxacum officinale*), vegamaure (*Galium normanni* ssp. *islandicum*), hvitkløver (*Trifolium repens*), åkerforglemmegei (*Myosotis arvensis*), tunbalderbrå (*Lepidotheca suaveolens*),

tungras (*Polygonum aviculare*) m. m. Også rips var forvillet. Av trær på kirkegården kan nevnes bjørk og rogn. Øst for kirken var det en haug, en liten forhøyning med utsyn til alle kanter, klostret kan muligens ha ligget her.

Utenfor kirkegården var det tette og frodige kvannebestander i tilknytning til diker. Det var et yrende humleliv i kvanneblomstene. I dikene fantes også soleihov (*Caltha palustris*). På tørrbakker vokste blant annet ryllik, gulmaure, blårapp (*Poa glauca*), timian, småsyre (*Rumex acetosella*), engkvein (*Agrostis capillaris*) og følblom (*Leontodon autumnalis*). Både bjørk, popler og vier var plantet i området. Engreverumpe (*Alopecurus pratensis*) var svært vanlig, spesielt mot kulturesseng. Rabarbrabestander vokste i kantsoner, syntes å ha modne frø i store fruktstander. Andre planter i sterkt kulturpåvirkede områder var hundekjeks (*Anthriscus sylvestris*), karve (*Carum carvi*)*#, engsyre (*Rumex acetosa*)#, rødkløver (*Trifolium pratense*), hvitkløver, rødsvingel (*Festuca rubra*), timotei (*Phleum pratense*), raigras (*Lolium perenne*), grasstjerneblom (*Stellaria graminea*) med fler.

Øst for kirkegården (den gamle ved kirken), langs et dike, fantes flere solbærbusker (med u-modne bær), rips, og store rabarbra (non 'Victoria') som tydeligvis spres med frø. Nord for kirken var det et tuet område som kunne tolkes som en hagerest, omgitt av bjørk og ripsbusker. Innenfor fantes mye åkersnelle (*Equisetum arvense*)*, noe engsoleie (*Ranunculus acris*), sølvbunke (*Deschampsia cespitosa*) (tuett!), løvetann og stikkelsbær (*Ribes uva-crispa*) uten torner.

Den nye kirkegården (sør for kirken) fra 1951 er omkranset av plantet bjørk. Kirkegården er særdeles velstelt, med klippet plen og rommet tilsynelatende kun trivielle planter, for eksempel engrapp (*Poa pratensis*), hvitkløver, sølvbunke, løvetann, høymole (*Rumex longifolius*)*#, engreverumpe, vegamaure, ryllik og islandssveve (*Pilosella islandica*).

I de nære omgivelser til den nye kirkegården var det mest tuet brakkmark, stedvis med tørrbakkepreg, nye arter som ble notert var for eksempel gulaks (*Anthoxanthum odoratum*), engfrytle (*Luzula multiflora*), engsnelle (*Equisetum pratense*), harerug (*Bistorta vivipara*)*, krekling (*Empetrum nigrum* ssp. *hermaphroditum*), hyppig nattfiol (*Platanthera hyperborea*), smyle (*Avenella flexuosa*), mikkelsbær (*Vaccinium uliginosum*)#, vill-lin (*Linum catharticum*) og fjellbakkestjerne (*Erigeron boreale*) med fler.

Bak prestegården er det en markert haug med lund av trær bjørk, lerk, poppel, hvor det er foretatt utgravninger. I dette området vokste spansk kjørvel (*Myrrhis odorata*)*.

Kyrkan omgiven av björk och rönn syns ngt till vänster i bild, juli 2009.

Pingeyrarklaustur

Jón Ögmundsson, biskop i Hólar, grunnla et kloster på Pingeyrar år 1112 men det finnes ingen kilder som omtaler klosterliv før år 1133, da Vilmundur Þórólfsson vigdes til den første abbeden. Klostret tilhørte benediktinerordenen fram til reformasjonen. Jón Ögmundsson var bereist, og hadde som ung mann reist rundt i Europa og kommet tilbake med Sæmunder den vise etter hans studier ved den såkalte “Svarte skolen”, som kan ha vært Sorbonne i Paris. Antallet abbeder ble 24, mange var flittige lærdomsmenn, og klosteret ble et av de fremste på Island. Det er uklart hvor klosterbygningene lå på Pingeyrar. De ligger trolig under deler av den nåværende gården. Pingeyrar har sitt navn fra tinget som ble holdt her i fristatperioden 930–1264 (Sigurðarson et al. 2006, Jónsson 1887).

Den nåværende kirken som tydelig ligger på en svak høyde, er den eldste steinkirken på Island, bygd 1864–1877. Den velpleide kirkegården omkring kirken, bærer preg av tørreng, med vanlige arter som løvetann (*Taraxacum officinale*), sølvbunke (*Deschampsia cespitosa*), ryllik (*Achillea millefolium*)*#, arve (*Cerastium fontanum*), maurer (*Galium*) og engsoleie (*Ranunculus acris*). Rosenrot (*Rhodiola rosea*)# og bjørkespirea (*Spirea betulifolia*) var dyrket på gravene. Fjallkornblóm (*Centaurea montana* 'Carnea') var forvillet like utenfor gjerdet. Hundekjeks (*Anthriscus sylvestris*) vokste på østiden av kirkegårdsgjerdet.

Kyrkogården ligger till höger i bild, juli 2009.

Områdene omkring kirken var preget av tuet brakkmark, tråkk- og skrotemark med trivielle arter som høymole (*Rumex longifolius*)*, arve, løvetann, følblom (*Leontodon autumnalis*), gjetertaske (*Capsella bursa-pastoris*), maurer, nattfiol (*Platanthera hyperborea*) og gras med flere. Vi merket oss spesielt knoppsmåarve (*Sagina nodosa*). Litt lenger borte, øst for kirkeområdet fantes utpreget tørreng med et rikholdig artsinventar: engsoleie, reinrose (*Dryas octopetala*), harerug (*Bistorta vivipara*)*, gulaks (*Anthoxanthum odoratum*), aurskrinnbeblom (*Cardaminopsis petraea*), fjellsmelle (*Silene acaulis*), fjellbakkestjerne (*Erigeron boreale*), rabbesiv (*Juncus trifidus*), marinøkkel (*Botrychium lunaria*), strandsmelle (*Sliene uniflora*), snøsøte (*Gentiana nivalis*), dvergjamne (*Selaginella selaginoides*), svartaks (*Trisetum spicatum*), fiolett søte (*Gentianella*), hårstarr (*Carex capillaris*), bjørk, krekling (*Empetrum nigrum* ssp. *hermaphroditum*), fjellarve (*Cerastium alpinum*) og grønnkurle (*Coeloglossum viride*).

Den gamle gravplassen som ligger mellom kirken og gården er omgitt av et aktivt drevet jordbrukslandskap (eng), med gras, engsoleie, engsyre (*Rumex acetosa*)#, tungras (*Polygonum aviculare*), ryllik, løvetann, gjetertaske og høymole.

Hele turens botaniske høydepunkt var da Kjell Lundquist fant en bestand av gåsefot (*Asperugo procumbens*)* på tørr, opprotet jord, på et sted hvor det tidligere hadde stått gårdsbygninger (fjøs/stall), øst for kirken. Arten ble også observert i 2010, men ikke i 2011 (sannsynligvis på grunn av en usedvanlig kald vår).

I terrenget kan tydelig sees en ringformet forhøyning med tørreng mellom kirken og den gamle gravplassen. Her fantes blant annet gras som rødsvingel (*Festuca rubra*), engkvein (*Agrostis capillaris*), engreverumpe (*Alopecurus pratensis*), timotei (*Phleum pratense*), engrapp (*Poa pratensis*), pluss andre tørrengplanter som gulmaure (*Galium verum*), småengkall (*Rhinanthus minor*), vanlig arve og ryllik. Utenom ringen vokste blant annet sølvbunke, engsyre, løvetann og engsoleie. Dette området er ikke blitt slått i nyere tid ifølge bonden på gården.

Per Arvid Åsen inspekterer paddfoten i juli 2009. Utsikt från klosterplassen mot öster.

Asperugo procumbens, paddfot, gåsefot.

Reynistaðaklaustur

Reynistaðaklaustur var et nonnekloster av benediktinerordenen, grunnlagt i år 1295 på initiativ av Jörundur, biskop i Hólar, og Hallbera, som senere ble abedisse. Jörundur hadde gitt noen gårder til det planlagte klosteret som bygdes i Staður i Reynisnes. Han fikk Hallbera og andre mektige kvinner i trakten til å gi generøse donasjoner til klosteret. Gårdene skulle være i klosterets eie for all framtid og Jörundurs etterfølgere som biskoper i stiftet skulle være beskyttere. Klosteret var i virksomhet til reformasjonen under 12 abbedisser. Det er uklart hvor klosterbygningene lå. I 1999 ble det foretatt geofysiske målinger, men disse måtte avbrytes på grunn av sterk innvirkning fra strømledninger på stedet. Elven Sæmundará renner like øst for kirken og den ene av de to gårdene på stedet (Sigurðarson et al. 2006, Jónsson 1887).

Kirkegården er i bruk og blir godt skjøttet med klippet plen. Området for øvrig er intensivt drevet. Kun trivielle arter ble observert, med sølvbunke (*Deschampsia cespitosa*) som dominerende art, andre arter var for eksempel løvetann (*Taraxacum officinale*), følblom (*Leontodon autumnalis*), høymole (*Rumex longifolius*)*#, vassarve (*Stellaria media*), gulmaure (*Galium verum*) og flere. Langs nordre kirkevegg var det dyrket prakthjelm (*Aconitum* cf. *x stoerkianum*), orientvalmue (*Papaver orientale*) og rosenrot (*Rhodiola rosea*)#. Kirkegården var omgitt av en bjørkehekk. I bjørkehekk (mot Sæmundará) vokste forvillet spansk kjørvel (*Myrrhis odorata*)*.

Kyrkan och kyrkogården, juli 2009.

Mellom kirken og Sæmundará var det et slags parklandskap (inkl. restaurert bygning av stavkonstruksjon, en av de få slike bygninger fra det 18. årh. på Island), med bjørk, poppel og sitkagran. Her fantes også bestand av rabarbra (non 'Victoria'), for øvrig omgitt av eng med mye sølvbunke og løvetann, pluss andre vanlige arter. Vollen langs elva var dominert av kveke (*Elytrigia repens*) og dauvnesle (*Lamium album*)*.

Vestre elvebredd nordover var steinet og gruset. Floraen inneholdt mange arter, hvorav nevnes stakekarse (*Barbarea stricta*), engkarse (*Cardamine pratensis* ssp. *angustifolia*) og engforglemmegei (*Myosotis scorpioides*). Dauvnesle var tallrik i tørrere kant langs elva.

Mellom den sørligste gården og veien lå det en haug med tørrengpreg, blant annet med engreverumpe (*Alopecurus pratensis*), løvetann, ryllik, gulmaure, kveke, engrapp (*Poa pratensis*) og rødsvingel (*Festuca rubra*). Det var ikke slått her.

Lenger vest og opp for bolighuset på den sørligste gården, reiste det seg en stor haug med tørrbakkepreg. Her vokste blant annet følblom, timian (*Thymus praecox* ssp. *arcticus*)#, fjellmarikåpe (*Alchemilla alpina*)*#, gulaks (*Anthoxanthum odoratum*), fjellbakkestjerne (*Erigeron borealis*), harerug (*Bistorta vivipara*)*, lodnerublom (*Draba incana*), aksfrytle (*Luzula spicata*), engfiol (*Viola canina*), svartstarr (*Carex atrata*), engkvein (*Agrostis capillaris*), geitsvingel (*Festuca vivipara*), islandssveve (*Pilosella islandica*) og i en varm forsinking markjordbær (*Fragaria vesca*)#. Vegetasjonen var preget av tørke på toppen. Her var det tørreng dominert av geitsvingel og flekkmure (*Potentilla crantzii*), snøsøte (*Gentiana nivalis*), rabbitust (*Kobresia myosuroides*). Ikke slått.

Skrotemark og lagerplass for rundballer på gården var preget av ugrasvegetasjon med høy-mole, balderbrå (*Tripleurospermum maritimum* ssp. *phaeocephalum*), tunbalderbrå (*Lepidotheca suaveolens*), gjetertaske (*Capsella bursa-pastoris*), vassarve, ryllik (*Achillea millefolium*)*#, kveke og engrapp. På veikant mellom gården og kirken var det en stor bestand av reinfann (*Tanacetum vulgare*)*.

Viðeyjarstofa, juli 2009.

Viðeyjarklaustur

Augustinerkloster som trolig ble grunnlagt på initiativ av Þorvaldur Gissurarson og Snorre Sturlason år 1225. Magnús, som var biskop i Skálholt, var bror til Þorvaldur. Han invigde klosteret og gav alle sine inntekter fra området mellom Botnsá og Hafnarfjörður. Þorvaldur ledet klosteret til han døde år 1235. Under perioden 1344–1352 var klosteret bebodd av benediktinermunker, og det var virksomt til reformasjonen. Þórir Stephensen anser att klosteret ble styrt i en kort periode etter viktorordenen, liksom Helgafellsklaustur og Þykkvabæjar-

klaustur. 17 abbeder er kjent. Det ble foretatt utgravninger i klosterets ruiner på Viðey 1987–1995, men det anses at selve klosteret lå framfor Viðeyjarstofa. Nåværende kirke på Viðey ble innviet 1774 og er landets nest eldste kirke etter Hólarkatedralen (Hallgrímsdóttir 1993, Kristjánsdóttir 1995). Viðey er gammelt vulkanland, og her er de eldste geologiske formasjonene i Reykjavík. Søylebassalt finnes nær Eiðið, det lave eidet som forbinder Vesturey med Heimaey, de to delene som Viðey består av. Ifølge opplysningsstavle tar det ca. 2 timer å gå rundet hele øya. Fra Viðeyjarstofa til Skólin (skolen) og Þorpið (Sundbakki) tar det ca. 15 minutter å gå på en rett vei, tildels med karve (*Carum carvi*)*# dominerende på veikantene. Nærmere 30 fuglearter hekker på øya.

Noe av det første som møtte oss etter ilandstigningen var groblad (*Plantago major*)*# som vokste i tråkk ved brygga. Rikelige bestander med karve var også fremtredende. Omkring husene var det triviell flora, inkludert utgravningsområdet, hvor ingen spesielle arter pekte seg ut, unntatt en svært håret form av følblom (*Leontodon autumnalis*), og bak Klosterhaugen, noe vest for husene, fantes en liten bestand med vendelrot (*Valeriana sambucifolia*)*#. Turen gikk nå langs søndre strand av Austurey til den nedlagte landsbyen Sundbakki på østspissen (avfolket i 1943). Øya er relativt flat med noe kupert terreng. Vegetasjonen er variert, tildels med saftige, frodige enger blant annet med engreverumpe (*Alopecurus pratensis*), med stedvis dominans av diverse arter i følgende biotoper: partier med skogstorkenebb (*Geranium sylvaticum*)*, tørrenger med dominans av følblom/hvitmaure (*Galium boreale*), eller større partier dominert av engsoleie (*Ranunculus acris*), blant annet sterkt tuet mark med engsoleie sørvest for skolen (fuglereservat), store sløkebestander (*Angelica sylvestris*)*# i saftig engvegetasjon med mjøddurt (*Filipendula ulmaria*)* og soleihov (*Caltha palustris*) i tillegg. Amerikamjølke (*Epilobium ciliatum*) vokste i fuktige partier. Karve finnes rikelig i tørrenger og på veikanter. Arten er tydeligvis kjent på øya; på et opplysningsskilt er dette bekjentgjort, og publikum er velkomne til å sanke frø når disse er modne i august. Det finnes også vakre, stedvise tørre bergnabber med timian (*Thymus praecox* ssp. *arcticus*)#, gulmaure (*Galium verum*), hvitmaure, bitterbergknapp (*Sedum acre*), rosenrot (*Rhodiola rosea*)# og bakkestjerne (*Erigeron boreale*). Tørrengene var preget av god duft i varm sol. I en liten tørrbakke fantes en relativt stor bestand med nattfiol, friggjargras (*Platanthera hyperborea*). Frodige bestander av kvann (*Angelica archangelica*)*# vokste på fuktig strand, og på grus- og sandstrand fantes strandrug (*Leymus arenarius*)*#, strandreddik (*Cakile maritima* ssp. *islandica*) og strandarve (*Honckenia peploides* ssp. *diffusa*). Samson B. Harðarson var også med på Viðey.

Bær

Av *Skarðsárbók* fremgår at misjonsbiskoppen Rudolf (†1052) stiftet et kloster i Bær í Borgarfjörður, hvor han lot 3 munkar bli tilbake, da han etter 19 års opphold reiste til England ca. 1049. Etersom han 1050 ble abbed i benediktinerklostret i Abingdon, kan det tenkes at klostret i Bær fulgte benediktinerregelen. Den forholdsvis hyppige omtalen av eremitter på 1000- og 1100-tallet kunne tyde på, at klostret i Bær stadig eksisterte (Magnús Már Láursson i KLNLM).

Vid vårt besök 2010 pågick grävningar för en ny entré, och man nådde ner till den medeltida nivån där vissa fynd gjordes (förvaringskärl av trä, torvvägg, golv, keramik och oidentifierbara järnföremål. Muntl. uppl. av Albina Hulda Pálsdóttir, april 2012), men inga fynd som uttryckligen skulle kunna tolkas som tillhörande ett eventuellt kloster på 1000-talet.

Kyrkan i Bær 2011.

Grävningar för en ny entréväg, juli 2010.

Den nåværende kirken på Bær er fra 1967 og ligger på en åsrygg med vidstrakt utsikt utover sletten mot Borgarnes, omlag 25 km i sørvest. Omkring kirken ligger kirkegården med klippet plen og avgrenset av hvitt stakitt og bjørketrær langs innerkanten. Flere hus er spredt i området som bærer preg av åpent kulturlandskap med vanlige trivielle arter som for eksempel løvetann (*Taraxacum officinale*), følblom (*Leontodon autumnalis*), engkvein (*Agrostis capillaris*), balderbrå (*Tripleurospermum*), kveke (*Elytrigia repens*), gjetertaske (*Capsella bursa-pastoris*), sølvbunke (*Deschampsia cespitosa*), ryllik (*Achillea millefolium*)*# og tunbalderbrå (*Lepidotheca suaveolens*). Nedfor parkeringsplassen foran kirken fantes bestander av rabarbra og spansk kjørvel (*Myrrhis odorata*)*#.

Vill-løken (*Allium oleraceum*)*# finnes sørøst for kirken på et lite fält til høyre for veien og på ytterligere et område ca. 300 m fra der hvor veien svinger og sørøstover. Her vokser den i en tett bestand langs en traktorvei i ca. 100 m lengde. Løken vokser langs et dike parallelt med veien, avgrenset av piggtrådgjerde (mot veien) og en rekke med alaskaviere (mot kulturmark på innsiden). Løken blomstret rikelig 14. juli i 2010, men ingen fertile planter ble observert 26. juni 2011, sannsynligvis på grunn av rekordkald forsommer. Vill-løken på Bær er fredet. En enkel skjøtselsplan kan være å flytte gjerdet 0,5 m mot kjerreveien, beskjære alaskapilene og fjerne høymole og kveke i bestanden (Kjell Lundquist og Samson B. Harðarson).

Kjell Lundquist och Samson B. Harðarson diskuterar i juli 2010 hur en eventuell skötselplan för löken skulle se ut.
Blommande lök i juli 2010.

Hítardalsklostur

Klostret ble grunnlagt år 1166, trolig delvis til minne om den store brannen i Hítardalur år 1148, når Magnús Einarsson, biskop i Skálholt, og mange andre brant inne. Þorleifur Þorláksson, bonde og høvding i Hítardalur, gav marken til klostret så det kunne opprettes. Det er ikke kjent noen kilder om klosterlivet her, så det råder uklarhet om dets eksistens. På tross av dette, angis navn på to abbeder der, Hreinn Styrmisson, som vigdes 1166 og Hafliði (†1201 ifølge annalene). Klostret tilhørte trolig benediktinerorden.

Gården Hítardalur i Mýrasýsla ligger i enden av veien, like under Bæjarfell som med sine to markante topper danner bakteppet. Tunet er preget av triviell tråkkvegetasjon, og nærområdet omkring omfatter eng og beitemark med vanlige arter som engreverumpe (*Alopecurus pratensis*), vassarve (*Stellaria media*), engkvein (*Agrostis capillaris*), sølvbunke (*Deschampsia cespitosa*), harerug (*Bistorta vivipara*)* og gulmaure (*Galium verum*). Ved en mur som avgrenset den nærmeste engen mot utmark var det en usedvanlig stor bestand av ryllik (*Achillea millefolium*)*#. Den lille kirkegården som ligger i engen like bak gården, var inngjerdet med hvitt stakitt og med bjørk innenfor langs kantene. Her var også en enslig gran. For øvrig helt dominert av gras. Munkereinfann (*Tanacetum vulgare* f. *crispum*)* ble notert herfra i 2010 sammen med noen få andre gravplanter. I 2011 fantes intet utenom gras, pluss sparsomt med løvetann og engsoleie, sistnevnte var knapt kommet opp på grunn av den kalde forsommeren.

Kyrkogården i Hítardalur, juni 2011.

Samson B. Harðarson och Kjell Lundquist diskuterar i juli 2010 klostrets möjliga placering. Klosterplatsen anses ligga till höger i bild under Bæjarfell.

Torvkyrkan från 1858 och gården i Saurbær, 2011.

Saurbæjarklaustur

Omkring 1200 fantes det et kloster i Saurbær i Eyjarfirði, formodentlig et augustinerkloster. Navnene til 2 abbeder er kjent (Magnús Már Láursson KLNМ).

Torvkirken på Saurbær som er islands største, er bygd 1858. Utsikten fra stedet er upålagelig, både mot nord, øst og sør. Området i umiddelbar nærhet til kirke og gård var preget av triviell tun- og tråkkvegetasjon. Eksempler på arter som ble notert her i 2011 var ryllik (*Achillea millefolium*)*#, løvetann (*Taraxacum officinale*), gjetertaske (*Capsella bursa-pastoris*), tunbalderbrå (*Lepidotheca suaveolens*), åkerforglermmegei (*Mysosotis arvensis*), engsoleie (*Ranunculus arvensis*), tunrapp (*Poa annua*), balderbrå (*Tripleurospermum maritimum* ssp. *phaeocephalum*) og en dyrket rose (*Rosa*) inne ved husveggen. På selve kirkegården var det mye gras og kraftige løvetenner (2010). Kirkegården var utvidet med 10 m mot øst (2011), følgelig var det mye ny, opprotet jord, men ingen spesielle spirende planter som kunne knyttes til middelalderlig klosteraktivitet ble observert, kun arter som gjetertaske, kveke (*Elytrigia repens*) og høymol (*Rumex longifolius*)*#. Hestebeitet var dominert av blant annet sølvbunke (*Deschampsia cespitosa*) og engreverumpe (*Alopecurus pratensis*). I 2010 ble det undersøkt innen et større område, blant annet lenger mot sør hvor det fantes en høyde med en alternativ plass hvor en kunne tenke seg kirke og kloster plassert, men uten at dette kunne merkes på eng- og beitemarkvegetasjonen.

Descuraina sophia i Saurbær, juli 2010.

Det ble observert et fåtall individer av hundesenep (*Descuraina sophia*, stillfrø)* i 2010 av Kjell Lundquist, for øvrig var det de samme trivielle artene som dominerte. Vi nevner eksempelvis eng-rapp (*Poa pratensis*), engkvein (*Agrostis capillaris*), rødsvingel (*Festuca rubra*), kveke, vassarve (*Stellaria media*), sølvbunke, engreverumpe, eng-syre (*Rumex acetosa*)#, høymol, ryllik, gulmaure (*Galium verum*) og grasstjerneblom (*Stellaria graminea*), polarkarse (*Cardamine pratensis* ssp. *angustifolia*), timian (*Thymus praecox* ssp. *arcticus*)#, småengkall (*Rhainanthus minor*) og eng-humleblomst (*Geum rivale*)* og flere. Soleihov (*Caltha palustris*) fantes i diker.

Hólar bispesete

Hólar bispedømme (Holensis) opprettet 1106; ligger i nordre fjerdingen. På 1200-tallet var det ca. 115 kirker i Hólar bispedømme. Det har vært 6 kirker på stedet. Middelalderkirkene var mye større enn dagens. Hólarkatedralen er Islands eldste kirke, innviet i 1763. Klokketårnet er reist i 1955 til minne om biskop Jón Arason. Følgende klostre er kjent fra Hólar bispedømme: Þingeyrarklaustur (Benediktiner), Munkaþverá (Benediktiner), Reynistaður í Skagafirði (Benediktinerinner), Möðruvellir í Hörgárdal (Augustiner). Det skal også ha vært et kloster i Bær í Borgafirði omkring 1030, og i Saurbær í Eyafirði (Augustiner) i 12 år fra 1200 til 1212. Siden 2002 har det pågått intensive utgravninger i de ulike ruinene på plassen, samt i Hólars havn i Kólkuós, og pågår fortsatt.

Området like nord for domkirken, mot Auðunarstofa og et stykke opp i lia, kan meget vel være stedet for den hagen (*laukagarðr*) biskop Gottskálk Keniksson (1442–1457) døde i. Området ligger som et varmt, vestvendt dalsøkk med en bekk rennende igjennom. Usedvanlig frodig kvannvegetasjon (*Angelica archangelica*)*# dominerer, særlig langs bekken i de

fuktigste partier. Interessant nok finnes forvillet rabarbra sparsomt imellom kvannen, og andre steder på Hólar. I en trolig nedlagt hage bak prestegården, ble det observert fjallkornblóm (*Centaurea montana* 'Carnea') og vendelrot (*Valeriana sambucifolia*)*#, også i skogkanten. Området fremviste også flere tørrbakker med mye ryllik (*Achillea millefolium*)*# og gulmaure (*Galium verum*) og fuktigere bakker med engsoleie (*Ranunculus acris*).

Låg mánne en medeltida *laukagarðr* här i dalsänkan? Hólar, juli 2009.

I utgravningene som foregikk nedenfor veien ble det ikke observert spesielle planter som umiddelbart kunne forbindes med kulturell middelalderlig planteaktivitet. Plantene som hadde spirt i utgravningene synes heller å speile den omkringliggende vegetasjon: for eksempel løvetann (*Taraxacum officinale*), gjetertaske (*Capsella bursa-pastoris*), krypsoleie (*Ranunculus repens*) og vassave (*Stellaria media*). De eldste, fortsatt frilagte utgravningsgropene, synes dominert av høymole (*Rumex longifolius*)*#, gjetertaske og tunrapp (*Poa annua*). Ryllik ble også observert i utgravningene.

Utgrävningarna i juli 2009. I bakgrunden syns högskolan och bostäder för studenter och personal.

Skálholt bispesete

Skálholt bispedømme (Schalholtensis) opprettet 1056; omfattet den vestre, søndre og østre fjerdingen. På 1200-tallet omfattet bispedømmet ca. 220 kirker. I 1630 ble bolighusene sammen med biskopens bibliotek og arkiv ødelagt av brann.

Skálholt, juli 2009.

Skálholt er ladet med Islands middelalderhistorie, noe som vår vandring på et urterikt tråkk nordover fra kirkeområdet illustrerte. *Fornistöðull* var det gamle melkestedet på Skálholt. Plassen er mest kjent for at det var her biskop Jón Arason hadde sin base og telt i kampen mot Reformasjonen først på året i 1548 og igjen senere i 1550. Men både han og hans to sønner ble drept på Skálholt 7. november 1550. Vi passerte også minnestøtten over Jón Arason (*Minnisvarði um Jón Arason*), og på *Þorlákssæti* satt biskop Þorlákur og ba sine bønner. Biskop Þorlákur var Islands første helgen. Han døde i 1193.

Skálholtkatedralen med utgrävningarna framför.

Følgende klostre er kjent fra Skálholt bispedømme: Þykkvabær í Álftaveri (Augustiner), Flatey/Helgafell (Augustiner), Viðey (Augustiner), Kirkjubær (Benediktinerinner), Skriðuklaustur i Fljótsdal (Augustiner) og Hítardalur (Benediktiner).

Fornistöðull.

Minnesmärke över biskop Jon Arason.

Utgrävningarna i Skálholt och utsikt mot söder i juli 2009.

Utgravninger har vært utført i 1954–1958 på kirkeruiner og kirkegård, i 2002–2006 på ruinene av en skole som ble drevet på stedet fra like før 1100 til slutten av 1750-tallet. Vårt besøk var konsentrert omkring utgravningene som fortsatt pågikk i området (2009), ca. 50 m sør for nåværende kirke. Utgravningsleder, arkeolog Möll Snæsadóttir orienterte om arbeidet. Ifølge opplysningstavle på stedet er målet for utgravningene å få frem den materielle kulturen og historien til Skálholt, som var det kulturelle, kirkelige og politiske sentrum på Island fra midten av 11. årh og frem til slutten av 18. årh.

Planter som ble notert i ruinene var ryllik (*Achillea millefolium*)*#, rød jonsokblom (*Silene dioica*), åkersvineblom (*Senecio vulgaris*), følblom (*Leontodon autumnalis*), rødsvingel (*Festuca rubra*), timotei (*Phleum pratense*), høymole (*Rumex longifolius*)*#, løvetann (*Taraxacum autumnalis*), amerikamjølke (*Epilobium ciliatum*), krypsoleie (*Ranunculus repens*), enghumbleblom (*Geum rivale*)* og engreverumpe (*Alopecurus pratensis*). I jordhaugene etter utgravningene var det bestander av karve (*Carum carvi*)*# og mjøddurt (*Filipendula ulmaria*)* blant engreverumpe, foruten høymol (*Rumex longifolius*)*#, krypsoleie, engsoleie (*Ranunculus acris*), engsnelle (*Equisetum arvense*)*, enghumbleblom, engsyre (*Rumex acetosa*)*# og tunbalderbrå (*Lepidothea suaveolens*). For øvrig var det mye karve, mjøddurt og gåsemure (*Argentina anserina*)* i området. Området hvor Skálholt ligger er plassert i en korridor av lyngmark og kulturmark (eng og dyrket) omgitt av våtmarker på begge sider på vegetasjonsskart over Island (Guðjónsson & Gíslason 1998).

Ved skolen på Skálholt er det anlagt en moderne urtehage, med referanse til tidligere dyrkning på Skálholt, se boken *Jurtagarður í Skálholti* (Guðnason 2004), oversatt til svensk i Bilaga 3. I hagen fantes følgende planter: jarðarber (*Fragaria vesca*), villilaukur (*Allium oleraceum*), græðisúra (*Plantago major*), skarfakál (*Cochlearia officinalis*), tágamura (*Argentina anserina*)*, blåberjalyng (*Vaccinium uliginosum*), mariústakur (*Alchemilla vulgaris*), vallhumall (*Achillea millefolium*), ætihvönn (*Angelica archangelica*), geldingahnappur (*Armeria maritima*), holtasóley (*Dryas octopetala*), baldursbrá (*Matricaria maritima*), garðabruða (*Valeriana officinalis*), sæhvönn (*Ligusticum scoticum*), blóðkollur (*Sanguisorba officinalis*), njóli (*Rumex longifolius*), einir (*Juniperus communis*), gulrófur (*Brassica napus* var. *naprobrassica*), hvítkál (*Brassica oleracea*), graslaukur (*Allium schoenoprasum*), kúmen (*Carum carvi*), túnsúra (*Rumex acetosa*), ljónslappi (*Alchemilla alpina*), stúfa (*Succisa pratensis*) og krossmaðra (*Galium boreale*).

Kjell Lundquist och Per Arvid Åsen i Örtagården i Skálholt, juli 2009.

Reykholt, Snorre Sturlasons gård

Snorre Sturlasons hovedgård på Vest-Island, Reykholt, ligger 155 km nordøst for Reykjavík. Her ble han også drept i 1241 (etter ordre fra kong Håkon 4. Håkonsson). Snorres steinsatte bade-basseng, *Snorralaug*, er restaurert. Reykholt har vært kirkested siden tidlig kristen tid. Reykholt har i dag to kirker; en trekirke fra 1800-tallet, og ny kirke innviet 1996. *Snorrastofa* kultur- og middelaldersenter ble åpnet i år 2000. Intensive utgravninger har pågått på gården siden 1980-tallet, men ble avsluttet i 2007. Utgravningene har stort sett foregått på middelalderlige gårdslevninger, samt de kirkene som har stått på gården siden kristningen av Island år 1000.

Träkyrkan på Reykholt, juli 2009.

Vårt besøk var konsentrert omkring utgravningene nær den nåværende trekirken på Reykholt. Her var det en ekstrem dominans av blomstrende linbendel (*Spergula arvensis* ssp. *sativa*). Vi noterte også en sterkt håret form av følblom (*Leontodon autumnalis*). For øvrig var det vanlige tunplanter på åpen jord/sand, slik som tunbalderbrå (*Lepidotheca suaveolens*), gjetertaske (*Capsella bursa-pastoris*), tunrapp (*Poa annua*), tungras (*Polygonum aviculare*), engkvein (*Agrostis capillaris*), krypsoleie (*Ranunculus repens*), balderbrå (*Tripleurospermum maritimum* ssp. *phaeocephalum*) og åkersvineblom (*Senecio vulgaris*). Groblad (*Plantago major*)* ble funnet i plen nær Snorralaug.

Skriftliga källor och äldre isländska växtnamn

Inger Larsson

Omnämmandet av ett folkspråkligt namn på en viss växt i en äldre text utgör inte någon garanti för att växten någonsin varit känd under detta namn av någon annan än översättaren, kompilatorn eller författaren till texten. Översättarna eller författarna till de första skrifterna på isländska, eller svenska eller något annat folkspråk, med botaniskt innehåll stod alltid inför frågan hur en viss växt skulle namnges när dess namn skulle skriftfästas för första gången. Var det en inhemsk eller en främmande växt? Var den redan känd under något namn på det aktuella språket? Om den inte var känd under något för översättaren/författaren bekant namn hur skulle den benämnas?

Det var i de isländska klostermiljöerna som merparten av den medeltida skriparverksamheten ägde rum. Island utmärker sig genom att även de tidigaste exemplen på en framväxande skriftkultur inte är skrivna på latin utan på folkspråket (Johansson 2007:5–6). Framför allt är det två kloster som träder fram redan under senare delen av 1100-talet, nämligen Munkapverá och Þingeyrar på norra Island. Där fanns skriptorier, och vi känner till flera namngivna skribenter och översättare därifrån. Vid bägge dessa kloster fanns skolor, och framstående forskare menar att intresset för att skriva om islänningarnas historia (sagaskrivandet) främst utvecklades där, men också att klosterkulturen generellt betydde mycket för utvecklingen av det isländska samhället (Johansson 2006:157–163).

De isländska medeltida skriftliga källorna på folkspråket flödar rikligare än i något annat nordiskt land. Framför allt går tankarna kanske till islänningasagorna, det vill säga sagalitteraturen, medan översättningslitteraturen kanske är mindre väl känd. Sagalitteraturen innehåller emellertid endast 13 samtida växtnamn:

arfi- (*Stellaria*)

birki (*Betula*)

einir (*Juniperus*)

fiðill (*Taraxacum* m. fl.)

góibeytill (*Equisetum arvense*)

hvönn (*Angelica*)

litunargras (färg-gräs)

lyng (*Calluna*)

melr (*Elymus arenarius*)

reynir (*Sorbus aucuparia*)

sef (*Juncus*, *Scirpus*)

viðir (*Salix*)

þistill (*Cirsium*)

Detta skall jämföras med de mer än 400 kärleväxter som fanns i Island vid den tiden (Heizmann 1993:xviii–xix). Främst är det i poetisk litteratur och i översättningsarbeten som medicinsk-botanisk litteratur vi återfinner isländska växtnamn. Namn på främmande växter behandlas i isländskan på samma sätt som i svenskan, vilket innebär att de latinska namnen genomgår olika grader av tillämpning till det isländska språkets stavning och uttal eller översätts direkt från latin till isländska. Namnen kan också lånas från danskan eller tyskan. *Capparis spinosa* benämns *capparis* i isländskan och *kapparis* i svenskan. *Cinnamomum verum* benämns *cinnamomum* eller *kanel* och *Anchusa officinalis*, med det äldre latinska namnet *buglossa*, benämndes *oxatunga* (Heizmann 1993 och Larsson 2010 s.v. *Capparis spinosa*, *Cinnamomum verum* och *Anchusa officinalis*).

Viktiga källor till den medicinsk-botaniska litteraturen på isländska, liksom den på svenska, var den danske kaniken och läkaren Henrik Harpestrængs (†1244) arbeten, framför allt *Den Danske Urtebok* som baserade sig på bl. a. *Macer Floridus* och *De gradibus liber* från 1100-

talet (Larsson 2012b). Den viktigaste handskriften i detta sammanhang skriven på isländska och därtill den mest omfattande betecknas *Royal Irish Academy 23 D 43* och är daterad till ca 1474–1500. Enligt utgivaren Henning Larsen innehåller den:

1. Charms and conjurations to cure fevers or stop haemorrhages.
2. A brief section on the depth of the sea.
3. A book of simples.
4. An antidotarium.
5. A lapidary.
6. A leechbook (or parts of several).
7. A cook book.

(Larsen 1931:4. *Charms* är besvärjelser, ofta med biblisk bakgrund. *Simples* avser en förteckning av enstaka botemedel oftast från växtriket. *Antidotarium* brukar jämföras med senare tiders farmakopé. *Leechbook* innehåller beskrivningar av olika sjukdomstillstånd och råd om botemedel för dessa.

Ytterligare tre isländska handskrifter med medicinskt-botaniskt innehåll påverkade av Harpestræng är bevarade, nämligen AM 655 (utg. Konráð Gíslason), AM 194 (utg. Kålund) och AM 434a (utg. Kålund). Ytterligare några få smärre handskrifter förtecknas av Heizmann 1993 som s. 198–199 ger en översikt över samtliga kända handskrifter innehållande växtnamn.

Även de medeltida lagarna kan utgöra goda källor till vårt vetande om samtidens odlingar och nyttoväxter eftersom just lagarna kan antas spegla verkliga förhållanden. Så är det i viss utsträckning både när det gäller förhållandena i Norge och i Sverige (Larsson 2010). Beträffande Island är situationen betydligt mer komplicerad eftersom de isländska lagarna i stor utsträckning återgår på norska lagar, och det knappast låter sig avgöras om det är norska eller isländska förhållanden som återspeglas i de paragrafer som nämner skydd för olika växter. De äldsta isländska lagarna, *Grágás*, anses tillkomna under 900–1000-talen. De skrevs ner omkring 1120 och är bevarade i flera handskrifter, varav den äldsta är från 1260-talet. De är skrivna med norska lagar som underlag. I *Grágás* nämns kvanne, björk, korn, fura, tång (*Laminaria*) och rödalga (*Palmaria palmata*). *Grágás* ersattes av *Járnsíða*, antagen 1271–1273 (KLN s.v. *Járnsíða*), som nämner lökgård (*laukagarðr*) och kvannegård (*hvanngarðr*, Þjófabálkur 8, Bernharðsson et al. 2005:140). Den i sin tur ersattes av *Jónsbók* år 1281 som också den är starkt påverkad av norsk lag, *Magnus lagabøters landslov*, från 1270-talet. I *Jónsbók* finns också ett antal växter nämnda, och åter är frågan huruvida detta visar på norska eller isländska förhållanden. Naturligtvis får varje uppgift värderas enskilt, men lagarna kan knappast användas som enda källa för att beskriva förhållandena på Island. I *Jónsbók* nämns till exempel apalgård (*eplagarðr*), lökgård (*laukagarðr*), kvannegård (*hvanngarðr*) och rovgård (*næpnagarðr*). Av enskilda växter finner vi därutöver korn, råg, tång och islandslav (*Cetraria islandica*) i olika sammanhang. Kvannegård (jfr *Angelica* nedan) och lökgård (jfr *Allium* nedan) är belagda och har säkerligen funnits på Island. Roggårdar kan möjligen ha funnits redan på medeltiden även om de inte är belagda, men knappast apalgårdar.

Som nämnts inledningsvis är de fornvästnordiska, dvs medeltida isländska och norska, växtnamnen samlade och kommenterade av Wilhelm Heizmann i *Wörterbuch der Pflanzennamen im Altwestnordischen* (1993). Där anges inte bara namnen och vilka källor de förekommer i utan namnen behandlas ur många olika synvinklar: i alfabetisk ordning efter de fornvästnordiska namnen, uppdelade på olika typer av texter, identifiering av namnen med de levande växterna, en förteckning av växternas nutida vetenskapliga namn med uppgifter om motsvarande fornvästnordiska namn och flera andra indelningar. Möjligen är inte Heizmanns samtliga identifieringar av de medeltida namnen med verkliga växter helt korrekta, som antytts

inledningsvis. Från denna förteckning är det emellertid lätt att söka sig vidare i den isländska originallitteraturen. En viktig sammanställning av de senare historiskt belagda namnen är *Nomina Plantarum Islandicum. Íslensk plöntunöfn* (1978) av Steindór Steindórsson frá Hlöðum. Där förtecknas och förklaras samliga av Steindórsson kända namn med referenser till de kända källorna.

För vår kännedom om existensen av levande växter och odlingsförhållanden vid mitten av 1700-talet är Vice-Lavmand Eggert Ólafssons och Land-Physici Biarni Pálssons *Reise igiennem Island, foranstaltet af Videnskabernes Selskab i Kiøbenhavn, med dertil hørende 51 Kobberstøkker og et nyt forfærdiget Kart over Island* en vigtig källa. Resan eller snarare resorna företogs åren 1752 till 1757, och resultaten publicerades på danska 1772 i två band om totalt ca 1200 sidor. De färdades runt Island i Linnés anda och upptecknade vad de såg av djurliv, växter, odling, levnadsvillkor mm. De hänvisar ofta till *Flora svecica* vid artbestämningen samt till uppgifter om växters användning i de övriga nordiska länderna. Även om de känner och hänvisar till utländska arbeten skildrar de ingående isländska förhållanden eftersom detta är syftet med deras resa. Många äldre isländska arbeten är dock starkt påverkade av motsvarande utländska arbeten, och det skulle behövas omfattande forskning för att med någon säkerhet kunna fastställa vad som är inhemskt och vad som är främmande i dessa arbeten.

Viktig information och växterna och deras användning och om trädgårdsodlingens historia i Island finns i den lilla skriften *Jurtagarður í Skálholti* av Ingólfur Guðnason i samarbete med Skálholtsskolan 2004. Den återges här i sin helhet i svensk översättning i Bilaga 3. För dagens namn och de levande växterna rekommenderas Hörður Kristinsson *Íslenska plöntuhandbókin*, (2001/ 2010), och Arnbjörg L. Jóhannsdóttir *Íslenskar lækningajurtir* (2011).

Isländska växtnamn och växter

Inger Larsson

För särskilda kommentarer har jag valt ut ett antal växter som på ett eller annat sätt varit betydelsefulla genom historien eller vars förekomst i Island varit oväntad. En växts folkspråkliga namn kan ofta ge ledtrådar till hur den använts och vilken betydelse den tillmätts i det samhälle som namngivit den. Utgångspunkten för granskningen är de kända medeltida namnen som följs upp med kommentarer om betydelsen av senare historiska namn. De medeltida namnen är hämtade från Wilhelm Heizmanns *Wörterbuch der Pflanzennamen im Altwestnordischen* (1993) och de senare historiska namnen från Steindór Steindórssons *Nomina Plantarum Islandicum. Íslensk plöntunöfn* (1978), om inget annat anges. Både Heizmann och Steindórsson har direkta litteraturhänvisningar till samtliga namn vilka jag uteslutit i sammanställningen nedan. Artiklarna illustreras med bilder huvudsakligen när det gäller växter som inte förekommer i Bilaga 3, *Örtagården i Skálholt*.

Diskussionerna om de isländska namnens eventuella ursprung, motiv och betydelse har satts in i ett nordiskt sammanhang och följts upp med viss etnologisk och botanisk information om växterna liksom betydelsen av arkeobotaniska fynd och fynd av levande växter vid våra inventeringar. Daterade pollenfynd från Bilaga 3 förtecknas även här men inte de odaterade fynden. Många av tolkningarna av namnmotiv och namnens betydelse har underlättats av Steindórssons (1978) kommentarer om namnen. Översättningarna till svenska av namnen har gjorts för att underlätta för läsaren att få en uppfattning om de namnmotiv som en gång varit vägledande för namngivarna. Många av namnen är emellertid direkta lån eller översättningslån gjorda av de isländska författarna till de olika skrifter där namnen förekommer, och växterna har en gång namngivits i en annan kulturkrets och i en annan miljö än den is-

ländska. Att ett namn lånas in i ett språk är dock inget bevis för att växten i fråga skulle sakna inhemska namn. Många växtnamn kan därtill vara inlånade vid olika tidpunkter, av olika författare och i olika sammanhang. Andra är bildade i iden sländska kulturkretsen av människor som en gång uppmärksammat och kanske nyttjat växten. Att skilja inlånade namn från de lokalt bildade namnen är en angelägen uppgift för framtida forskning.

När det gäller en växt och dess namn i isländskan kan något eller några av följande förhållanden råda, även om en alltför kategorisk indelning kan vara svår att motivera. Notera att detta gäller det enskilda namnet och detta namns historia och förhållande till den levande växten.

- **vuxten** har uppmärksammat och nyttjats av landets invånare och namngivits av människorna i lokalsamhället, till exempel *fuskuleggir* (om rötterna) som namn på växten (*Leymus arenarius*)
- **namnet**, vanligtvis ett nordiskt folkligt namn, har förts in av kolonisateurerna för en växt som redan växte i landet, t ex *birki* om björk (*Betula* spp.)
- **namnet** har lånats in från någon litterär källa för en växt som redan växte i landet – direktlån eller översättningslån av namnet, t ex *englajurt* (ängläört) om kvanne (*Angelica archangelica*)
- **namnet och kunskapen** om växtens eventuella användbarhet och egenskaper för något önskat ändamål har lånats in, vanligtvis från någon litterär källa, för en växt som redan förekom i landet t ex *mjadjurt* (mjödört) om älgräs (*Filipendula ulmaria*)
- **namn, växt och kunskap** om växtens användbarhet har införts av kolonisateurerna, vanligtvis ett nordiskt folkligt namn för en växt som fanns i hemlandet, t ex *græðisúra* om groblad (*Plantago* spp.)
- **namn, växt och kunskap** om växtens eventuella användbarhet och egenskaper för något önskat ändamål har lånats in, vanligtvis förmedlad av någon litterär källa, t ex *kúmen* om kummin (*Carum carvi*), *dill* om dill (*Anethum graveolens*)

I synnerhet kunskapen om de främmande växternas förmenta medicinska egenskaper har som regel varit en del av den gemensamma nordeuropeiska kulturkretsen och bygger på samma ursprungliga källor. De täta kontakterna mellan de nordiska länderna och brittiska öarna, islänningarnas myckna resande i Europa och deras studier vid central- och sydeuropeiska universitet och kulturcentra har otvivelaktigt påverkat såväl namnskick som kunskapen om växternas användbarhet. Viss betydelse i detta sammanhang hade säkerligen också de utländska läkare som kallades till Island i äldre tid (jfr Blöndal & Jónsson 1970). Samtidigt vill jag dock understryka att mycket fortfarande är hypoteser i denna diskussion. Det kan finnas ny kunskap som jag inte känner till alltifrån arkeobotaniska fynd till handskriftsfynd eller kunskap som jag inte uppmärksammat. Det är dock min förhoppning att genomgången skall öka intresset för de isländska växtnamnen och växternas användning i Island och resultera i ny forskning.

***Achillea millefolium*, vallhumal (röllika)**

Medeltida namn: *ambrosia*, *betonica*, *jörðhumli*, *millefolium*

Senare namn: *akkillesjurt*, *ekkiljurt*, *jarðarhumall*, *jarðhumall*, *mellefolium*, *mellifolium*, *mellifolia*, *millefolia*, *millfolium*, *vallhumall*, *vallhumli*, *þúsundblaða*, *þusundblaðarós*, *þúsundblaðungur*

Det latinska namnet *millefolium* betyder 'tusen blad' (Corneliusson 1997). Det är belagt i medeltida isländska källor, men det förekommer även i ett flertal senare källor, dels som olika former av *millefolium* såsom *mellefolium*, *mellifolium*, *mellifolia*, *millefolia*, *millfolium*, dels som översättningslån *þúsundblaða*, 'tusenblad', *þusundblaðarós*, *þúsundblaðungur*.

Achillea millefolium

De bägge namnen *akkillesjurt*, *ekilsjurt* är bildade till achillea efter Akilles, den grekiska hjälten i trojanska kriget (Corneliuson 1997, s.v. *Achilléa*).

Det medeltida namnet *jörðhumli* är direkt hämtat från Harpestrængs *Den danske urtebog*, (tillkommen i mitten av 1200-talet och bevarad i senare handskrifter), men där avser namnet betonia, dvs *Stachys officinalis*, läkebetonika eller humlesuga. De senare isländska namnen *jarðarhumall*, *jarðhumall* kan säkerligen också föras tillbaka till Harpestræng. Namnen *vallhumall*, *vallhumli* är tidigast belagda 1744 (Steindórsson 1978:21) och betyder ungefär 'humle som växer på hårdlänt mark'.

Varifrån kommer då humlen i dessa namn? I isländskan är det bara röllika som fått namn med *-humle* i efterleden. I svenskan har inte mindre än sju olika växter någon gång och i något sammanhang noterats med efterleden *-humle*. I danska hittar vi 11 arter med namnet *jordhumle* medan norskan möjligen enbart har använt *jordhumle* avseende just röllika. Röllika har haft stor betydelse som smaksättare av öl eller mjöd tillsammans med ett antal andra aromatiska växter som kunnat användas för samma ändamål. Dessa örter, varav pors hade stor betydelse i de nordiska länderna, användes långt innan humlen blev känd och då som ytterligare ett alternativ för smaksättning av öl men inte som ersättare för de övriga (von Hofsten 1960). Av de växter som förekommer i Island är det främst *Filipendula ulmaria*, *mjaðjurt*, älggräs, som, tillsammans med röllika, kan komma ifråga som öl- och mjödkrydda. Pors (*Myrica gale*) kan också ha funnits i Island under medeltiden, liksom *Artemisia*, pollenfynd tyder på det. Älggräs, *Artemisia* och pors kommenteras här nedan.

Röllika har varit en betydelsefull läkeväxt på kontinenten, i Skandinavien och likaledes på Island, och dess goda egenskaper som läkeväxt kan spåras till Dioscorides och Plinius (Brøn-degaard 1956:42 f.). Om isländska förhållanden skriver Brøn-degaard som anför uppgifter ur *Islandske Folkeminder* i *Dansk Folkemindesamling*:

Ogsaa paa Island har Rølliken hørt – og hører tildels endnu – til Folkemedicinens vigtigste Remedier: Blandet med Vin og Honning mod Blodspytning (Tuberkulose?), med Faaresmør, Regnorme og Tjære til et udmærket Plaster paa Saar og bulne Fingre, et Vinudtræk af Bladene mod Forgiftninger, et Vandekokt mod Gulsot, Vattersot og Øjenbetændelse, i en Balsam mod Gigt, kogt sammen med honning mod Hoste. Endvidere er et Vindekokt of Bladene brugt mod Diarré og til at smøre friske Saar med, et Afkog mod Betændelse i Milten og for Tandpine.
(Brøn-degaard a.a. 44–45)

I det medeltida svenska materialet tillhör röllikan inte de allra vanligaste växterna, men nämns jämförelsevis ofta (Larsson 2010:232). Om dess användning i Island se också Bilaga 3, *Örtagården i Skálholt*, nr 15, *Vallhumal*. Vi fann röllika på samtliga klosterplatser utom Flatey. Þorleifur Einarsson (1962), som gjort pollenundersökningar i Borgarmýri utanför Reykjavík och i Skálholt anser, på grundval av ökningen av pollen efter Landnamet, att röllikan sannolikt odlats och använts som ölkrydda. Den är också funnen av Margrét Hallsdóttir, 1987, i Mosfellsområdet och pollentypen (*Anthemis*) är även funnen på Viðey (Ragnheiður E. Bjarnardóttir 1997:39). Den arkeobotaniska sammanställningen visar att den även funnits i Reykholt och i Mývatnsområdet. Röllikan anses vara införd till Island under Landnamstiden (Steindórsson 1962:143).

Pollen (se Bilaga 2):

Perioden 800–1000: Helluvaðstjörn, Mývatn. Pálstoftir, Kárahnjúkar.
Perioden 1000–1300: Reykholt, Borgarfjörður. Pálstoftir, Kárahnjúkar. Ketilstaðir II, Mýrdalur.
Perioden 1300–1600: Helluvaðstjörn, Mývatn.

***Alchemilla* spp., *maríustakkur* (daggekåpor)**

Alchemilla vulgaris är det vetenskapliga namn som vanligtvis används i något äldre litteratur. Emellertid är den nu en godkänd art inom *Alchemilla* och inte längre en s.k. samlingsart. Arten *Alchemilla vulgaris* har inte hittats på Island, men en del av den litteratur som det här refereras till använder detta vetenskapliga namn. Steindórsson's *Alchemilla minor* (1978:25) tas inte upp av Kristinsson då den inte förekommer på Island. I dag räknar man med följande fyra arter av daggekåpor på Island: *Alchemilla alpina*, *A. filicaulis*, *A. glomerulans* och *A. glabra*.

Den folkliga klassificeringen skiljer som regel inte mellan de olika arterna av daggekåpor (jfr Lange, 1959, s.v. *Alchemilla*). Varken i isländska, svenska eller danska medeltida material nämns daggekåpan, och enligt Marzell (s.v. *Alchemilla vulgaris*) kan växten inte identifieras i något material med folkspråkliga tyska växtnamn tidigare än början av 1500-talet.

Medeltida namn: saknas belägg

Senare namn: *brúðarstakkur*, *dropablaðka*, *lækjablaðka*, *döggblaðka*, *ljónsfætla*, *maríumöttull*, *maríulumma*, *maríustakkur*, *stakkgras*

***Alchemilla alpina*, *ljónslappi* (fjällkåpa)**

Medeltida namn: saknas belägg

Senare namn: *brennigras*, *kverkagras*, *ljónsfætla*, *ljónsfótur*, *ljónskló*, *ljónslappi*, *ljónslumma*, *ljónslöpp*, *maríumöttull*, *maríumöttul*, *maríustakkur*, *vargslappi*

Motiven för namnbildningen i de senare isländska namnen är i huvudsak desamma som i övriga germanska språk:

Bladens form: *brúðarstakkur*, *maríustakkur*, *stakkgras* (brud-kåpa, maria-kåpa, kåpe-gräs)
maríumöttull (marie-mantel)
ljónsfætla, *ljónsfótur*, *ljónskló*, *ljónslappi*, *ljónslumma*, *ljónslöpp*
 (lejon-, -fot, -klo, -labb, -'ngt platt', -tass), jfr grek. *leontopodion*
vargslappi (varg-labb)

Användning som läkeväxt: *kverkagras*, *lækjablaðka* (host-gräs, läke-blad).

Egenskapen att samla "dag" i bladen: *dropablaðka*, *döggblaðka* (droppe-blad, dag-blad).

Brennigras (bränna-gräs), motivet är okänt i övriga germanska språk. Att växten bakom namnet skulle vara felaktigt identifierad är dock mindre sannolikt eftersom namnet används i Stefán Stefánsson's *Flóra Íslands* 1948 om *Alchemilla alpina*.

Ser man enbart till växtens olika folkliga namn i de germanska språken verkar dess användning som läkeväxt inte varit så känd att dess eventuella medicinska egenskaper lämnat några mer betydande avtryck vid namngivningen. Ytterst få namn antyder någon sådan kunskap (jfr Marzell, Lyttkens (1981), Lange (1959) s.v. *Alchemilla*). Namnet *lækjablaðka* för daggekåpa liksom för *Plantago* sp. (groblad) som kallats *læknisblað*, *læknisgras* skulle dock kunna tyda på att även daggekåpan använts i Island på ett likartat sätt som groblad.

Stefan Källman (2006:139 f.) skriver om *Alchemilla* i *Vilda växter som mat och medicin* att "Samerna använde bladen direkt på sår som ett plåster. Man kokade bladen med fett till sår salva för utvärtes bruk." Torkad och pulvriserad daggekåpa för att göra en dekokt av för sårvård fanns i skyddsrumsutrustning i Sverige från 1:a och 2:a världskriget meddelar Källman vidare. Från Norge rapporterar Høeg att växten varit känd inom folkmedicinen (1976:181), och Brøndegaard (1978 s.v. *Alchemilla*) rapporterar detsamma från Danmark.

Viss betydelse som läkeväxt har daggkåpan alltså tillskrivits, och den tas upp som sådan även i mer populärvetenskapliga arbeten (*Örtmedicin och växtmagi*, 1982. *Petit Larousse des plantes qui guérissent*, 2006). I Royal Horticultural Society's *Encyclopedia of herbs & their uses* (1995) uppges den vara verksam mot menstruationsbesvär av olika slag.

Namnen med anknytning till jungfru Maria uppträder i alla de germanska språken liksom i franskan. I svenskan är över hundratalet olika Marianamn belagda för ett 50-tal växter. En betydande andel av dessa växter har någonstans någon gång i den europeiska kulturgemenskapen ansetts verksamma som afrodisiaka, som abortivmedel eller i kvinnomedicinska sammanhang. Om kopplingen mellan dessa egenskaper och Marianamn är en tillfällighet eller inte återstår att undersöka. Daggkåpan har tillskrivits sådana motsatta egenskaper som att öka fruktbarheten eller underlätta för kvinnor att behålla eller återfå en förlorad jungfrudom (jfr Larsson 1992:111 f.). Generella uppgifter, vanligt förekommande i litteraturen, om att den, och ett flertal andra växter, skall ha varit helgade åt Freja innan de fick sina marianamn har det dock hittills visat sig omöjligt att belägga källorna till. Forskning välkomnas!

Om daggkåpans användning i Island se också Bilaga 3, *Örtagården i Skálholt*, nr 16, *Mariú-stakkur*. Vi fann daggkåpa på samtliga platser utom Flatey, Bær och Saurbær. Att daggkåpan funnits på södra Island sedan Landnamstiden visas av pollenfynden.

Pollen (se Bilaga 2):

Perioden 800–1000: Ketilsstaðir I, Mýrdalur.

Perioden 1000–1300: Ketilsstaðir I, Mýrdalur. Ketilsstaðir II, Mýrdalur.

Perioden 1300–1600: Helluvaðstjörn, Mývatn. Ketilsstaðir I, Mýrdalur.

***Allium* spp., laukur (lök)**

Medeltida namn: ***Allium cepa***: *laukr*, *blóðlaukr*, *cepa*, *rauðr laukur*, *unian*

Allium porrum: *porlaukr*, *porrum* (purjolök, *Allium ampeloprasum* Porrum-gruppen)

Allium sativum: *allium*, *geirlaukr*, *hvítr laukur*, *kloflaukr* (vitlök)

Allium schoenoprasum: *graslaukr* (gräslök)

Senare namn: ***Allium***: *laukr*

Allium porrum: *blaðlaukur*

Allium oleraceum: *villilaukur* (backlök), *blótlaukur*, *bæjarlaukur*, *fúlilaukur*, *fýlurót*, *geirlaukur*, *hvítillaukur*, *hvítur laukur*, *klauflaukur*.

Allium sativum: *geirlaukur*, *hvítalauksjurt*

Allium schoenoprasum: *graslaukr* (gräslök)

För de medeltida skriftliga beläggen ovan räknar inte Wilhelm Heizmann (1993:308) med att något av dessa namn skulle kunna avse den lök som i dag växer vilt på Island, *Allium oleraceum*, *villilaukur* (backlök). Man måste dock komma ihåg att identifieringen av ett namns referens med en verklig växt är vanskelig och detta gäller verkligen när det gäller lök (jfr ovan). Steindórsson understryker också att namnen på de olika arterna av lök förväxlats och blandats samman under historiens lopp (Steindórsson 1978:25 f.). Detta gäller inte bara Island. Han poängterar dessutom att *laukur*, *blóðlaukr* (*blótlaukur*) och *geirlaukr* är gamla namn vars exakta referens är svår att fastställa. *Allium cepa* och *Allium sativum* är arter som lätt låter sig fraktas runt, vilket innebär att de enkelt kan ha förts till Island utan att ha odlats där. Lök var dock en viktig medicinalväxt, inte bara på Island, och förekommer tillika i den poetiska litteraturen vilket kan förklara de många olika medeltida namnen på lök. Löken tillskrevs dessutom magiska egenskaper. Som framgår av de många namnen för lök ovan så avses flera olika arter. Jag nöjer mig dock med att kommentera det allmänna *laukur* och *Allium oleraceum*, *villilaukur* (backlök).

I norska lagar talas om lökgård (*laukagarðr*) liksom i den isländska litteraturen. I Laxdala-sagan kallar Guðrún Ósvífrsdóttir sina söner till samtal i lökgården nära Helgafellsklaustur. Hólarbiskopen, Gottskálf Keníksson (1442–1457), sägs ha mött en plötslig död i *laukagarðr* där år 1457. Lökgården i Hólar är dessutom belagd i skriftliga källor mellan åren 1457–1525 (Guðrún P. Helgadóttir 1981:177–179). De isländska lagarna nämner *laukagarðr* i *Jónsbok* (Ólafur Halldórsson, 1970:272), men detta omnämnande behöver ju inte gälla isländska förhållanden utan kan ytterst härröra från de norska lagarna.

Vid vårt besök i Bær i juli 2010 var den s.k. *Laukaflatir* ('lökängen, lökslätten'), en yta om uppskattningsvis 100x100m, täckt av backlök. Hur länge platsen burit detta namn är för mig okänt, men Ingólfur Davíðsson skriver 1943 "Hefir staðurinn heitið Laukaflatir frá ómunatið" (Platsen har hetat *Laukaflatir* sedan urminnes tider). *Villilaukr* rapporteras växa i Bær av Björn Halldórsson i *Grasnytjar* 1783 (s. 127), där han skriver att den först är funnen i Bær i Borgarfjörður varifrån den spritt sig västerut i landet. Ingólfur Davíðsson skriver 1964 (s. 173 f.) att löken växer förutom i Bær också på Bessastaðir, Skáney i Borgarfjörður och Skriða i Hörgárdal. Om löken i Skriða i Hörgárdal skriver han i *Tíminn* den 9 juli 1968 att Þorlákur Hallgrímsson och dennes son Jón gjorde stora försök med trädgårdsodling där åren 1820–1830, och att det inte kan uteslutas att de planterade löken då. Löken där sägs vara frösådd och fröna skall ha kommit från Köpenhamn. Samme Ingólfur rapporterar år 1971 att löken växer i *Laukahvammi* ('löksänkan') i Hvallátri i Breiðafjörður. *Flora Íslands* kartläggning på Internet av lökens förekomst visar dock löken endast som växande på två platser i dag (dec 2011), nämligen Bær och Skáney.

När kom löken till Island och hur? Det finns många spår att följa men ännu inga definitiva resultat. Åren (ca) 1030–1050 vistades den engelska missionsbiskopen Rúðólfur i Bær där han skall ha grundat ett kloster och startat en skola. Han skall ha kommit från Norge, och det finns teorier om att han medfört löken från Trondheims-trakten. Var det han som introducerade löken i Island i en möjlig klosterträdgård i Bær? På gården Skáney där löken fortfarande skall finnas bodde den tyska fältskären Lazarus Mattheusson från 1527 till 1570, och han kan ha medfört löken dit från Tyskland eller från Bær eller...? Kanske odlade man lök i Island under medeltiden och kanske fanns det medeltida lökgårdar där, men vi behöver komplettera med arkeobotaniska belägg och gärna även DNA-analyser för att komma närmare svaret. Hittills har vi pollenfynd av *Allium* enbart från Skriðuklaustur, vilket väl måste tolkas så att någon slags lök odlats där eller i varje fall i närheten. Om backlöken i Island se också Bilaga 3, *Örtagården i Skálholt*, nr 2, *Villilaukur*.

Blommande backlök på
Laukaflatir i Bær, juli 2010.

Hólar i juli 2009. Någonstans i detta område bör lökgården ha legat i slutet av 1400-talet. I dag är dalsänkan fylld med fjällkvanne.

***Angelica archangelica*, ætihvönn (fjällkvanne)**

Medeltida namn: *fjallhvönn*, *hvönn*

Senare namn: *brjósthvönn*, *hvannarót*, *hvanngras*, *hvannjóli*, *hvönn*, *höfuðhvönn*, *englajurt*, *englarót*, *erkikvönn*, *geitla*, *graðhvönn*

Kvannen har tidigt haft en särställning i de nordiska länderna som nyttoväxt. Framför allt är den känd från Norge och Island medan den i Sverige huvudsakligen är känd från samiskt bruk. Den nämns inte alls i svenska medeltida texter, och den är svagt belagd i danskt material (Larsson 2010, s.v. *Angelica archangelica*). Den användes både som matväxt och läkewäxt och ansågs dessutom besitta magiska egenskaper. Hela växten kunde användas: rötterna, stjälken och fröna.

Kvannens många olika isländska namn som upptecknats under århundradenas lopp röjer att den använts på flera olika sätt, men de visar även på främmande inverkan på namnskicket. Namnet *hvanngras*, vilket betyder ungefär 'kvanneblad och stjälkar, kvanneört', avslöjar ingenting om växtens användning. *Hvannarót* (kvannerot), *ætihvönn* (matkvanne), *hvannjóli* (kvanne-stjälk: *njóli* = tyk og hul eller rörformat Græs-stengel. Fritzner s.v. *njóli*), *graðhvönn* (betecknar kvannen om hösten när stjälken blivit tjock och kraftig) och *höfuðhvönn* (huvudkvanne) visar alla att den använts som föda. Namnet *kvannjol* är känt i norska dialekter från Sunnmøre och *kvannrot* från Trøndelag (Høeg 1976:217). Namnet *brjósthvönn* (bröstkvanne) antyder att den kan ha använts som medicinalväxt. Detta namn behöver dock inte tyda på en ursprunglig användning på Island, eftersom kvannen kallats *bröstört* på svenska (Lyttkens (1981:490) och *Brustwurzel* på tyska (Marzell s.v. *Angelica silvestris*). *Englajurt* (änglaört), *englarót* (ängla-rot) och *erkikvönn* (ärkeängelkvanne) är översättningslån av de äldre latinska namnen *angelica* och *archangelica*. Väl är att märka att många av de namn som refererar till kvanne även använts om, eller i vilket fall ansetts referera till *Angelica silvestris*, strätta. *Geitla* är möjligen ett exempel på detta. *Geitla* kan ursprungligen betyda 'liten get' (Norrön ordbok s.v. *geitla*) och om det är detta ord som återkommer i växtnamnet *geitla* skulle det kunna vara ett nedsättande namn för strätta som ju liknade kvannen till utseendet men inte var lika värdefull som matväxt.

Växtnamnet är också belagt i ett otal ortnamn, till exempel *Hvanná*, *Hvanneyri*, *Hvannagil*, vilka bär vittnesbörd om odling av kvanne eller att en plats varit känd på grund av den rikliga förekomsten av kvanne (Ingólfur Davíðsson 1971:108).

De äldsta arkeobotaniska beläggen på kvannens förekomst i Island i form av pollen finner vi från tiden 800–1000 från Ketilstaðir i Mýrdalur. Där finns också kvanne i lagren från 1000–1300. Från denna tid finns kvannen arkeologiskt belagd även från Reykholt i Borgarfjörður. De äldsta skriftliga beläggen för kvannen, *fjallhvönn*, *hvönn*, omtalas i de äldsta isländska lagarna, *Grágás*. Man fick ostraffat äta bär och rödalg (*Palmaria palmata*) som plockats på någon annans mark. Däremot var det förenat med bötesstraff att plocka och ta med sig bär eller rödalger liksom att plocka kvanne (*Grágás* K 186). Eftersom kvanne och rödalg nämns i samma paragraf, och vi vet från senare källor att rödalg var en högt skattad växt vågar vi anta att paragrafen speglar isländska förhållanden. Såväl *Járnsíða* som *Jónsbók* 1281 nämner kvanne och kvannegård (*hvannagarðr*). *Jónsbók* har ett kapitel med rubriken *Um hvanna stuld och næpna* (Om stöld av kvanne och rovor, s. 272). Det framgår att odlingen skall vara inhägnad och att stöld är förenad med böter. Dessa lagar är som tidigare nämnts starkt påverkade av norsk lag, som nämner både kvanneodling och kvannegårdar, så det faktum att de förekommer även i de isländska lagarna är enbart i sig inget bevis för att det fanns sådana odlingar under medeltiden. När uppgifterna i lagarna kompletteras med uppgifter om rättigheter att samla kvanne på annans mark i isländska diplom får vi dock säkra bevis för förekomsten och värdet av kvanne under medeltiden (KLN M s.v. Kvann). Vi vet också från senare källor att kvanneodling var vanlig och att det fanns stora kvanneodlingar i synnerhet på södra Island under 1600- och 1700-talen.

Kvanne växer i dag över hela Island. Vi fann fjällkvanne i stora mängder på de gamla biskopssätena Skálholt och Hólar samt på Flatey (Flateyjarklaustur) och vid Kirkjubæjarklaustur, Skriðuklaustur, Viðeyjarklaustur och Möðruvallaklaustur. Strätta fann vi vid Kirkjubæjarklaustur, Skriðuklaustur, Viðeyjarklaustur och Möðruvallaklaustur. Om kvannen i Island se också Bilaga 3, *Örtagården i Skálholt*, nr 30, *Angelica sylvestris*, strätta och nr 32, *Angelica archangelica*, fjällkvanne. Enstaka pollenfynd har gjorts på Viðey av Umbelliferae-typ, dit kvannepollen hör (Ragnheiður E. Bjarnadóttir 1997:37).

Pollen (se Bilaga 2):

Perioden 800–1000: Ketilstaðir i Mýrdalur.

Perioden 1000–1300: Ketilstaðir i Mýrdalur. Pálstóftir, Kárahnjúkar.

Perioden 1300–1600: Ketilstaðir i Mýrdalur.

Inom ramen för Nordiska genbankens arbete har ISSR molecular markers undersökts i 95 prov på kvanne från 6 olika platser i Island, Norge, Sverige och Finland av Magnus Göransson et. al. Syftet, som de själva uttrycker det, är "(1) to assess diversity within and between angelica populations of different origin, (2) study genetic relationship between the subspecies *A. archangelica* ssp. *archangelica* and *A. archangelica* ssp. *littoralis*, especially with regard to status on subspecies level of Icelandic angelica and (3) to compare the cultivated *A. archangelica* ssp. *archangelica* var. *maiorum* with wild-growing angelica populations." Ett delresultat antyder att de isländska bosättarna använde inhemsk kvanne och att möjligtvis kvanne förts från Island till Norge och resulterat i "vosskvanne" (s. 268–269). Undersökningarna av det insamlade materialet fortsätter. En översikt över kvannen och dess betydelse i de nordiska länderna på engelska med en omfattande bibliografi finns i artikeln "Angelica: From Norwegian Mountains to the English Trifle" av Ove Fosså 2006. På isländska har Ingólfur Davíðsson motsvarande genomgång 1971 i artikeln "Ætihvönn". Se litteraturförteckningen.

Argentina anserina (*Potentilla anserina*), *tágamura* (gåsört)

Medeltida namn: *akrmura*, *mora*, *mura*, *pastinaca*

Senare namn: *gulgras*, *gæsamura*, *gæsarmura*, *murnagras*, *murugras*, *murur*, *mururætu*, *urusóley*, *murutág*, *mýrutágar*, *Sankti Jóhannis belti*, *silfurjurt*, *silfurmura*, *skollareipi*, *tágamura*, *vormura*

Gåsörten har varit en betydelsefull matväxt, läkeväxt och färgväxt i den västerländska kulturen, vilket även återspeglas i de isländska namnen.

Argentina anserina

De medeltida namnen *mora*, *mura*, *pastinaca* visar att växtens rot varit betydelsefull. Man skilde inte under medeltiden mellan växter med ätbara rötter som morot och palsternacka, och även gåsörtens rot har uppenbarligen likställts med andra ätbara rötter. Den har till och med odlats för sina rötter, och bruket att äta dessa rötter finns beskrivet både i Norge och i Island i senare tid. I folkspråket har den kallats *mura* på isländska och *murerot* på norska. (Høeg 1976:522 f.).

Mura i betydelsen 'ätbar rot' återfinns i namnen: *gæsamura*, *gæsarmura*, *murnagras*, *murugras*, *murur*, *mururætu*, *urusóley*, *murutág*, *silfurmura*, *tágamura*, *vormura*.

Sammansättningslederna är:

*gæs**-, gås, som återfinns i övriga nordiska språk och tyska och återgår på det vetenskapliga namnet *anserina* som betyder likt gåsens fot och *anser* betyder gås

-gras, som betyder ört eller växt

rætu-, rot

silfur-, silver efter färgen på bladen

-sóley, jfr namnet på smörblomma, *sóley*, efter blommornas färg, liksom *gul*-

-tág, *tága*-, åsyftar de ovanjordiska utlöparna, jfr svenskans tåga, liksom *skollareipi* (-rep)

vor-, vår

Som läkeväxt nämns den av Henrik Smid (1546) i Danmark bl. a. som smärtstillande medel. Simon Paulli anger ett stort antal användningsområden i *Flora Danica* (1648), och den tas upp i den danska farmakopén 1772 (Brøndegaard 1978, 3:159 f.). Som officinell benämns den *Anserinæ herba*. Inget av de isländska namnen antyder någon sådan folklig användning, vilket förstås inte betyder att den inte kan ha använts på detta sätt. Steindórsson (1976) skriver också att den använts som färgväxt, men det är inte helt tydligt huruvida detta gäller Island.

Vi fann den på Flatey (Flateyjarklaustur) och vid Kirkjubæjarklaustur, Þykkvabæjarklaustur, Reynistaðaklaustur och Viðeyjarklaustur. Steindórsson (1962:147) betraktar den som avsakligt införd till Island. Pollentypen finns dock rikligt företrädd i pollenfynd redan från Landnamstiden (på Viðey ännu tidigare) vilket skulle tyda på att gåsörten möjligen infördes av de första bosättarna. Pollentypen inbegriper emellertid även *Potentilla palustris*, kräklöver och *Potentilla crantzii* (Crantz), vårfingerört (Ragnheiður E. Bjarnadóttir 1997:35).

Pollen (se Bilaga 2):

Perioden 800–1000: Helluvaðstjörn, Mývatn. Herjólfsdalur, Vestmannaöarna. Ketilsstaðir I, Mýrdalur. Ketilsstaðir II, Mýrdalur. Pálstóftir, Kárahnjúkar.

Perioden 1000–1300: Helluvaðstjörn, Mývatn. Ketilsstaðir I, Mýrdalur. Ketilsstaðir II, Mýrdalur. Pálstóftir, Kárahnjúkar. Reykholt, Borgarfjörður.

Perioden 1300–1600: Helluvaðstjörn, Mývatn. Hrafnkeldalur. Ketilsstaðir I, Mýrdalur.

Asperugo procumbens, klóajurt (paddfot)

Asperugo procumbens, Þingeyrarklaustur júlí 2009.

Medeltida isländska namn saknas liksom nyare historiska namn. Paddfoten är ett-årig, spridd över hela Europa men mindre vanlig till sällsynt i de nordiska länderna och Storbritannien (*Den virtuella floran*). I Island har växten observerats två gånger, år 1929 och år 2009, då den återfanns av Kjell Lundquist på samma plats, nämligen i den omedelbara närheten av den förmodade klosterplatsen för Þingeyrarklaustur. Paddfoten sprider sig med frö.

Hörður Kristinsson skriver följande om paddfoten i *Flóra Húnavatnssýslu*, 2010:

Á Þingeyrum hefur klóajurt vaxið um langan aldur, og er það eini fundarstaðurinn á Íslandi. Það var Hulda Stefánsdóttir sem veitti henni fyrst athygli þar í túninu snemma á síðustu öld, en talið er að hún hafi verið ræktuð þar á meðan klaustrið var starfandi. Hún endurfannst svo aftur síðastliðið sumar við fornleifarannsóknir.

Pá Þingeyrar har paddfoten vaxt sedan länge, och det är den enda plats i Island som den observerats. Det var Hulda Stefánsdóttir som först uppmärksammade henne på där på tunet tidigt under förra århundradet [1929], och det sägs att hon har odlats där under klostertiden. Hon återfanns så under sistlidna sommar vid arkeologiska undersökningar (sic!).

I Sverige förefaller paddfoten ha betraktats som ett åkerogräs, även om möjligheten att den kan ha odlats inte utesluts. Svensson & Wigren 1987 skriver att ”Paddfoten uppges ha använts både till nytta och prydnad: odlad i trädgården för blommornas utseende, samtidigt som blad och unga plantor användes i soppor, stuvade som spenat eller grönkål. Växten ansågs även kunna ge en helande och renande drog.” Samma uppgifter citeras i *Människan och floran. Etnobiologi i Sverige* 2005:281 men inte i något fall ges litteraturhänvisningar till originaluppgifterna. I de nordiska språken har den lämnat blygsamma spår. Den nämns i botaniskt orienterade arbeten, och några få folkliga namn anförs för den (Lyttkens 1981, Lange 1959), men saknas i de mer etnobotaniskt inriktade uppslagsverken (Høeg 1976, Brøndegård 1978). Paddfotens rot uppges i England ha använts som färgväxt och ersatt krapp, madder (*Rubia tinctorium*), därav dess engelska namn *madwort* (*Den virtuella floran*).

Vilken betydelse kan paddfoten ha haft i äldre tid, om någon? Den nämns av Johannes Franck i *Speculum botanicum* (1638, 1659) vilket är anmärkningsvärt i sig. Är det en tillfällighet eller hade växten officinell betydelse på 1600-talet? Franck var ju främst intresserad av farmakologi, men det återstår att undersöka om det är möjligt att klarlägga principerna för hans urval av växter i *Speculum botanicum*. Märkligt nog nämns paddfoten även i den äldsta norska växtförteckningen av Otto Sperling, ca 1622–1631 (Dahl 1892:106–140), som sammanställdes före *Speculum botanicum* och i ”En gammel trondhjemsflora af Joachim Irgens” där det står (i översättning från latin) ’Uppträder vid trädgårdsstaket och åkerrenar. Den har ingen användning bland våra landsmän’.

Hur växten kommit till Island, när, varifrån och kanske även varför är en öppen fråga – den är, som nämnts, ettårig och sprids med frö.

***Artemisia* spp., (åbrodd, malört, gråbo)**

Medeltida namn:

Artemisia abrotanum: Fornvästnordiska: *abrot, abrotanum*. Fornsvenska: *abrot, aabrut, obroth*.

Fornnordiska: *abrod*. Äldre latinskt namn: *abrotanum*

Artemisia absinthium: Fornvästnordiska: *absinthium, malurt*. Fornsvenska: *malyrt, maalyrt, malört*.

Fornnordiska: *malurt*. Äldre latinskt namn: *absintium*.

Artemisia vulgaris: Fornvästnordiska: *ambrosia, artemisia, bú, búa, búgras, búi, búkarsa, búna*.

Fornsvenska: *bifot, binke, bunke, bynke, bona, buna, bunrot, böna, grabo, grabona*. Fornnordiska: *bifot, byncke, bøncke, gråbona*.

Senare isländska namn:

Artemisia absinthium: *Fjaðra, grárót, malurt, melurt, mjaðarjurt, remmujurt, jólgresi*.

Artemisia vulgaris: *búrót* (gråbo, se även Bilaga 3, *Örtagården i Skálholt*, nr 34).

Alla medeltida belägg för namn på de olika arterna av *Artemisia* återfinns i den medicinskbotaniska litteraturen, eller med andra ord i översättningslitteraturen. De kan antingen föras tillbaka på latinska namn eller på danska namn (jfr Larsson 2010, s.v. *Artemisia*). De olika *Artemisia* arterna har varit högt skattade läkeväxter genom historien och namnen förekommer redan hos Theophrastes († 287 f. Kr.) och Dioscorides från århundradet före vår tideräkning.

Den växt som uppmärksammats av Steindórsson (1976) är *Artemisia absinthium*. Den växer inte vild på Island, men kan givetvis ha odlats. Namn som *malurt* och *melurt* är desamma i danska och svenska. *Malört* betyder egentligen 'ört mot mal', och malörten ansågs användbar för att bekämpa ohyra. *Mjaðarjurt* som betyder 'mjödört' är namn som användes för flera växter som kunde användas som krydda i mjöd eller öl. Jämför till exempel *Filipendula ulmaria* nedan. *Grárót* syftar på växtens gråvita färg och *remmujurt* 'besk smak och obehaglig lukt' är ett namn som växten fått efter smak och doft. Ett par namn som är svårare, eller kanske omöjliga, att härleda är *fjaðra* och *jólgresi*.

I *Örtagården i Skálholt* (Bilaga 3) är det i stället *Artemisia vulgaris* (nr 34), gråbo, som nämns. Den kallas *búrót*, vilket kan jämföras med det äldre svenska namnet *bunrot* där *bun* anses syfta på den torra ihåliga stjälken (Larsson 2010:205–207, Hesselman 1935:27).

De arkeobotaniska fynden visar på någon art av *Artemisia* från Skálholt och Borgarmýri, Reykjavík (Einarsson 1962:450 f.) liksom från Viðey (Ragnheiður E. Bjarnardóttir 1997:31). Det är dock inte möjligt att avgöra exakt vilken art det rör sig om. Däremot skall *Artemisia vulgaris* ha växt på Skálholt år 1797 och identifierats av svenska botaniker. Andra forskare menar att den odlats i Island ännu tidigare (Einarsson 1962:458 f.).

Vi fann inte någon *Artemisia*-art vid våra inventeringar.

Pollen (se Bilaga 2):

Perioden 800–1000: Herjólfsdalur på Västmannaöarna. Ketilstaðir i Mýrdalur.

Perioden 1000–1300: Ketilstaðir II, Mýrdalur.

Perioden 1300–1600: Helluvadstjörn, Mývatn.

***Bistorta vivipara* (*Polygonum viviparum*), kornsúra (ormrot)**

Medeltida namn saknas

Senare namn: *kveisugras*,

kornsúra, *vallarkorn*,

hundasúra,

skollfingur,

höggormsjurt, *dreki*,

fuglaarfí, *mélsúra*, *oddvari*, *toppmarghyrna*, *túnblaðka*

Bistorta vivipara

Växten finns i dag över hela Island. Få av dess många namn visar emellertid på någon specifik användning, och just detta kan ha bidragit till att den fått så många namn med vitt skilda motiv. Den har använts i norsk folkmedicin, och såväl groddknopparna som roten har ätits (Høeg 1976). I Sverige har rötter och blad enligt Källman (2006:112) kunnat användas som mjölörsättning. Han uppger vidare att groddknopparna och rotknölen ansetts som en delikatess bland folkgrupperna i det arktiska ormrådet och att växten är mycket lättodlad. I Danmark har den enligt Brøndegaard (1978:2) odlats som medicinalväxt i trädgårdarna. I Island minner namn som *kveisugras* (magknip-gräs) om dess förment medicinska egenskaper, och den nämns som blodstillande i *Grasnytjar* 1783.

Det vanligaste namnet är *kornsúra* där *korn* minner om de ätbara groddknopparna liksom det ovanligare *vallarkorn*. Däremot saknas namn som visar att man skulle ha ätit rötterna. Namnet *hundasúra* är känt redan under senare delen av 1700-talet, men i dag är det namnet på bergsyra (*Rumex acetosella*). *Skollfingur/skollafingur* är i dag använt om lopplummer (*Huperzia selago*). *Höggormsjurt* motsvarar det svenska namnet ormröt, det danska *slangeurt*, det tyska *Schlangenzwanzel* och engelskans *snakeweed*. De svenska och danska namnen är belagda på 1600-talet. Steindórsson (1976) förmodar att *dreki* (drake) är bildat med samma motiv. Namnet *fuglaarfí* är bildat med ändelsen *-arf*. Ändelserna *-arf*, *-arv*, *-arfi*, *-arvi*, *-arve* liksom *-narv* och *-sarv* används i de nordiska språken i både folkliga namn och floranamn på ett stort antal växter av olika släkten såsom *Stellaria* (stjärnblommor), *Anagallis* (mirar), *Arenaria* (narvar), *Cerastium* (arvar) och *Sagina* (smalnarvar) m fl (Lange 1959, Hellquist 1980, SAOB). Betydelsen av ändelsen *-arf* etc. i växtnamn är inte särskilt väl utredd. Den sammanförs ofta med anglosaxiskans *earfa* som avser ärt eller vicker (Hellquist 1980, Bosworth & Toller 1898/1996).

Vi fann ormröt på samtliga platser utom Bær, och pollenfynden tyder på att den funnits i Island efter Landnamnstiden. Pollen av *Bistorta vivipara* och/eller *Polygonum bistorta* (stor ormröt) är också funna på Viðey (Ragnheiður E. Bjarnardóttir 1997:38).

Pollen (se Bilaga 2):

Perioden 1000–1300: Helluvaðstjörn, Mývatn.

***Carum carvi*, kúmen (kummin)**

Medeltida namn: *carvi*, *danskt ceromin*

Senare namn; *kúmen*, *villukúmen*

Växten är känd under anmärkningsvärt få namn för att vara en art som i dag växer i stort sett över hela Island, dvs på låglänt mark och kustnära.

Vildväxande kummin vid Kirkjubæjarklaustur.

Uppgifterna om när den introducerades i Island är få, men det verkar anses att kummin introducerades i slutet av 1600-talet av Vísi-Gísli Magnússon som odlade den på Hlíðarendi i Fljótshlíð, på Munkaþverá i Eyjafjörður och på Skálholt (Hallgrímur J. Ámundason 2006. Stofnun Árna Magnússonar: Örnefni mánaðarins, februari 2006). I Eggert Ólafssons och Biarni Pálssons *Reise igiennem Island* (1752–1757) rapporteras kummin endast från Hlíðarendi och trakterna däromkring, samt från en prästgård på östra Island (s. 940, 814), vilket skulle kunna tyda på att utbredningen fortfarande var starkt begränsad i mitten av 1700-talet. Å andra sidan har pollen hittats från perioden 1000–1300 i Helluvadstjörn vid Mývatn, vilket är svårt att förklara. Fler arkeobotaniska fynd kan kanske komma att ändra växtens introduktionshistoria. Att den endast är känd under ett namn skulle dock snarast tala för en sen införsel av en odlad växt där namnet etablerades i samband med introduktionen. Vi fann den på Flatey, Pykkvabæjarklaustur, Kirkjubæjarklaustur, Möðruvallaklaustur och Viðeyjarklaustur.

Pollen (se Bilaga 2):

Perioden 1000–1300, Helluvadstjörn, Mývatn.

Chamerion (Chamaenerium, Epilobium) angustifolium, sigurskúfur
(mjölkört) och *Chamerion latifolium, eyrarós* (praktmjölke)

Chamerion angustifolium

Chamerion angustifolium:

Medeltida namn: *geitskór*
 Senare namn: *eyrarós, himinrósa, mjóblöðótt purpurajurt, purpurablómstur, purpuragras, kiðugras, mariúvöndur, sigurskúfur*

Chamerion latifolium:

Senare namn: *breiðblöðótt purpurajurt, eyrarós, mariúvöndur, purpurablómstur*

Chamerion latifolium

Det medeltida namnet är enbart belagt i ett binamn, *Grímur geitskor* (geitskór), fosterbror till lagman Úlfljótur som skall ha ombesörjt Islands första lagar på 900-talet. Namnet *geitskór* har tolkats som 'get-sko' och identifieras som namn på växten mjölkört av Cleasby/Vigfusson i *An Icelandic-English Dictionary*. Detta belägg avslöjar alltså ingenting om växtens förekomst i Island eller om dess användning (eller om tolkningen är korrekt). Inte heller de senare namnen visar på någon särskild användning. Möjligen kan detta bero på att mjölkört inte är särskilt vanlig i Island även om den är vanligare på norra och östra Island än i resten av landet. Praktmjölke förekommer däremot över hela landet. Ser man till de olika namnen förefaller det sannolikt att man vanligen inte skiljt mellan de två växterna. Praktmjölke är en amerikansk art som inte växer i Europa.

-ros användes ofta om växter med iögonenfallande blommor i hela Skandinavien och *-purpur* kan härledas till blommornas färg

kiðugras, enligt Steindórsson (1976) efter växtplatsen i *Kiðukletti* (kið betyder 'killing', jfr norska *gjeitrams*)

mariúvöndur Marias bukett

mjóblöðótt (?), *sigurskúfur* segertofs (?)

I Sverige samlades fröhåren av mjölkört förr i tiden och användes som stoppningsmaterial i kuddar och dynor. Under 1700-talet gjordes försök med att använda fröhår från mjölke och jolster (*Salix pentandra*) istället för bomull och Liungquist skriver i *Påfund til den Svenska Bomullens ränsning och redande* (Kongliga Vetenskapsacademiens Handlingar, 1745) att "Ullen blifver ren och hvit som en snö, samt len som det finaste silke". Enligt Retzius (1806) kan spåda skott ätas som sparris (*Asparagus officinalis*) och rötterna kan torkas, malas och användas till nödbröd. (*Den virtuella floran*). Av sådan användning märks inga som helt spår i Island där det i stället var hängena från *Salix* som användes som bomull. Om användningen av *Salix* i Island för detta ändamål se Bilaga 3, *Örtagården i Skálholt*, nr 40, 41.

I Norge har mjölkört använts som grisfoder, skotten har ätits som sparris, den har använts i folkmedicin mot gikt och hudsjukdomar, och den har använts som färgväxt (Høeg 1976). I Danmark har man odlat den som prydnadsväxt, ätit de spåda skotten och bladen som kål och använt rötterna i brödbak (Brøndeggaard 1978, 3:262). Däremot sägs inget om att den kan ha använts som ersättning för bomull.

Vi fann mjölkört på Helgafellsklaustur, Skriðuklaustur, Þingeyrarklaustur, Bær och Saurbær. Är det en tillfällighet att den återfinns på så många klosterplatser eller har den ändå använts i Island redan på medeltiden på samma sätt som i Skandinavien? Steindórsson (1962:138) anser att den införts till Island i sen tid och blivit fullständigt naturaliserad. Detta understöds även av avsaknaden av medeltida pollenfynd. Den nämns tidigast av Eggert Ólafsson och Biarni Pálsson i deras *Reise gennem Island* på 1750-talet. Praktmjölkört såg vi på Flatey, Þingeyrarklaustur och Reynistaðaklaustur.

Inga pollenfynd.

***Cochlearia officinalis*, skarvakál (skörbjuggsört)**

Medeltida namn saknas.

Senare namn: *Almenn skeiðarjurt*, *arfakál*, *bjargakál*, *eireksgras*, *kál*, *kálgresi*, *káljurt*, *sionsjurt*, *skarvakál*, *skeiðarurt*, *skeiðurt*, *skyrbjúgsjurt*, *skarvagras*, *sandkál*

Namngivningsmotiv:

Utseende: *Almenn skeiðarjurt*, *skeiðarurt*, *skeiðurt* (sked-)

Matväxt: *arfakál*, *bjargakál*, *kál*, *kálgresi*, *káljurt*, *sandkál* (-kål)

Läkeväst: *skarvakál*, *skyrbjúgsjurt*, *skarvagras* (skörbjuggs-)

Oidentifierat motiv: *sionsjurt*, *eireksgras*

Det vetenskapliga namnet *Cochlearia* betyder ursprungligen 'sked' eller 'skedliknande' på latin och grekiska och anspelar på bladens form (Corneliusson s.v. *Cochlearia*). Översättningslån av detta namn i form av 'skedört' finns i alla de nordiska språken. Sammansättningarna med *-kál*, kål, visar att växten används som mat – just *kål* kunde i de nordiska språken användas om växter med ätbara gröna blad (jfr Larsson 2010:24 f.). Att växten skulle vara särskilt uppskattad för sina goda egenskaper att bota skörbjugg finns också belagt i namnmotiven i de germanska språken. *Eireksgras* finns enligt Lange (1959 s.v. *Cochlearia*) belagt under medeltiden men även i den danska farmakopén 1772. *Skarf* i *skarvakál* ('skörbjuggskål') anses komma från engelskans *scurv* (skörbjugg, Steindórsson 1976:53). I Eggert Ólafssons och Biarni Pálssons *Reise igiennem Island* (1752 – 1757) skriver de att växten finns i stora mängder på nordlandet och Helgafellstrakten, men att det där inte är så vanligt att den tas till vara som föda (s. 673, 322). Från Dalasýsla rapporterar de att *Cochlearia* växer där i stora mängder, och att

dens Blade blive overmaade store, tykke och saftige; Saften är sød, og Urten samles her, og derpaa tillaves og spiises som Søbekaal. Faarene æde den ogsaa, og blive meget feede deraf; men naar de slagtes smager Kiødet væmmeeligt.” (s. 429)

Om skörbjuggsörten i Island se också Bilaga 3, *Örtagården i Skálholt*, nr 24, *Cochlearia officinalis*. Vi fann skörbjuggsört på Flatey och på Viðey.

Inga fynd av pollen.

***Descurainia sophia*, þeffjurt (stillfrö)**

Inga äldre isländska namn är kända. Den betraktas i dag som sällsynt (*slæðingur*) men hade en viss spridning i Hörgárdal 1890–1900 och på ett fåtal andra platser (*Plöntutal – Checklist of vascular plants*, 2008). Den iaktogs 2010 vid Saurbær av Kjell Lundquist. Stillfrö ansågs förr vara sårlikande, och Retzius (1806) skriver också att fröna kunde användas mot mask hos barn. Nyman (1867) skriver att den förr på apoteken kallades *Sophia chirurgorum* "med hänsyn till dess stora anseende vid sårs och utverters skadors botande" (*Den virtuella floran*). Lyttkens anför ett stort antal äldre svenska namn av vilka de flesta röjer påverkan från främmande källor. Den är uppmärksam i norsk folkbotanik (Høeg 1976:317) och Brøndegård (1978–80:2:222) nämner den. I den danska farmakopéén 1772 listas den under "materia pharmaceutica" (s. 70). Dess danska namn uppges bland andra vara *Bartskiærs Viisdom* och *Barbeer-For-stand-Frøe* vilket anses syfta på att den använts som blodstillande och sårlikande medel av bardskärare. Frågorna kvarstår – kom den ursprungligen till Island som medicinalväxt eller av misstag?

Descurainia sophia

***Equisetum arvense*, klóelfting (åkerfräken)**

Medeltida namn: *góybeytill*

Senare namn: *elting*, *ellting*, *elftingur*, *fjallaelfting*, *hriselfting*, *klóelfting*, *skúfelfting*, *vallarelfting*

Elfthing motsvarar det svenska "fräken" i den isländska namnbildningen. Detta namn har kopplats till tron på övernaturliga väsen som troll och alver men även till ål, jfr svenskt *ålgräs* (Steindórsson 1976:65 f.)

Equisetum arvense

Góebitill, *góubitill*, *góibitill*, *góibetill*, *gómbeitill*, *gómbit*, *gómbitill*, *grómbitill*.

Åkerfräken är i dag en mycket vanlig växt i Island och finns i stort sett över hela ön. Den har två växtstadier. Tidigt på våren bildas ogrenade klorofyllfria skott med axlika sporangiesamlingar. Dessa vårskott vissnar ner och ersätts av gröna grenade stjälar. Växtens två stadier har givit upphov till helt olika namn.

Det medeltida namnet *góybeytill*, som levt vidare i isländskan, betyder ungefär 'vårmanad-hästlem' (jfr *Norrøn ordbok*, Heizmann s. xxix). Den folkliga kreativiteten är stor när det gäller att bilda växtnamn. En liknande bild finns måhända i namnet *sauðagras*, (kastrerad bagge-gräs). Helt andra associationer ger namnet *tröllafingur*. Namnen *sætutág* och *sætítág* (söt-lång och smal rot/tåga) syftar på de långa underjordiska rotstammarna. *Sultarepli* och *surtarepli* syftar på de små svarta knölna som bildas på rötterna och som kunde ätas. Möjligen hör även *gvöndaber* samman med dessa namn (Steindórsson 1976). Namnen *skollafótur* ('rävfot') och *draumagras* har jag inte lyckats placera i något sammanhang.

Åkerfräken har utnyttjats flitigt som medicinalväxt i de nordiska länderna alltsedan medeltiden och ingick i såväl den danska som den svenska farmakopén på 1700-talet. I den svenska farmakopén benämndes den *Equiseti herba* och användes mot leversjukdomar och besvär i urinvägarna. I norsk folkmedicin har den ansetts vara verksam mot urinvägsbesvär, men det var uttryckligen växten i sitt gröna stadium som skulle användas för detta ändamål (Høeg 1976:340). Av de isländska namnen är det *kveisugras* ('magknip/kolik-gräs') och *liðagras* som möjligen visar på en användning som medicinalväxt. Åkerfräken har också använts på ytterligare ett antal olika sätt i lokalsamhället (Høeg 1976, Brøndegaard 1978, 1:49 f.). I vilken utsträckning den använts på samma sätt i Island som i övriga nordiska länder återstår att undersöka närmare.

Vi fann den på samtliga klosterplatser utom Bær.

Pollen av *Equisetum* sp. har hittats vid de flesta arkeobotaniska undersökningar som redovisas i Bilaga 2, och den förekommer redan under Landnamnstiden.

***Filipendula ulmaria*, mjaðjurt (älggräs)**

Medeltida namn: *barocus*, *mjaðurt*.

Senare namn: *almenn mjaðarjurt*, *mjaðjurt*, *skarfsæta*, *bukkaskegg*, *steinbrjótur*, *jólgresi*.

De medeltida namnen kan föras tillbaka till Harpestræng (Heizmann 1993 s.v. *barocus*, *mjaðurt*, Larsson 2010:197). Av de senare namnen kan *almenn mjaðarjurt* och *mjaðjurt*, mjöd-ört, härledas till de medeltida namnen och de antyder växtens användning vid beredning av mjöd. I Island liksom i Sverige kunde växten användas både för att smaksätta mjödet, senare ölet, och för att skura förvaringskärlen av trä (Larsson 2010:197–200). Därav det svenska namnet *byttgräs*. Enligt Steindórsson kan möjligen även de isländska *skarfsæta* och *jólgresi* vara knutna till mjödberedning. Namnet *bukkaskegg* kan vara det gamla latinska namnet *Barba caprea*, och *steinbrjótur* menar Steindórsson kan vara danskt inflytande (Steindórsson 1976:74). Uppgifterna om användningen av älggräs som mjöd- och ölkrydda är desamma i Danmark, Norge och Sverige. Detta bruk är emellertid mycket svagt belagt i Sverige men något vanligare i Norge (von Hofsten 1960:147 f.). Enbart av dessa namns förekomst i isländskan kan man knappast sluta sig till att växten också använts på detta sätt eftersom namnen kommit in i språket via översättningslitteraturen.

Vad vet vi om *Filipendula ulmarias* egenskaper? Växtens äldre vetenskapliga namn *Spirea ulmaria* har lånat sitt namn till varumärket Aspirin då växten innehåller betydande mängder av en substans som kunde omvandlas till salicylsyra (Källman 1997:150). Enligt Stefan Källman är det också möjligt att framställa en dryck mot huvudvärk och feber ur älggräset. Det har också en bred bakteriedödande verkan och god antiinflammatorisk verkan (Källman 1997:149). Vidare finns uppgifter i litteraturen om att växten använts vid skinnberedning på Island. I *Brev om Island* skriver Uno von Troil 1774 "Manfolken bereda sjinn och bruka där-

vid i stället för björkbark, miad-urt (*Spirea ulmaria*).” (1933 [1774]:99). Om skinnberedning med utnyttjande av älggräs berättar också Eggert Ólafsson och Biarni Pálsson i sin *Reise igiennem Island* (1752–1757) från Borgarfjarðarsýsla, och de noterar att växten användes i brist på björkbark. Den kunde också användas för att färga svart (a.a. s. 165). Om Uno von Troil förlitade sig på och återgav uppgifter från *Reise igiennem Island* är mig obekant, men det är inte omöjligt eftersom reseskildringen publicerats 1772. Pergament bereddes av kalvskinn, och om tillgången och åtgången på pergament under medeltiden skriver Sigurður Nordal i artikeln ”Tid och kalvskinn.” Som exempel på behovet av pergament nämner han *Flat-eyarbók* (äldre delen) som skrevs tiden 1380–90 och innehåller nära 400 sidor. Till enbart denna handskrift har använts 100 kalvskinn (a.a. 1954:12–13). Det är lätt att konstatera att skinnberedning var ett mycket råvarukrävande hantverk i Island under medeltiden.

Filipendula ulmaria söder om Skálholt, juli 2010.

Pollen (se Bilaga 2):

Perioden 800–1000:	Fagridalur, Mýrdalur. Herjólfsdalur, Vestmannaöarna. Ketilsstaðir I, Mýrdalur. Ketilsstaðir II, Mýrdalur. Helluvadstjörn, Mývatn. Pálstóftir, Kárahnjúkar.
Perioden 1000–1300:	Helluvadstjörn vid Mývatn. Ketilsstaðir I, Mýrdalur. Ketilsstaðir II, Mýrdalur. Pálstóftir, Kárahnjúkar. Reykholt, Borgarfjörður.
Perioden 1300–1600:	Helluvadstjörn, Mývatn. Ketilsstaðir I, Mýrdalur.

Geranium sylvaticum, Helgafell, juli 2009.

Älggräset förekommer i pollenfynd under hela perioden och från många platser inklusive Viðey (Ragnheiður E. Bjarnardóttir 1997:35). Det skulle tyda på att växten var väl spridd i Island redan kort efter den första bebyggelseperioden. I dag växer den i stora delar av Island i de varmare områdena. Sydöst om Skálholt fann vi i mitten av juli 2010 enorma mängder blommande älggräs (se bilden). Älggräsets långa historia på Island, utbredningen, dess olika egenskaper som nyttoväxt reser frågan om det inte har använts i större utsträckning än vad som framkommit vid mina litteraturgenomgångar? Frågan om älggräsets eventuella betydelse i det isländska lokalsamhället återstår därför enligt min mening att utreda vidare. Att älggräset varit betydelsefullt under medeltiden och tidigare i Sverige vittnar också fynd från Birka och Norrköping om. (Jfr Larsson 2010:199 och där anförd litteratur).

Geranium sylvaticum, blågresi (midsommarblomster)

Medeltida namn: *litunargras*

Senare namn:

färgväxt: *litunargras*, *sortugras*

utseende och växtplats: *blågresi*, *heiðablågresi*, *stora blågras*, *stóra blågresi*, *sjölaufungur* (7-delade blad)

läkeväxt: *blóðurt*, *guðsnáð*

inlånade namn: *storkablågresi*, *skóga*

storkanef, *storkanef*, *storkanefja*, *storksnef*

oförklarade namn: *flækjugras*, *sólsökvia*

Midsommarblomster växer i dag över hela Island. Växtens många namn och det faktum att många av dem lånats in skulle tyda på att den inte tillmätts någon större praktisk betydelse i lokalsamhället. Den skall ha använts som färgväxt på Färöarna, där den kallas *sortugras* (Rasmussen 1950:162), men om detta gäller även för Island är ännu inte klarlagt (Steindórsson 1976). Inte heller i Norge och Danmark förefaller den ha haft någon större betydelse som hushållsväxt (jfr Høeg 1976, Brøndegaard 1978).

Namnen *blóðurt* och *guðsnáð* kan eventuellt föras tillbaka på de närbesläktade arterna *Geranium sanguineum* och *Geranium robertianum* som använts som läkeväxter i Danmark där också namnet *Guds nåde* är antecknat (Brøndegaard 1978, 2:314). Namnen sammansatta med *stork* är tidigast kända från tyskan där *Geranium* benämns *Storchnabel*, 'storknäbb', redan i medeltida källor (Marzell s.v. *Geranium*). Namnet kommer ursprungligen från grekiskans *geranos* som betyder trana. Om namnet *sólsökvia* se *Geum rivale*.

Vi fann den på Helgafell, Flatey, Þykkvabæjarklaustur, Kirkjubæjaklaustur, Skriðuklaustur, Munkapverárklaustur, Viðeyjarklaustur och i Bær. Pollenfynnen tyder på att den funnits på Island sedan Landnamstiden, och Hörður Kristinsson verkar anse den för inhemsk, dvs att den funnits i Island före Landnamet när han skriver i *Íslenska plöntuhandbokin* (1986:30) "Blágresið...hefur eflaust verið miklu útbreiddara á meðan birki- og viðikjarr klæddi landið." ('Blågräset har säkert haft större spridning när björk- och videsnår täckte landet').

Pollen (se Bilaga 2):

Perioden 800–1000: Hrafnkeldalur, Herjólfsdalur, Vestmannaöarna.

Perioden 1000–1300: Helluvadstjörn, Mývatn.

***Geum rivale*, fjalladalafífill (humleblomster)**

Medeltida namn: *sólsekvía* (? jfr *Geranium*)

Senare namn; *benediktsurt*, *biskupshattur*, *engjanegulrót*, *fjalldala*, *fjalldalafífill*, *fjalldæla*, *fjallafífill*, *múkahöfuð*, *sólfylgia*, *sólfylgjendur*, *sólsekvía*, *sólfylgari*

Om det medeltida namnet *sólsekvía* skriver Heizmann (s.v. *sólsekvía*) "Bezeichnung einer Reihe von Pflanzen, die ihre Blüten nach der Sonne ausrichten, darunter insb. die Ringelblume (*Calendula officinalis*), die Wegwarte/ Zichorie (*Cichorium intybus*) und der Löwenzahn (*Taraxacum*)." Han nämner däremot inte att humleblomster skulle vara en sådan växt. Inte i något av de övriga nordiska språken eller tyska är sådana namn belagda som skulle tyda på att humleblomster skulle ha ansetts ha egenskapen att vända blomman efter solen (jfr Høeg 1976, Brøndegaard 1978, Lange 1959, Lyttkens 1981, Marzell). Jag anser därför, i likhet med Steindórsson (1976), att tidigare identifiering av *sólsekvía* i handskriften AM 434 är felaktig och

därför följer också att övriga namn med samma motiv, dvs *sólfylgia*, *sólfylgjendur*, *sólfylgari* sannolikt går tillbaka på samma källa och samma missförstånd. Feltolkningar som denna är inte ovanliga när det handlar om att identifiera litterära växtnamn med levande växter, och det är lika vanligt att tolkningarna traderas tämligen ofreflekterat. *Sólsökvia* om *Geranium sylvaticum* torde också bygga på missförstånd eller förväxling.

Geum rivale

Fjalldala, *fjalldalafífill*, *fjalldæla*, *fjallafífill* är namn som växten skall ha fått för sin likhet med *fífla*, dvs maskros (*Taraxacum*, jfr Steindórsson 1976:81).

Biskupshattur, *múkahöfuð* är namn saknar motsvarighet i övriga nordiska språk eller tyska. Generellt brukar namn sammansatta med *munk*- vara yngre än man kan förledas tro, men hur växten fått dessa namn på isländska är fortfarande outrett (jfr Lundquist 2012).

Benediktsurt kan föras tillbaka på danska och tyska namn (Lange 1959). Jämför också det svenska namnet *vild benediktröt*, dvs humleblomsters släktskap med *Geum urbanum*, nejlikrot (*Herba Benedicta*), speglas i namnet. Nejlikrotens jordstam användes som läkemedel (*Den virtuella floran*). Möjligen är det också denna användning som återspeglas i namnet *engjane-gulrót* (myräng–morot?) för humleblomster.

Humbleblomster växer på i stort sett hela Island. Den fanns där under senmedeltiden, men förefaller inte ha använts på något sätt som lämnat några spår i namnskicket. Vi fann humleblomster på Kirkjubæjarklaustur, Munkapverárklaustur, Möðruvallaklaustur, Reynistaðaklaustur, Viðeyjarklaustur, Bær och Saurbær.

Pollen (se Bilaga 2):

Perioden 1300–1600: Ketilsstaðir I, Mýrdalur.

***Lamium album*, ljósavítönn (vitplister)**

Medeltida namn: *blindanættla*, *marrubium*

Senare namn: *blindnetla*, *dauðanetla*, *hvít tvítönn*, *netlan daufa eða blinda*, *ljósatvítönn*, *hvítatvítönn*

Blindnässla, dödnässla och tvåtand är alla namn som finns i de nordiska språken. Vitplister är känt under anmärkningsvärt många folkliga namn i de germanska språken för att vara en växt som är påfallande anonym i litteraturen. Den är visserligen känd som läkeväxt, men omnämns sällan, och den är inte känd under några namn med anknytning till dessa egenskaper i den nordiska litteraturen. Bladen kan ätas som kål, men detta nämns inte heller särskilt ofta. Den enda uppgift som finns om den i *Människan och floran* är att den betraktats som ett svårutrotat ogräs (s. 227). Brønde-gaard (1978) noterar emellertid i *Folk og Flora* en rad uppgifter om dess medicinska egenskaper. Bland annat skall den ha använts mot hjärtsjukdomar, epilepsi och bröstsjukdomar samt varit menstruationsdrivande. Den användes inom veterinärmedicinen och som färgväxt, och den fanns med i den danska farmakopén 1772. Skulle detta kunna förklara dess förekomst på Island? Att den införts som medicinalväxt? Eller av estetiska skäl? Vi fann den i Reynistaðaklaustur.

Lamium album

Inga pollenfynd är kända.

***Leymus arenarius*, melgresi (strandråg)**

Medeltida namn: *hjalmr*, *melr*, *sandhafri*

Senare namn: *blaðka*, *fuskuleggir*, *hrafnamelur*, *kornstangagrass*, *melamæður*, *meljööður*, *melgras*, *melgresi*, *melstöng*, *melstör*, *melur*, *sandgras*, *pungmelur*, *sandhafrar*, *stöng*, *sumtag*, *sumtagsnål*, *sumtagspráður*, *sandmelgras*, *villihaftrar*, *villihveiti*, *villikorn*

De medeltida namnen *melr*, *sandhafri* förekommer i den inhemska litteraturen, vilket understryker att växten var känd i Island och tillmätts betydelse redan under medeltiden. Pollenfynden ger ytterligare bevis på förekomsten. Växten har påfallande många senare isländska namn. En sammanställning av dessa namn efter olika namngivningsmotiv visar att namnen är

bildade till föreställningar om växtplats och olika slags spannmål eller med syftning på växtens jordstam och rötter.

Växtplats: *hrafnamelur, melamæður, melfjöður, melgras, melgresi, melstöng, melstör, melur, pungmelur, sandmelgras, sandgras, sandhafrar, sandmelgras*

Spannmål: korn, havre, vete: *kornstangagrás, sandhafrar, villihafrar, villihveiti, villikorn*

Växtens utseende: *blaðka* ('stort blad'), *stöng* ('spö, stång'),

Rötterna: *fuskuleggir, sumtag, sumtagsnál, sumtagsþráður*. De grövre förgrenade rötterna benämns *fuskuleggir*, och de långa, finare rötterna *sumtag*. Rotspetsarna benämns *sumtagsnál* (*Heimilisblaðið*, 1962: Melur, *Elymus arenarius*).

Strandråg har varit en betydelsefull växt i det äldre isländska samhället, och de olika namnen speglar de många användningssätten. Den har varit en viktig matväxt då kornen kunde tröskas och malas till mjöl. Halmen kunde tillvaratas och användas som isolering i husens tak och väggar. Rötterna tillvaratogs i synnerhet efter stormar när vinden hade blåst bort den täckande sanden så att rötterna blev lättåtkomliga. De tunna rötterna kunde kardas som ull, spinnas på slända och användas på samma sätt som tagel (*Heimilisblaðið*). Från Norge är dess användning svagt belagd i senare tid (Høeg 1976), medan Brøndegard rapporterar några fler användningsområden (1978:127 f.). Om strandråg i Island se också Bilaga 3, *Örtagården i Skálholt*, nr 25, *Leymus arenarius*.

Den växer, som många av namnen antyder, på sandig mark, dels längs kusterna dels på lavamarkerna på norra och sydvästra Island. Vi fann den på Flatey och Viðey samt i Kirkjubæjarklaustur, Bær och Saurbær.

Pollen (se Bilaga 2):

Perioden 800–1000: Fagridalur, Mýrdalur

***Menyanthes trifoliata*, horblaðka (vattenklöver)**

Menyanthes trifoliata

Medeltida namn: *hófgras*

Senare namn: Detta är den växt som enligt Steindórsson är känd under flest olika namn i isländskan.

Namn efter växtens användning och utseende: *blaðka, horblaðka* (smal-blad, 'dåligt foder'), *mýrarhófur* (myrhov), *hófur* (hov), *trifolia, trifolihófur, þríblad* (treblad), *þríblaða, angaþríblaða* (doft-treblad), *remmublöð* (illaluktande-blad).

Namn efter blomstjälkens utseende: *álftakólfur* (svan-tjock stjälk), *mýrakólfur* (myr-tjock stjälk), *keldulaukur* (sumphål-lök), *nautatág* (tjur-vidja/tåga), *nautakólfur* (tjur-kläpp).

Som läkeväxt: *kveisugras*, (läke-växt), *ólúagrás* (stärkande? -gräs), *eiturtunga* (gift-tunga).

Som tecken på att marken ägnar sig till torvskärning: *reiðingagrás, reiðingsblaðka, reiðingsrót* (*reiðingarist* = mark lämplig för torvtäkt).

Återstår ett par namn som inte låtit sig placeras i något sammanhang *vatnafit, vatnanit*. Steindórsson (1976) understryker att de flesta av de isländska namnen inte har någon motsvarighet i övriga nordiska länder. Något som tyder på att den verkligen kan ha använts på

alla de sätt som antyds av de isländska namnen. I dag växer den på hela Island. De många namnen och den nutida geografiska utbredningen skulle tyda på att den funnits länge på Island. Mot detta talar möjligen att pollen hittills endast hittats på ett par platser, nämligen Viðey (Ragnheiður E. Bjarnardóttir 1997:37) och Ketilstaðir 1, Mýrdalur.

Vattenklöver är en gammal och mycket använd medicinalväxt såväl inom skolmedicin och folkmedicin som inom veterinärmedicin i Danmark och Norge (Høeg 1976:453, Brøndegård 1978, 4:143). I Sverige såldes bladen förr på apoteket som *Trifolium aquaticum* och användes bland annat mot gikt, skörbjugg, mask och frossa. Enligt Nyman (1867) använde man vattenklöver ibland istället för humle (*Humulus lupulus*) i Västergötland när man bryggde öl. Torkad och malen rot har använts till nödbröd.

Vi fann vattenklöver i Helgafell och Hítardalur.

Pollen (se Bilaga 2): Från 800-talet till 1600-talet: Ketilstaðir 1, Mýrdalur.

***Myrrhis odorata*, spánarkerfill (spansk körvel)**

Medeltida namn saknas liksom senare historiska namn. Det nutida namnet är *spánarkerfill* (spansk körvel). Inga pollenfynd är gjorda. Det mesta talar därför för en sen introduktion av fransk körvel utan att några direkta upplysningar stått att få om detta. Att den sprider sig

Myrrhis odorata

kraftigt framgår av en artikel i *Morgunblaðið* den 11 september 1994. I den varnar Hörður (Kristinsson) för växter som sprider sig 'som ogräs', och han ger som exempel fransk körvel, hundkex (*Anthriscus sylvestris*) och alaskalupin (*Lupinus nootkatensis* Donn ex Sims). I ett arbete, *Fjölrit Náttúrustofu Vesturlands* nr. 15, om utbredningen av bl. a. fransk körvel i Stykkishólmurområdet rekommenderas utrotning av växten (s. 4). Vi fann fransk körvel på Helgafell, Flatey, Möðruvallaklaustur, Reynistaðaklaustur och Bær.

***Plantago* spp., græðisúra (groblad)**

Medeltida namn: *arnoglossa*, *læknisblað*, *læknisgras*, *plantago*
Senare namn ordnade efter namnbildningsmotiv:

Växtens utseende: *breiðblaðka*, *lambatunga*, *sauðartunga*,
Användning som läkeväxt: *græðiblaðka*, *græðisúra*, *læknisblað*, *læknisgras*
Efter växtplats: *vebreð*, *vegbreið*, *vogsúra*, *götubrá*, *sletta götubrá*
Efter St Olav och St Peter: *Ólafsjurt*, *Ólafssúra*, *Péturssúra*
Övriga motiv: *fuglahár*, *gullintoppur*, *grasakóngur*, *tiðsfordrif*

Breiðblaðka, *lambatunga*, *sauðartunga*, *uxatunga* (bredblad, lamm-, får-, oxtunga) är namn som växten fått efter utseendet, och *vebreð*, *vegbreið*, *vogsúra*, *götubrá*, *sletta götubrá* (utmed vägen, vägsyra, gatukant) anger växtplats. Dessa namn ansluter sig till liknande namn i tyska dialekter där det finns många namn som visar på växtens utseende, växtsätt eller växtplats (Marzell s.v. *Plantago*), och det är samma förhållande i danskan (Lange 1959 s.v. *Plantago*). Groblad är ju en växt som kan spridas av människan genom att fröna är klibbiga. De fastnar lätt på det som rör vid växten och växer ofta längs vägkanter.

Græðiblaðka, *græðisúra*, *læknisblað* och *læknisgras* utpekar växten som läkeväxt. På svenska kallas den groblad och fornsvenska *gro* betyder läka(s) liksom det isländska *græða*. De isländska såväl som det svenska namnet skulle kunna vara inhemska och tyda på att växtens läkande egenskaper varit kända lokalt innan kunskapen om dess läkande förmåga spreds genom de medeltida kontinentala läke- och örtaböckerna (jfr Larsson 2010:204). Den rapporteras av Eggert Ólafsson och Biarni Pálsson i deras *Reise igiennem Island 1752–1757* växa i närheten av Snorralaus på Reykholt och i Dalasýsla i närheten av varma källor men även på södra Island (s. 165, 430, 946). Helgonnamnen och de övriga namnen har inga motsvarigheter i de övriga nordiska länderna och kan svårligen inplaceras i något större sammanhang (jfr Steindórsson 1976).

Det stora antalet olika namn som anförs från Island skulle kunna tyda på att växten varit känd redan under medeltiden, vilket också stöds av pollenfynden som går så långt tillbaka som till Landnamstiden. Utöver de nedan nämnda har pollen hittats i Viðey (Ragnheiður E. Bjarnardóttir 1997:38) samt på Skriðuklaustur. Växten återfinns i dag på låglänt mark runt större delen av Island. Vi fann den på Flatey och Viðey samt Reykholt.

Om groblad i Island se också Bilaga 3, *Örtagården i Skálholt*, nr 26, *Plantago major*, groblad och nr 27, *Plantago lanceolata*, svartkämpar.

Pollen av *Plantago major* (se Bilaga 2):

Perioden 800–1000: Pálstóftir, Kárahnjúkar.

Perioden 1000–1300: Helluvadstjörn, Mývatn, Pálstóftir, Kárahnjúkar, Ketilsstaðir I, Mýrdalur, Ketilsstaðir II, Mýrdalur.

Perioden 1300–1600: Helluvadstjörn, Mývatn, Ketilsstaðir I, Mýrdalur, Skriðuklaustur.

***Rumex longifolius* (*Rumex domesticus*), *heimula*, *njóli* (gårdsskräppa)**

Medeltida namn: *heimilunjóli*

Senare namn: *fardagagras*, *fardagakál*, *heimulunjóli*, *heimilisnjóli*, *heimilisnjólarót*, *heimula* m. fl.
liknande namn, *himisnjóli*, *rauðaskreppa*, *þolinmæða*

Den handskrift som innehåller det enda medeltida belägget är daterad till slutet av 1400-talet. Den anses vara skriven i Island efter norsk förlaga och ytterst vara baserad på Henrik Harpestrængs *Den danske urtebog* (Larsen 1931:22–27). I handskriften står ”Vid skyrbiog. Taka Rotina af heimo lome.” Larsen kommenterar ”Heimo lome” som osäker läsning, och orden tolkas av Heizmann som *heimilunjóli*. Med facit i hand är tolkningen sannolikt rätt. På norska kallas växten *høymol*, och namnet uppträder enligt Høeg i ”en forvirrende rikdom på varianter” i de norska dialekterna (1976:569). Kanske möter vi här en isländsk skrivare som skriver ett norskpåverkat namn som inte är känt på Island? Eller kan det vara det isländska namnet som första gången blir nedskrivet? Att växten fanns i Island under medeltiden vet vi genom pollenfynd. Om rätt tolkat skulle namnet *heimilunjóli* betyda ’hushålls – ihålig grov stjälk’. Jämför namnet *hvannjóli* för *Angelica archangelica*. Namnen *fardagagras*, *fardagakál* förklaras av att växten spirade om våren, *þolinmæða* betyder ungefär ’tålmod’ och *rauðaskreppa* från danskans *rødskræppe* (Steindórsson 1976). Vi fann den på samtliga klosterplatser utom Hítardalur.

Gårdsskräppan har haft stor betydelse på flera olika sätt på Island. Om gårdsskräppan se också Bilaga 3, *Örtagården i Skálholt*, nr 19, *Rumex longifolius*.

Pollen (se Bilaga 2):

Perioden 1000–1300: Reykholt, Borgarfjörður.

Perioden 1300–1600: Ketilsstaðir II, Mýrdalur.

***Sanguisorba officinalis*, blóðkollur (blodtopp) och *Sanguisorba alpina* Bunge, höskollur (gråpimpinell)**

Medeltida namn: *pipinella*

Senare namn: *S. officinalis*, blóðkollur (Stefán Stefánsson 1901), beðjurt, blóðdrekkur, blóðjurt, kveisujurt, almennur blóðdrekkur

S. alpina, höskollur (Gunnlaugur Ingólfsson, Òrðabók Háskólans, 1999), gråpimpinell (Karlsson 2002:197)

I Island växer i dag två närbesläktade och utseendemässigt inte alltför olika arter av *Sanguisorba*, nämligen den välkända medicinalväxten *Sanguisorba officinalis*, blodtopp, och den tills nyligen tämligen okända *Sanguisorba alpina*, gråpimpinell. Medan blodtopp växer i Skandinavien och på kontinenten från Frankrike till östra Sibirien samt i stora delar av Nordamerika så har gråpimpinell sitt ursprung i Asien från Pamir till Bajkalsjön (Pálsson 1999). I Island växer blodtopp huvudsakligen på Snæfellsnes och i ett område mellan Borg á Mýrum och Geldinganes (dvs från Reykjavík och några mil norrut) medan gråpimpinell växer i spridda bestånd längs kusten runt om landet. Jóhann Pálsson redogör ingående för de bägge arternas utseende och utbredning i Island i artikeln ”Blóðkollur (*Sanguisorba officinalis* L. og Höskollur *Sanguisorba alpina* Bunge (*Rosaceae*) á Íslandi” i *Nattúrufræðingurinn* 1999 (varifrån informationen här är hämtad). Pálsson anser att blodtopp sannolikt kommit till Island kort efter senaste istiden, och att inget tyder på att den skulle vara avsiktligt införd. Emot detta talar möjligen att det (än så länge) enbart finns pollenfynd från Viðey. Gråpimpinell menar han vara införd och naturaliserad på 1800-talet eller möjligen under tidigt 1900-tal. Eftersom man tidigare inte skiljt mellan blodtopp och gråpimpinell är det endast blodtopp som beskrivs i äldre litteratur, vilket gör att där finns en del onöjaktigheter. Det är till exempel inte blodtopp som växer vid Nesstofa på Seltjarnarnes utan gråpimpinell. Där bodde läkaren Sveinn Pálsson (1762–1840), vilket lett till slutsatsen att växten, som antagits vara blodtopp, kunde ha odlats där av honom för sina läkande egenskaper. Men gråpimpinellen bör, i enlighet med vad vi nu vet, ha planterats där avsevärt senare. I det här sammanhanget är det emellertid viktigt att åter erinra sig att växthistorien är full av exempel på att växter som liknar varandra förväxllats, att snarlika växter har ansetts ha samma egenskaper och att växter som inte har något gemensamt vad gäller utseendet till och med har fått samma namn därför att de använts för samma ändamål (jfr s. 15 ovan). Pálsson menar att gråpimpinellen kan ha introducerats i Island av Hans J. G. Schierbeck (1890) som skall ha odlat tre arter av *Sanguisorba* i sin trädgård (a. a .s. 169). Om så är kan det inte uteslutas att Schierbeck trodde att de alla var lika verksamma medicinal-växter.

Växtens vetenskapliga namn *Sanguisorba* betyder ’blod–sörpla, svälja’ och den ansågs vara verksam mot inre blödningar från t ex magsår, lungor och tarm (Corneliusson 1997 s.v. *sanguisorba*). Detta motiv återfinns i de isländska namnen *blóðkollur*, *blóðdrekkur*, *blóðjurt*, *almennur blóðdrekkur*. Namnen *kveisujurt*, *beðjurt* sammanför Steindórsson med de danska *kvæsurt* och *bedeurt*. De äldre isländska namnen tyder inte på att växten varit känd bland folk i allmänhet för några medicinska egenskaper, och bilden ser likadan ut i Danmark, Norge och Sverige. Inte heller i Tyskland märks namn som syftar på dess användning som medicinalväxt utan de flesta namn går tillbaka på växtens utseende (Marzell). Den nämns inte heller i den litteratur som ligger till grund för Johan Harveys växtlistor i *Medieval Gardens* 1981.

Vi fann gråpimpinell på Flatey och Helgafell. Om *Sanguisorba* i Island se också Bilaga 3, *Örtagården i Skálholt*, nr 21, *Sanguisorba officinalis*.

Sanguisorba alpina vid Nesstofa, juli 2009.

Sanguisorba alpina

***Tanacetum vulgare*, regnfang (renfana) och *Tanacetum vulgare* f. *crispa* (munkrenfana)**

Medeltida namn saknas.

Tanacetum vulgare

Senare namn: *regnfang*, *rænfang*, *reinfáni*, *daggarsmali*, *leiðabuski*, *ormgras*

Namnen *regnfang*, *rænfang*, *reinfáni* är tidigast belagda i mitten av 1900-talet i isländskan och kan föras tillbaka på det svenska *renfana*, danska *rejnfan*. I svenskan är namnet *renfana* belagt redan under medeltiden (Larsson 2010). Det äldsta belägget på *daggarsmali* är i en artikel i *Nattúrufræðingurinn* 23, 1953, skriven av Ingólfur Davíðsson. Han skriver ”*regnfang* eða *daggarsmali* (*Tanacetum vulgare*) vaxa líka prýðilega...”. *Leiðabuski* är tidigast belagt i *Flóra Íslands* (1948:326) av Stefán Stefánsson.

Ormgras. “Hún settist á gröf fátæklingsins, þar sem hið bragðbeizka ormagras vex...”. ’Hon satte sig på fattiglappens grav där som det beska ormagraset växer...’ ur *Rauðu skornir* (De röda skorna) efter H C Andersen (*Æskan*, 20.11.1899. S. 11). I danskan finns *ormekrud* belagt som namn på renfana och *ormgras* förefaller vara ett översättningslån.

Renfana har använts som färgväxt och medicinalväxt och är känd i Danmark och Sverige sedan medeltiden. Den odlade formen munkrenfana (f. *crispum*) har använts som kryddväxt. Den bild som förmedlas av de isländska namnen på växten tyder på att den skulle införts till Island under 1900-talet. Vi fann den vanliga renfanan på Munkaþverárklaustur, Reynistaðaklaustur och Þingeyrarklaustur och munkrenfana på Flatey och Hítardalur.

***Urtica dioica*, brenninetla (brännässla)**

Urtica dioica

Medeltida namn: *hænsabani*, *natla*, *netla*, *urtica*
Senare namn: *brennugras*, *brenniurt*, *brenninetla*,
nellir, *netla*, *netlugras*, *stóranetla*

De medeltida namnen förekommer i medicinsk litteratur, och de senare namnen är desamma som de medeltida. Ordet *nässla*, *netla* i olika former har ett gemensamt germanskt ursprung. Det medeltida namnet *hænsabani* har sannolikt inte använts om nässlan utan torde bygga på ett missförstånd. Namnet *hønsbane* verkar inte finnas i norskan.

Hølsebane i danskan avser *Hyoscyamus niger*, bolmört, eller *Capsella Bursa-pastoris*, lomme.

Nässlan hade stor betydelse både som läkeväxt och spånadsväxt, inte minst därför att den kunde ersätta lin. I Eggert Ólafssons och Biarni Pálssons *Reise igiennem Island* (1752–1757) rapporteras nässlan ”*Urtica maxima*, Fl. Lapp. 374” enbart växa på en plats i nordvästra Island (s. 435). Den vanliga brännässlan fann de på ett par platser i Dalasýsla och på Flatey (s. 429). Pollenfyndet visar att nässlan fanns i Island under hela medeltiden, och Einarsson menar att den införts under landnamstiden (Einarsson 1962:460). På Skriðuklaustur har man funnit pollen av brännässla och frö av *Urtica urens*, etternässla. Nässlan är dock inte särskilt vanlig i Island i dag. Vi fann inte nässla på någon av de platser vi besökte.

Pollen (se Bilaga 2):

Perioden 800–1000:	Helluvadstjörn, Mývatn. Herjólfsdalur, Vestmannaöarna. Pálstóftir, Kárahnjúkar.
Perioden 1000–1300:	Pálstóftir, Kárahnjúkar.
Perioden 1300–1600:	Pálstóftir, Kárahnjúkar. Skriðuklaustur.

***Valeriana officinalis*, garðabrúða (läkevänderot) och *Valeriana sambucifolia*, hagabruða (flädervänderot)**

Medeltida namn: *nardus*, *seltura spica*

Senare namn: *augnarót*, *baldrian*, *baldriansjurt*, *baldriansrót*, *kattarjurt*, *krossjurt*, *læknisvelantsurt*, *valerianjurt*, *velantsurt*, *velixurt*, *vellandsurt*, *vélinsurt*, *vélynsurt*

Valeriana officinalis och *Valeriana sambucifolia* förväxlas i många sammanhang, och det är oklart vilken av dessa som avses i äldre belägg. Varken Heizmann eller Steindórsson skriver något om detta, och vad som anförs nedan är vad som gäller eller har ansetts gälla *Valeriana officinalis*. Hörður Kristinsson skriver i *Íslenska plöntuhandbókin* (2001) att läkevänderoten odlas men att det är ovanligt att den förvildat sig. Läkevänderoten har varit en mycket uppskattad medicinalväxt. I det medeltida nordiska materialet är den dock svagt belagd (jfr Larsson 2010 s.v. *Valeriana*). Den ingick i den danska farmakopén 1772 (Brøndegård 1978, 4:206) och även i den svenska 1775. Växten är känd under förvånansvärt många namn i senare isländska, men inget av dessa synes vara ursprungligt inhemskt.

garðabrúða, nyskapat namn av botanisten Stefán Stefánsson

augnarót, ’ögonrot’, danska *øjenrot*

baldrian, *baldriansjurt*, *baldriansrót*, danska *baldrian* (Lange 1959 s.v. *Valeriana officinalis*)

kattarjurt, danska *katteurt* (Lange 1959 s.v. *Valeriana officinalis*)

krossjurt, ’korsört’ avser möjligen en annan växt (se Steindórsson 1978:158)

læknisvelantsurt, *velantsurt*, *velixurt*, *vellandsurt*, *vélinsurt*, *vélynsurt*, danska *velandsurt* (Lange 1959 s.v. *Valeriana officinalis*)

valerianjurt, av *Valeriana*

Vi fann flädervänderoten på Þykkvabæjarklaustur, Kirkjubæjarklaustur, Munkaþverárklaustur och Viðeyjarklaustur. Ser man till pollenförekomsterna så har *Valeriana* funnits i Skálholt och på ett par andra ställen och den är belagd sedan Landnamstiden. Om läkevänderot och flädervänderot i Island se också Bilaga 3, *Örtagården i Skálholt*, nr 14, *Valeriana officinalis* och *Valeriana sambucifolia*.

Pollen (se Bilaga 2):

Perioden 800–1000:	Herjólfsdalur, Vestmannaöarna.
Perioden 1000–1300:	Ketilsstaðir II, Mýrdalur.

Några oväntade arkeobotaniska fynd

Inger Larsson

I det följande diskuteras några växter vilka inte växer i Island i dag, men där arkeobotaniska fynd visar att de i någon form funnits i Island under medeltiden. Det kan röra sig om enstaka fyndplatser eller om fynd av enstaka pollen eller frön.

***Brassica* sp., kålsläktet**

Kålsläktet räknar många olika arter och ett stort antal medeltida namn avseende ”kål” är be- lagda i isländskan. Vilka arter som avsågs med dessa namn är närmast omöjligt att avgöra, och som nämnts tidigare kunde det medeltida ”kål” avse alla ätbara gröna blad. På Skriðuklaustur har man funnit frö av flera sorter tillhörande släktet *Brassica*, vilket är det äldsta isländska fyndet av eventuell odling av kål i landet. Tidigare ansåg man att kålodling

Brassica sp. kålsläktet
Ortus sanitatis 1517.

först bedrivits av Gisle den vise under senare delen av 1600-talet. (Se vidare Bilaga 3, *Örtagården i Skálholt*, nr 8–11). Det är högst sannolikt att man försökt odla någon form av kål redan under medeltiden (jfr Larsson 2010:86 f.), och det är inte osannolikt att man lyckats. Kålen måste emellertid frösås, så om den inte satte frö måste nytt utsäde förts in kontinuerligt. Kål var en betydelsefull mat- och medicinalväxt under medeltiden, och kål av olika sorter ingår i ett stort antal rekommendationer för en rad olika åkommor i de medeltida läke- och örtaböckerna.

Brassica rapa Rapifera-gruppen
Ortus sanitatis 1517.

***Borago officinalis*, gurkört**

Borago officinalis
Ortus sanitatis 1517.

Medeltida namn: *borago*
Inga senare historiska namn är kända.

Gurkört växer inte på Island i dag. Frön av gurkört har emellertid hittats vid utgrävningarna på Skriðuklaustur. Att man försökt odla gurkört på Island kan förstås inte uteslutas, men det förfaller mer sannolikt att man fört in frön eller hela växter. Gurkört nämns i medeltida svenska läkeböcker som ”blodrenande”, och den har också ansetts vara febersänkande och bra mot melankoli och svärmod. Att den betraktades som läkeväxt under medeltiden är helt klart. Den finns med i den danska farmakopén 1772 (Brøndegaard 1978:4:92), men har knappast satt några spår inom folkmedicinen.

***Cichorium intybus* – pollentyp**

Cichorium intybus i pollenrapporter avser inte arten *Cichorium intybus* utan pollentypen. Den inkluderar pollen av *Taraxacum*, *Hieracium* och *Leontodon*, dvs maskrosor och fibblor.

***Corylus* sp., hassel**

Medeltida namn: *hasl, askahnot, hesli, heshlinot, hesliviðr, hnot*.

Uppgifter om senare historiska namn saknas då växten varken växer vild eller har odlats i senare tid i Island. De medeltida namnen uppträder huvudsakligen i poetisk eller berättande litteratur och ger ingen ledtråd till någon eventuell odling. Pollenfynden visar dock på att den funnits i Island under den tidigaste kolonisationsperioden. Vid den här tiden växte hassel i hela det nordiska fastlandsområdet liksom på brittiska öarna och Irland så hasseln, såvida den inte var inhemsk, kan lätt ha införts från hela området. Den är dessutom lätt att så med nötter så det har inte varit några problem att frakta den till Island. Einarsson menar dock att hasselpollen liksom pollen från gran, fura och al som konstaterats i lagren före Landnamet rimligen har förts till Island från grannländerna i öster och att de knappast växt i Island. Hassel och al har även konstaterats på Viðey men pollen anses vara ditförd av till exempel fåglar eller på annat sätt (Ragnheiður E. Bjarnardóttir 1997:29).

Pollen (se Bilaga 2):
Perioden 800–1000: Granastaðir, Eyjafjörður.

Corylus sp.

***Linum usitatissimum*, lin**

Ett linpollen har hittats i Skálholt rätt under lagren från Heklas utbrott 1104 av Einarsson (1962:459 f.). Han nämner också att det finns några ortnamn som kan tyda på att lin faktiskt odlats i Island under medeltiden, till exempel *Linakradalur* (linåkerdalen), *Lineyjar* (linöarna). Även gravfynd av verktyg för linberedning har gjorts (Kristján Eldjárn 1959). Det är rimligt att tro att man i varje fall försökt odla lin i Island. Kyrkan behövde linne och alternativet var import eller nässelduk (jfr *Urtica*).

Linum usitatissimum

***Malus sylvestris*, vildäpple**

Vildäppelkärnor har hittats vid utgrävningarna i Skriðuklaustur inne i en av byggnaderna. Om vildäpplen odlats där eller införts är omöjligt att säga, men det kan inte uteslutas att man försökt odla dem. Det är det första medeltida fyndet av äpple i Island. Fynd av vildäppelkärnor är vanliga i de medeltida norska städerna, och i Norge pågår för närvarande en kartläggning av alla nutida växtplatser för vildäpplen samt DNA-undersökningar (se vidare Åsen 2011 och

<http://www.naturmuseum.no/villepler/index.html>).

Malus sylvestris, Norge.

Myrica gale, pors

Medeltida namn: *mirtus*, *pors*, *smápors*

Senare historiska namn saknas då pors inte växer i Island i dag. Däremot har den sannolikt funnit där under medeltiden eftersom den återfunnits som pollen vid Skallakot i Þjórsárdalur (Þórarinnsson 1944:127–128), Skálholt samt Borgarmýri, Reykjavík (Einarsson 1962:451 f.). Pollen av pors har även hittats på Viðey (Ragnheiður E. Bjarnardóttir 1997:41). Pors var en betydelsefull krydda i öl och mjöd under medeltiden, men Þórarinnsson nöjer sig med att konstatera att pollenet från Skallakot kan ha kommit från importerad pors eller till och med från importerat porsöl. Einarsson däremot anser det sannolikt att pors odlats i Island under medeltiden (a.a. 458). I Sverige tillmättes pors en viss ekonomisk betydelse under medeltiden, vilket kan utläsas både av de medeltida lagarna och i diplomerna (jfr Larsson 2010:208 f.).

Myrica gale

Polygonum bistorta, stor ormrot

Persicaria bistorta, *Bistorta major* Gray. *Bistorta officinalis*

Polygonum bistorta

Inga äldre isländska namn är belagda eftersom stor ormrot varken växer vild eller har odlats i Island i senare tid. Pollenfynd har gjorts i perioden 1000–1300 i Mývatnsområdet. Pollen av *Bistorta vivipara* (ormrot) och/eller *Polygonum bistorta* är också funna på Viðey (Ragnheiður E. Bjarnardóttir 1997:38). Den är också funnen som mikrofossil i Trondheim under motsvarande period (600–1300 och 1000–1100, Sandvik 2006).

Den virtuella floran skriver så här om stor ormrot:

Stor ormrot är en ursprungligen odlad art som förvildats och naturaliserats på flera håll, ofta i parker vid slott och stora gårdar. Roten användes förr som boscapsmedicin, men "kan och nyttjas i nödfall til föda för människor; men då bör den torrskadade och malne roten eller dess mjöl först i kallt watten aftwättas, at det hopdragande ämnet må til det mästa frånskiljas" (Retzius 1806). Enligt Retzius kan även fröna malas och användas till bröd. (<http://linnaeus.nrm.se/flora/di/polygona/bisto/bistmaj.html>)

Brøndegaard (1978, 2:132) uppger att stor ormrot tidigare odlats som läkeväxt i Danmark. Simon Paulli i *Flora Danica* 1648 beskriver den som en värdefull läkeväxt som kan användas för ett flertal åkommor. I svenska översiktsarbeten saknas i stort sett uppgifter om dess användning. Att växten betraktats som läkeväxt i äldre tid står utom allt tvivel. Huruvida detta är anledningen till att den möjligen funnits i Island i perioden 1000–1300 liksom i Trondheim kan vi än så länge bara spekulera om. Möjligen finns här också en förväxlingsrisk när det gäller *Bistorta vivipara*, ormrot, och *Polygonum bistorta*, stor ormrot. Framtida forskning får visa hur det förhåller sig.

Pollen (se Bilaga 2):

Perioden 1000–1300: Helluvadstjörn, Mývatn.

Primula veris, gullviva

Medeltida namn: *kúsumar*, *kúsumarsgras*.

Några senare namn anförs inte av Steindórsson då gullvivan inte uppfattats som tillhörande Islands flora.

Det medeltida namnet anses vara det norska *kusymre* (Larsen 1931:284) som enligt Høeg (1976:529) i dag betecknar *Primula vulgaris*, jordviva, i norskan. Gullvivan har varit en medicinalväxt vilket emellertid har satt få spår i det folkliga namnskicket. De norska namnen anspelar huvudsakligen på olika nyckel- och jungfru Maria motiv (Høeg 1976:528–530). I danskan har ett mycket stort antal folkliga namn upptecknats varav endast en handfull antyder någon direkt folkmedicinsk användning (Lange 1959 s.v. *Primula veris*).

Primula veris

Henrik Smid (1546) och Simon Paulli (1648) beskriver dess egenskaper som läkeväxt, och den är införd i *Pharmacopoea Danica* 1772 (s. 58). Dess äldre latinska namn *herba paralysis* och *radix arthritica* visar på dess medicinska användning genom årtusenden – möjligen med reservation för att Plinius' *herba paralysis* inte var samma art som vi idag avser med *Primula veris*. I Island har gullvivan lämnat spår i form av pollen från perioden 1000–1300.

Pollen (se Bilaga 2):

Perioden 1000–1300: Helluvadstjörn, Mývatn.

Stachys sylvatica, stinksyska

Äldre latinskt namn: *Panax Coloni*. Inga äldre eller nyare isländska namn är kända. Den växer inte i Island i dag men däremot i Norden och på brittiska öarna. Den verkar ha haft blygsam betydelse som medicinalväxt i Norden då det finns få uppgifter om den. Från Danmark rapporterar Brøndegaard att den färgar gult och grönt och att stjälken kunde användas på samma sätt som hampa (1978, 4:119). Från Norge rapporterar Høeg (1976:619) att det huvudsakligen är dess dåliga lukt och användning för att bekämpa ohyra som lämnat spår i folktron och de folkliga namnen. Den brittiske botanisten och örtmedicinaren Johan Gerard publicerade 1597

Stachys sylvatica
Foto: Den virtuella floran

Stachys sylvatica
Foto: Ina Agency/Wildlife

Stachys officinalis

sin *Herball, or Generall Historie of Plantes* som kom att få stort inflytande i Storbritannien på 1600-talet. Han beskriver ingående växten "Panax coloni" som han kallar *Clownes All-heale* eller *Clownes Wound-wort* (1975:1004–1006). Han prisar den för dess sårläkande egenskaper

och beskriver hur den läkande degen skall blandas. Det förefaller alltså som om *Stachys sylvatica* kan ha haft en viss betydelse som läkeväxt under medeltiden i Storbritannien. Stinksyska liknar emellertid ytligt sett *Stachys officinalis*, humlesuga, som var en mycket välkänd medeltida medicinalväxt, och stinksyskan kan ha förväxlats med denna. Humlesuga är dock värmekrävande och kan knappast ha växt i Island. Pollenfynd av stinksyska finns från två platser under perioden 1000–1300, Ketilsstaðir och Reykholt. Det är inte helt otänkbart att den införts till Island på grund av sina egna förment medicinska egenskaper eller därför att den förväxlats med eller var tänkt att ersätta *Stachys officinalis*. *Stachys sylvatica* har även rapporterats från Trondheim runt 1000-talet (Sandvik 2006).

Pollen (se Bilaga 2):

Perioden 1000–1300: Ketilsstaðir I, Mýrdalur. Reykholt, Borgarfjörður.

***Urtica urens*, etternässla**

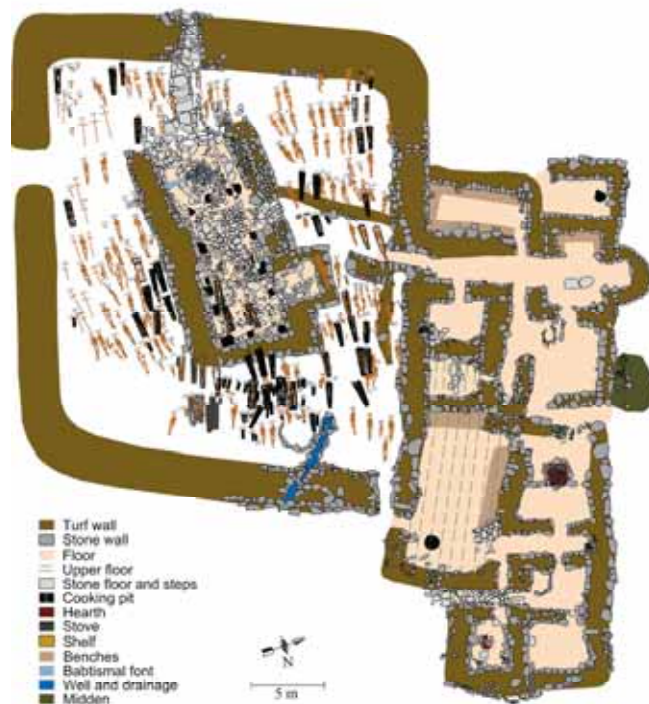
Frö av etternässla har hittats i Skriðuklaustur, inne i klostret. Det innebär att både den vanliga brännässlan och etternässla har funnits där och kanske till och med odlats. I vilken utsträckning man skiljde mellan de två arterna under medeltiden och tidigare är oklart. Vanligtvis uppger källorna bara urtica men Jerry Stannard, har visat att Albertus Magnus i *De vegetabilibus* anför bägge arterna (Stannard 1999:XV:315). Om det fanns någon skillnad i de bägge arternas egenskaper eller användningsområden så framgår inte detta i referenslitteratur som beskriver nordiska förhållanden.

Skriðuklaustur och Viðeyjarklaustur – spår av medeltida klosterträdgårdar?

Inger Larsson

Augustinerklostren Skriðuklaustur och Viðeyjarklaustur är de enda två av Islands alla klosterlokaler som är undersökta arkeologiskt och från vilka det även finns arkeobotaniska undersökningar. Här, om någonstans, bör det finnas möjligheter att hitta spår av tidig användning och odling i klostren eller deras närhet av nyttoväxter eller medicinalväxter. Även Kirkjubæjarklausturs klosterplats har undersökts arkeologiskt, men därifrån finns inga arkeobotaniska rapporter.

Skriðuklaustur är, som framgått ovan, det yngsta av de isländska klostren, grundat 1494 och nedlagt 1554. Innan de arkeologiska undersökningarna började fanns inga synliga tecken ovan jord på var klosterbyggnaderna legat. Undersökningarna på Skriðuklaustur inleddes år 2002 och avslutades år 2011. Då hade ruinerna av ett fullständigt kloster efter europeiska förebilder grävts fram med kyrka, en tvåvåningsbyggnad med små rum och källarvåning, en korridor mellan kyrkan och vad som identifierats som kapitelhus, ett litet rum med eldstad och bokhylla, ett rum som identifierats som refektorium och ett rum med kokgropar där man förefaller ha tillverkat bläck eller öl. Artefakter som hittats i ruinerna indikerar både tillverkning av bläck och beredning av pergament. Fynden har dessutom visat att Skriðuklaustur varit ett medicinskt centrum på östra Island med sjukvård. Nästan 300 gravar har undersökts, och de som begravts där har lidit av ett antal allvarliga sjukdomar av olika slag, till exempel syfilis, tuberkulos, cancer, skörbjugg och dvärgbandmask (Kristjánsdóttir 2008:208–215). Samtliga undersökta gravar ligger inne i klostergården.

Arkeobotaniska undersökningar företogs i samband med utgrävningarna åren 2004 och 2005 (Harðarson 2008). Dessutom föreligger preliminära resultat av ytterligare analyser. År 1477 var det ett stort vulkanutbrott vid Veiðivötn som spred aska över området där Skriðuklaustur skulle komma att anläggas. Detta gör dateringen av de arkeobotaniska fynden oerhört exakt – dvs det är möjligt att urskilja pollen och frön som kan tidfästas till klostertiden. Alla prov är tagna inne i klosterområdet och flertalet är från området öster om kyrkan (på bilden ovan mellan kyrkans östgavel och muren; Jfr Jensson 2004, Harðarson 2008) eller inne i husen (preliminär rapport 2012). Vilka växter har man då funnit spår av som avsiktligt kan ha samlats, gynnats, införts och/ eller odlats för sina medicinska egenskaper eller som nyttoväxter?

<i>Allium</i>	lök	<i>Ranunculus</i>	smörblommor
<i>Borago officinalis</i>	gurkört	<i>Saxifraga granulata</i>	mandelblomma
<i>Brassica</i> sp.	kålsläktet	<i>Scabiosa</i>	vädd
<i>Galium</i>	måra	<i>Thalictrum</i>	ruta
<i>Juniperus</i>	en	<i>Urtica dioica</i>	brännässla
<i>Malus sylvestris</i>	vildäpple	<i>Urtica urens</i>	etternässla
<i>Plantago major</i>	groblad		

Pollenfyndet av *Allium* är svårtolkat. Lök var närmast en medeltida mirakelväxt. och den borde, om möjligt, ha odlats. Men vi skulle gärna ha fler pollenfynd för att vara säkra. *Allium* rymmer många arter men i dag är det bara *Allium oleraceum*, backlök, som växer vilt i Island.

Borago officinalis, gurkört, är en välkänd medeltida medicinalväxt. Ett frö är funnet vilket tyder på att man kan ha försökt odla gurkört – eller infört frön eller hela växter.

Brassica sp., kålsläktet, innehåller många olika arter som var betydelsefulla medicinal- och matväxter under medeltiden. Som nämnts ovan medför fyndet av kålfrö att den isländska kålodlingen tidigareläggs med minst 125 år. Fyndet är även ett indicium på att det kan ha funnits klosternära odlingar av mat- och medicinalväxter i Skriðuklaustur.

Galium kan vara pollen från *Galium verum*, gulmåra. Gulmåran har i Sverige varit känd under många namn och haft flera användningsområden. Den har använts som färgväxt, som afrodisiakum och abortivum, som medicinalväxt mot hudåkommor och gikt (Larsson 1990:53–79, Källman 2006, Brøndegaard 4:170 f.). I dag växer gulmåran vilt över hela Island, och vi fann den på samtliga klosterlokalteter. Pollen av *Galium* typ har återfunnits på ett flertal av de platser som redovisas i Bilaga 2, men kan naturligtvis vara från någon annan av de mårer som växte i Island. Behövde man inte själv odla gulmåran i Skriðuklaustur så hade man dock all anledning att samla den på grund av dess olika användningsmöjligheter.

Juniperus, en, betraktades som en verklig mirakelväxt på medeltiden. Framför allt i litteratur med nordisk proveniens beskrivs den så. I handskriften A 49 som kan ha skrivits i Vadstena kloster för Nådendals klostres räkning beskrivs dess närmast magiska egenskaper. *Juniperus* pollen har dokumenterats i många andra pollenundersökningar så den bör ha växt vilt på Island vid den här tiden. Med tanke på dess rykte som mirakelmedicin är det rimligt att tänka sig att den faktiskt kommit till användning i Skriðuklaustur.

Juniperus det är eneträ på svenska, blir eldsglöden
täcktt med eneaska, då säger de lärde att den
elden varar länge och säger att den
kan ha hållits vid liv väl omkring ett år.
Detta träd bär tre slags frukt, de första är

gröna och små bär, och det andra året då
 blir de stora och får då mycket färg, men tredje
 året då blir de fullmogna och är då svarta.
 Detta träd är hett och torrt till sin natur av tredje
 graden. Frukten av detta träd är nyttig
 till läkedom. Om hon hämtas om våren och
 sparas i två år, så har den kraft att lösa
 och förtära onda vätskor, och stärka lemmar.
 För lös mage av starka läkemedel, då är
 det bra att sjuda hennes bär i regnvatten, och bada den
 däruti som är sjuk, Av enbären
 kan man göra olja, Och denna olja är allra
 bäst och starkast mot tredjedagsfrossa
 om av den tas var dag så mycket som en
 dragma väger, och används i dryck eller i mat.
 Det är också bra mot ljumskböld om hon blir
 smord med den, Den samma oljan duger ock
 väl för dem som får epileptiskt anfall. Vidare sjuder man
 vin och tillsätter av denna olja eller enbär
 och torra fikon, Då rensar det bröstet
 och tar bort hosta. Detta träd växter på berg
 och på stenig mark, och ormar flyr från det
 trädets skugga, och därför säger de lärda att det duger till motgift.
 Översättning till svenska av Inger Larsson ur handskriften Stockholm A 49. s. 171r.

Malus sylvestris, vildäppelkärnor, är det första medeltida fyndet på Island. Det är för tidigt att säga om man försökt – och lyckats odla vildäpple i Skriðuklaustur eller om kärnorna kommer från införda äpplen. Dessa kan ha kommit från Norge där vildäpplen möjligen kan ha växt/odlats redan under medeltiden. Vildäpplen har sannolikt ingått i kosten i de medeltida norska städerna då flera fynd av äppelkärnor gjorts där (Hjelle 2007, jfr Åsen 2011).

Plantago major, groblad, var känd som läkeväxt i de nordiska länderna redan under medeltiden vilket visas av de äldsta folkliga namnen för växten.

Ranunculus typ av pollen tillhör ett stort släkte, smörblommor, som bland sig inrymmer åtminstone en medeltida hushållsväxt, *Ranunculus ficaria*, svalört (Källman 2006:125). Svalört växer inte på Island i dag och det är väl mindre sannolikt att den skulle ha funnits på Island under klostertiden. Pollen av *Ranunculus* typ finns i många pollenfynd från andra platser.

Saxifraga granulata, mandelblom. Växter från släktet *Saxifraga* har tillskrivits egenskaper som gjort att de använts vid njur- och gallbesvär, vilket växtens latinska namn vittnar om.

Scabiosa, skulle enligt *Den virtuella floran* avse fältvädd eller luktvädd som enligt utbredningskartorna förefaller vara värmeälskande. De växer inte på Island i dag. Om däremot *Knautia arvensis* (tidigare *Scabiosa arvensis*) kan komma i fråga så har vi att göra med en medeltida läkeväxt verksam mot hudsjukdomar (Lange 1959 s.v. *Knautia arvensis*).

Thalictrum kan vara pollen av *Thalictrum alpinum*, fjällruta, som tidigt har kallats *brjóstagra*s på isländska och ansetts verksam mot bröståkommor. Om den använts på detta sätt i de övriga nordiska länderna så har detta inte varit så allmänt att ett sådant bruk enkelt kunnat beläggas i de vanliga standardarbetena (Lyttkens 1981, Lange 1959, Brøndegård 1978–1980 och Høeg 1976).

Urtica urens, etternässla och *Urtica dioica*, brännässla, är bägge funna på Skriðuklaustur. Nässlan är känd som läkeväxt och den kan dessutom ha använts på grund av sina egenskaper som spånadsväxt. Kyrkor och kloster behövde exklusiva textilier och nässelduk kunde vara en av dessa. Ett stycke textilliknande material som ännu inte analyserats har hittats vid utgrävningarna. Källman skriver (2006:110 f.) att man måste skörda nässlorna sent på sommaren för att utvinna fibern. Detta förhållande kan kanske vara en förklaring till att man hittat näselfrö i klostret. Han uppger vidare att det finns vikingatida fynd av kläder gjorda av näselfiber och att man skulle ha odlat nässlor i ”nettelgårdar” (a.a. s. 112). Näselfynden i Skriðuklaustur ger verkligen helt nya infallsvinklar för den framtida forskningen!

Viðeyjarklaustur kan ha legat till vänster i bild. Man vet inte var en eventuell trädgård kan ha legat.

Viðeyjarklaustur anlades 1225. Det var Islands rikaste kloster i sin tid och var verksamt fram till reformationen. Utgrävningar ägde rum där åren 1987–1995, och arkeobotaniska undersökningar gjordes 1993 (Hallgrímsdóttir, opublicerad rapport) och 1997 (Ragnheiður E. Bjarnardóttir). Av rekonstruktionen av de funna byggnadsresterna framgår att man tänker sig en traditionell isländsk bondgård med långhus och smedja, vilket kan tyda på att det man fann var klostergården men inte själva klostret. Inga övriga byggnader har ännu grävts ut och inga fynd har gjorts som visar att det faktiskt skulle vara en del av klostret som återfunnits. Georadarundersökningar har dock visat spår av ytterligare byggnationer på platsen syd om den nuvarande utgrävningen. Alla uppgifter nedan om undersökningarna på Viðey är hämtade från Ragnheiður E. Bjarnardóttirs avhandling från 1997, om inget annat anges. Syftet med undersökningen var bland annat att söka spår efter en eventuell klosterträdgård i anslutning till klostret, och de växter som kommenteras nedan är också växter som Ragnheiður själv uppmärksammar.

Några pollenfynd från Viðey som också finns på Skriðuklaustur är *Galium*, *Plantago*, *Ranunculus*, *Thalictrum* och *Urtica dioica*. Andra intressanta fynd på Viðey är:

Anthemis typen inkl. *Achillea millefolium*,
röllika
Argentina anserina, gåsört
Artemisia malört, gråbo
Bistorta vivipara, ormröt

Filipendula ulmaria, älggräs
Menyanthes trifoliata, vattenklöver
Myrica gale, pors
Sanguisorba officinalis, blodtopp
Valeriana officinalis, läkevänderot

Anthemis typen av pollen inkluderar *Achillea millefolium*, röllika. Använd som läkeväxt sedan antiken.

Argentina anserina, gåsört, var en betydelsefull matväxt, läkeväxt och färgväxt. Odlad eller vildväxande visar de många isländska namnen på dess stora betydelse.

Artemisia kan vara malört eller gråbo. Bägge arterna var uppskattade som medicinalväxter sedan antiken. *Artemisia* pollen har också påträffats i Skálholt och i Borgarmýri, Reykjavík (Einarsson 1962:450 f.).

Bistorta vivipara, ormrot, medicinalväxt och matväxt. Den har, som nämnt, varit mycket uppskattad av de olika arktiska folken och är lättodlad.

Filipendula ulmaria, älggräs, kan ha använts vid öl- och mjödberedning, skinnberedning och som medicinalväxt, antingen den var vildväxande, gynnad eller samlad så bör den ha kommit till användning i klostret om inte annat så på grund av dess många användningsområden.

Menyanthes trifoliata, vattenklöver, var en betydelsefull medeltida medicinalväxt.

Pollenfynd av *Myrica gale*, pors, (Ragnheiður E. Bjarnardóttir 1997:41), matchas av fynd på ytterligare tre platser i Island, Skallakot i Þjórsárdalur (Þórarinnsson 1944:127–128), Skálholt samt i Borgarmýri, Reykjavík (Einarsson 1962:451 f.). Pors var ju en viktig ingrediens vid beredning av öl och mjöd och försvarar väl sin plats i anslutning till ett kloster. Från Sverige är det känt att porskärr tillmättes ett visst ekonomiskt värde. I Magnus Erikssons landslag regleras rätten att plocka pors, och 1297 ingick en porstäkt i ett jordabyte mellan Julita kloster och en viss Lars Boberg (Larsson 2010:209).

Sanguisorba officinalis, blodtopp, medicinalväxt.

Valeriana officinalis, läkevänderot, medicinalväxt.

(*Sanguisorba* och *Valeriana* är identifierade av Margrét Hallsdóttir 1993, men uppgifterna här är hämtade från Ragnheiður E. Bjarnardóttirs undersökning från 1997).

Pollenundersökningarna på Viðey var mer omfattande än på Skriðuklaustur, vilket också märks av det större antal belagda arter som kan ha använts, samlats, gynnats eller odlats i klostrets närhet. Även om antalet växter är avsevärt större i Viðey än i Skriðuklaustur så är antalet välbekanta medicinalväxter trots allt inte så stort. Av gemensamma växter är det *Plantago* och *Urtica* som särskilt väcker uppmärksamhet. På Skriðuklaustur är pollenet av *Allium*, fynden av kärnor av *Malus* och frö av *Borago* och *Brassica* mycket intressanta, och på Viðey är det främst *Artemisia*, *Myrica gale*, *Sanguisorba* och *Valeriana* som drar till sig uppmärksamheten. Alla har de varit medicinal- eller nyttoväxter och kan ha ingått i ett klostrets förråd. Inga av dem torde ha varit vildväxande på Island under klostertiden. Några av de växter som på medeltiden var betydelsefulla och uppskattade medicinalväxter finns i dag över så gott som hela Island *Achillea millefolium*, röllika, *Argentina anserina*, gåsört, *Bistorta vivipara*, ormrot, *Filipendula ulmaria*, älggräs, *Galium verum*, gulmåra och *Menyanthes trifoliata*, vattenklöver. Deras status i klostresammanhang är emellertid osäker – det låter sig inte fastställas huruvida de odlats, gynnats, införts eller samlats från vildväxande bestånd.

Osäkerheten om Viðeyjarklausturs klosterbyggnaders exakta lokalisering och utformning – isländsk eller traditionell kontinental – gör placeringen av en eventuell klosterträdgård eller

klosternära odlingar svårbedömbär. Pollenfynden talar dock för någon form av odling av medicinalväxter.

På Skriðuklaustur är förutsättningarna något annorlunda. I anslutning till ett kloster där sjukvård varit av stor betydelse förväntar man sig att det skulle finnas en klosterträdgård och odling av medicinalväxter. Utgrävningarna av Skriðuklaustur har emellertid avslutats och inga entydiga tecken på var en eventuell klosterträdgård kan ha legat har hittats. Det är knappast troligt att det fanns odlingar inne i klostret eftersom klostergården användes som begravningsplats. Om Skriðuklaustur även på denna punkt skulle likna de kontinentala klostren kan man vänta sig att merparten av odlingarna ägt rum utanför själva klosterområdet, och fynden av frö från *Brassica* och *Borago* ökar sannolikheten för att klosternära odlingar funnits. Det krävs en varm plats i lä för vinden och sådana möjliga platser finns förvisso i klostrets omedelbara närhet. Man skulle även förvänta sig att finna spår av murar eller någon form av ingärdning runt odlingarna. Både för att skapa lä och samla värme, men framförallt kanske som skydd mot betesdjuren. Detta gäller också Viðey, där ett inventarium från 1553 visar på ett oväntat stort antal betesdjur (50 mjölkkor, 115 mjölkfår, 51 ungtjurar, 88 betesfår, 80 lamm, 10 kalvar, 20 hästar, 4 grisar; Tabell 12, Ragnheiður E. Bjarnardóttir 1997). Även om många av dessa djur gick på sommarbete på fastlandet så krävdes starka hägnader runt allt som skulle odlas. Lagarna omtalar ju också, som nämnts, ingärdade odlingar för både lök och kvanne.

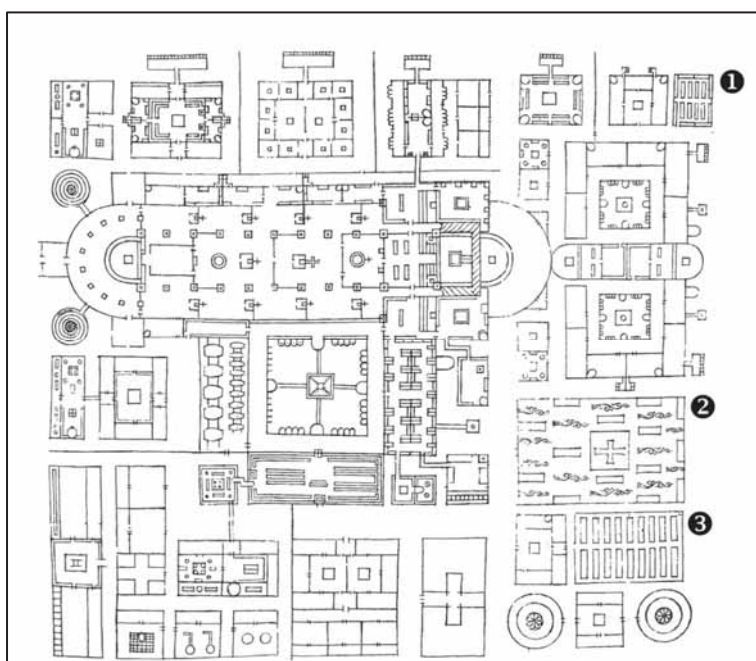
En möjlig plats för en eventuell trädgård i Skriðuklaustur?
Varmt och skyddat under *Klausturhamrar*.

Trädgårdsarkeologi är ju en ny forskningsgren där användbara metoder fortfarande befinner sig i ett utvecklingsskede. Det blir en uppgift för framtida forskning att lokalisera läget av de odlingar som rimligtvis bör ha funnits i anslutning till Skriðuklaustur, men det skulle också vara önskvärt med fler arkeobotaniska undersökningar både där och på de andra klosterlokalerna. På Viðey är det angeläget att själva klosterbyggnaderna lokaliserats och grävs ut. Därefter kan man lättare bedöma var eventuella odlingar bör ha legat.

Vi vet egentligen inte hur en medeltida klosterträdgård såg ut – varken i Island, Skandinavien eller övriga Europa. St. Gallens klosterplan från ca 820 anses visa en idealbild av en klosterplan, och det är fortfarande okänt huruvida planen någonsin realiserades. Det är den enda bevarade ritning från medeltiden som visar klosterträdgårdar och förslag till vilka växter som skulle odlas. I klosterplanen från St. Gallen ligger odlingarna inom klostret, men enligt min mening måste det även ha funnits odlingar utanför själva klostret för att täcka klosterfolkets behov av nytto-, mat- och medicinalväxter.

<http://www.stgallplan.org/index.html>

St. Gallens klosterplan från 820. 1) örtagård med läkeväxter, 2) fruktträdgård med begravningsplats, 3) köksträdgård. De växter som nämns är identifierade (Sörrensen 1962:193 f.).

Slutord

Inger Larsson, Per Arvid Åsen, Steinunn Kristjánsdóttir

Som framhållits har forskningsfrågorna kretsat runt vilka kultur- och trädgårdsväxter som har förekommit och nyttjats i det medeltida isländska klostersammanhanget, både inhemska och introducerade arter. En hypotes har varit att de skandinaviska klosterplatserna ofta synts uppvisa en mer intensiv byggnads- och odlingshistoria efter reformationen än de isländska, och därför i regel blivit mycket mer svårundersökta. Växtmaterialet där har i stor utsträckning kommit att 'kontamineras'. Syftet med projektet har varit att vinna kunskap om den medeltida isländska klosterträdgårdens utformning, odling, växtmaterial och växtnamn, för att sedan kunna jämföra, tolka och konfrontera dessa resultat med de hävdvunna uppfattningarna om klosterträdgårdarna, deras växtinnehåll och odling, i de övriga nordiska länderna. Syftet har därtill varit att vitalisera debatten och forskningen i ämnet i en vidare bemärkelse. Målet har varit att göra en preliminär inventering av platsernas kultur- och reliktväxter i det landskapliga sammanhanget, att sammanställa de hittillsvarande arkeologiska och dokumentära beläggen samt bedöma möjligheterna för eventuella framtida och kompletterande arkeobotaniska undersökningar. Målet har även varit att relatera fynden till uppgifter om växter och växtnamn i äldre skriftliga material med isländsk proveniens för att ytterligare öka kunskapen om det historiska växtbruket.

Till och med antalet klosterlokaler på Island kan diskuteras. De allmänt accepterade platserna där existensen av etablerade kloster är historiskt säkert belagd är tio:

Pingeyrarklaustur, benediktinerorden (1112–1551).

Munkaþverárklaustur, benediktinerorden (1155–1551).

Þykkvabæjarklaustur, augustinerorden (1168–1551).

Flateyjarklaustur, augustinerorden (1172–1184/1185), flyttade till **Helgafellsklaustur**, (1184/1185–1551).

Kirkjubæjarklaustur, nunnekloster tillhörande benediktinerorden (1186–1551),

Viðeyjarklaustur, augustinerorden (1225–1551).

Reynisstaðaklaustur, nunnekloster tillhörande benediktinerorden (1295–1551).

Möðruvallaklaustur, augustinerorden (1296–1551).

Skriðuklaustur, augustinerorden (1494–1554).

Till dessa kommer ytterligare tre vars existens är tämligen väl belagd även om det råder stor osäkerhet om hur lång tid de var verksamma och vilken orden de tillhörde. Osäkrast av dessa är Bær.

Bær, 1030–1050?

Hítardalsklaustur, benediktinerorden? (1166–?).

Saurbæjarklaustur, augustinerorden? (ca. 1200–?).

Ytterligare tre är mycket svagt belagda, och dessa har vi helt bortsett ifrån i vår undersökning, nämligen

Hraunþúfuklaustur söder om Skagafjörður, **Staf(a)holt** och **Oddi**.

Den isländska verkligheten har uppvisat en bild som går stick i stäv med hypotesen om att de isländska klosterlokalerna skulle vara mer orörda än de skandinaviska. Såväl byggnads- som

odlingshistoria har varit minst lika intensiv i Island som i övriga Skandinavien. Av de medeltida klostren finns i dag inga som helst spår ovan mark och den medeltida odlingen döljs i dag av ett intensivt jordbruk med hårt gödslade marker. Där finns bara marginellt utrymme för kultur- och trädgårdsväxter som inte odlas avsiktligt. Trots detta har våra inventeringar visat på både vanliga och sällsynta växter med lång historia på Island i nära anslutning till klostergrunderna. Vi har funnit mycket sällsynta växter som paddfot, *Aperugo procumbens*, iakttagen en gång tidigare på Island, eller *Descurainia sophia*, stillfrö, något mera vanlig. Bägge dessa arter har någon gång i något sammanhang i den europeiska gemenskapen ansetts vara verksamma medicinalväxter även om de i dag är tämligen obemärkta utanför den botaniska facklitteraturen. Vi har också funnit synnerligen vanliga växter som *Achillea millefolium*, röllika, eller *Filipendula ulmaria*, älggräs. Röllikan har en historia som medicinalväxt med rötter i antiken och användning av älggräs uppmärksammas i nordiskt medeltida material, såväl arkeobotaniskt som skriftligt. Vi har funnit läkeväxter med dokumenterad medeltida folklig användning i de nordiska länderna som *Plantago*, groblad och *Urtica*, brännässla (ej funnen på klostergrunder). Kvanne, *Angelica*, växer i dag över hela ön medan den under medeltiden kanske odlades i de kvannegårdar som nämns i lagarna. Den isländska vildlöken, *Allium oleraceum*, backlök, växer i dag på två platser, varav den ena är Islands äldsta (möjligen) klosterplats. Kanske var det den som också växte i den skriftligt dokumenterade lökgården på Hólar på 1400-talet.

Häriifrån till att fastställa att några av de växter vi funnit i dag skulle kunna vara medeltida reliktväxter på klostergrunder är steget långt – kanske alltför långt när det gäller Island. Vi möter här en tidigare obefolkad ö som koloniserades under en jämförelsevis kort period framför allt från Skandinavien, Danmark, brittiska öarna och Irland. Dessa människors kunskaper om odlingsbetingelser, växtmaterial och växters användbarhet för olika ändamål har givetvis kommit till användning i det nya landet. Inhemska växter på Island har upptäckts och namngivits och växter har införts från hemländerna. Detta kan förklara varför en del medicinal- och nyttoväxter återfinns i lagren närmast efter bosättningen och före klosteretableringarna, till exempel *Artemisa*, *Filipendula*, *Myrica gale* och *Plantago*. Det går inte att bortse från att sådan kunskap säkerligen togs till vara i klostretsammanhang även om nya växter kunde införas med ny kunskap. Islänningarna reste under hela medeltiden i Europa och studerade i England, Tyskland, Frankrike och Italien, och läkare från bland annat Tyskland kallades in till Island. Med nuvarande forskningsläge är det inte möjligt att urskilja vilken växtkunskap som var mer eller mindre allmängods på Island under medeltiden och vad som var starkare kopplat till klostren och deras behov av medicinalväxter. Även i detta avseende liknar de isländska förhållandena de skandinaviska. Slutsatsen att ”växten introducerades av klosterfolket” gäller inte längre oreserverat varken på Island eller i Skandinavien. Den senaste forskningen i både Sverige och Norge har, som nämnts inledningsvis, visat att ett antal arter som man tidigare trott introducerats genom klostrens försorg, har varit kända, nyttjade och sannolikt odlade före klostertiden.

De arkeobotaniska undersökningarna bidrar på ett mycket konkret sätt till att öka kunskapen om vilka arter som funnits på Island i äldre tid. Den ursprungliga ambitionen att sammanställa resultaten av alla hittills genomförda arkeobotaniska undersökningar visade sig vara ogenomförbar inom ramarna för detta projekt. Det är många undersökningar, alla rapporter är inte publicerade och även de publicerade rapporterna kan vara svåråtkomliga. I Bilaga 2 har resultaten av ett tjugotal rapporter sammanställs och resultat från ytterligare några har inkluderats i den löpande texten. Genom dessa undersökningar vet vi att någon art av *Artemisa*, malört eller gråbo och *Myrica gale*, pors, har varit kända och sannolikt odlade på Island under medeltiden. Kanske har man försökt odla lin, spannmålsodling är väl dokumenterad i flera

olika sammanhang och hassel kan ha förekommit. Kålodlingen på Island har troligen tidigare lagts med minst 125 år och äpplen har ingått i kosten – kanske har man försökt odla dem. Vi vet också att florin i det isländska landskapet påverkades kraftigt av bosättningen. Olika gräsarter ökade och busk- och trädvegetationen minskade för att i det närmaste försvinna. En sammanställning av hela det isländska arkeobotaniska materialet skulle på ett mycket handfast sätt kunna öka kunskapen om det medeltida medicinal- och nyttoväxtbruket liksom vad som eventuellt kan ha odlats.

Bristen på kunskap om de isländska klostren, deras exakta lokalisering och byggnadstyp gör att det i de flesta fall är i det närmaste omöjligt att säga något om den medeltida klosternära odlingen av medicinal- och nyttoväxter. Med två undantag: Skriðuklaustur på östra Island och Viðeyjarklaustur nära Reykjavík. Skriðuklaustur har visat sig vara ett kloster byggt efter europeisk förebild och klosterregelns bestämmelser medan det ännu råder stor osäkerhet om utformningen av klostret på Viðey. Några konkreta spår av klosterträdgårdar har man varken sökt efter eller funnit. Däremot innehåller de arkeobotaniska fynden från klosterutgrävningarna ett större antal läke- och nyttoväxter från klostertiden än man skulle förvänta sig. Rimligtvis har man odlat, gynnats, samlats eller haft tillgång till dessa växter i klostren. Den medeltida isländska klosterträdgården väntar fortfarande på att upptäckas och beskrivas, men våra och tidigare forskningsresultat tyder ändå på att den existerat.

Den medeltida skriftliga medicinskt-botaniskt inriktade litteraturen uppvisar stark påverkan från framför allt den danske kaniken Henrik Harpestrængs arbeten som i sin tur var påverkade av 1000–1100-talens kontinentala arbeten som *Macer floridus* och *De gradibus liber* av Constantinus Africanus, *Antidotarium Nicolai* och Matthaëus Platearius *Circa instans*. På så sätt skiljer sig Island på intet vis från till exempel Sverige. Det medför att många växter som nämns i denna litteratur är växter som inte kan växa på Island och som sannolikt var okända för översättarna som följde samma strategier som sina svenska samtida vid översättningen till isländska av dessa namn. De isländska lagarna är starkt påverkade av norsk lag. De innehåller en handfull omnämmanden av växter och växtnamn men det är inte alltid säkert att det gäller exklusivt isländska förhållanden. Den synnerligen rika inhemska sagalitteraturen på isländska innehåller endast namn på 14 arter. Senare litteratur innehåller däremot ett stort antal historiska växtnamn, både genuint inhemska och inlånade från övriga nordiska språk eller tyska. I många fall avslöjar de olika namnen på samma växt hur den utnyttjats i lokalsamhället och namngivits av de människor som använt den. Ett illustrativt exempel utgör *Leymus arenarius*, *melgresi* (strandråg) som fått namn efter att kornen kunnat tröskas och malas till mjöl, efter rötternas olika delar som kunde användas på olika sätt: den grövsta delen, de långa finare rötterna och rotspetsarna, efter växtplats och slutligen efter utseende där man skiljt på blad och stjälk i de olika namnen. När det gäller de isländska historiska växtnamnen, liksom för övrigt de svenska, är det angeläget med mera forskning för att med någon säkerhet kunna urskilja de genuint folkliga inhemska namnen, med allt vad dessa kan berätta om den lokala kulturen, från de inlånade namnen vars anknytning till folklig kultur inte nödvändigtvis är relevant för isländska förhållanden.

Litteratur

Projektet har egna Internetsidor:

www.consideratecandidum.com/prosjekter/kloster_island/index.html

Kartorna är publicerade med tillstånd från ©National Land Survey of Iceland.

Bilderna ur *Ortus Sanitatis* 1517 är från Stockholms universitetsbiblioteks exemplar av boken.

I bibliografin nedan har vi följt den isländska principen att isländska författare listas efter förnamn, övriga efter efternamn. Till hjälp för den ovane finns en hänvisning från respektive författares efternamn.

Internet (20120508)

Den virtuella floran. <http://linnaeus.nrm.se/flora/>

Flora Íslands. <http://www.floraislands.is/>

Flora Íslands. Checklists of plants. <http://www.floraislands.is/Annad/plantlist.html>

Skriðuklaustur <http://notendur.hi.is/sjk/SKR.htm>

Tryckt litteratur

Ágúst Ólafur Georgsson, 1990, *Bráðabirgðaskráning fornleifa í Flatey á Breiðafirði*. Opublicerad rapport.

Ambrosiani, Björn, 1998), "Ireland and Scandinavia in the Early Viking Age: an Archaeological Response." Clarke, H.B., M. Ní Mhaonaigh & R. Ó. Floinn (red.), *Ireland and Scandinavia in the Early Viking Age*, s. 405 – 430. Dublin: Four Courts Press.

Ámundason, Hallgrímur J., 2006, se Hallgrímur J. Ámundason.

Andrén, Anders, 2006, "A world of stone. Warrior culture, hybridity, and Old Norse cosmology." A. Andrén, K. Jennbert och C. P. Raudvere (red.), *Old Norse religion in long-term perspectives. Origins, change, and interaction. Vägar till Midgård 8*, s. 33–38. Lund: Nordic Academic Press.

Arnbjörg L. Jóhannsdóttir, 2011, *Íslenskar lækningajurtir*. Reykjavík.

Bernharðsson et al., Haraldur, 2005, se Haraldur Bernharðsson et al.

Bjarnardóttir, Ragnheiður E. se Ragnheiður E. Bjarnardóttir.

Björn Halldórsson, 1783, *Grasnytjar*. <http://baekur.is/en/bok/000043618/Gras-nytjar> (mars 2012).

Blöndal, Laurus H. se Laurus H. Blöndal.

Bosworth, Joseph and T. Northcote Toller 1898/1996, *An Anglo-Saxon dictionary based on the manuscript collections of Joseph Bosworth edited and enlarged by T. Northcote Toller*. Oxford. Clarendon, 1882–1898. http://lexicon.ff.cuni.cz/texts/oe_bosworthtoller_about.html (mars 2012).

Brink, Stefan, 2004, "New perspectives on the Christianization of Scandinavia and the organization of the early Church." J. Adams och K. Holman (red.), *Scandinavia and Europe 800–1350: Contact, Conflict, and Coexistence*, s. 163–175. Turnhout. Brepols.

Bruun, M., 2007, *Norske hager gjennom tusen år*. Oslo, Andresen & Butenschøn.

Brøndegaard, V. J., 1956, Rølliken i nordisk Folkemedicin. *Sprog og Kultur*, 2, s. 42–52.

Brøndegaard, V. J., 1978–1980. *Folk og flora : dansk etnobotanik* 1–4. Köpenhamn.

Bunne, Camilla, 2010, *Sällskapet örtagårdens vänners trädgård i Vadstena – Aktuellt växtinnehåll i historisk belysning och med sikt framåt*. Kandidatarbete. SLU, Område Landskapsarkitektur. Handledare: Kjell Lundquist.

- Christiansen, H. G. och B. Prehn, 2003, "Kalundborgs gamle kulturplanter på museum." *Årbog Kalundborg og Omegns Museum* 2003, s. 88–96.
- Church, M. J., A. J. Dugmore, et al., 2007, "Charcoal production during the Norse and early medieval periods in Eyjafjallahreppur, Southern Iceland." *Radiocarbon* 49 (2) s. 659–672.
- Cleasby, Richard and Gudbrandur Vigfússon, 1957, *An Icelandic-English Dictionary*. 2 ed. Oxford.
- Corneliusson, Jens, 1997, *Växternas namn. Vetenskapliga växtnamns etymologi. Språkligt ursprung och kulturell bakgrund*. Stockholm.
- Dahl, O., 1892, *Botanikens tilstand i Danmark og Norge indtil 1750*. DKNVS Skrifter 1888-1890, s. 106-140.
- Davidsson, Ingólfur, se Ingólfur Davidsson.
- Dennis, Andrew, Peter Foote and Richard Perkins (transl.), 1980. *Laws of Early Iceland. Grágás I. The Codex Regius of Grágás with material from other manuscripts*. Winnipeg.
- Dyer, Christopher, 1994, *Everyday life in Medieval England*. London. Hambledon.
- Vice-lavmand Eggert Olafsens og Land-Physici Biarne Povelsens *Reise igiennem Island, foranstaltet af Videnskabernes Selskab i Kiøbenhavn, med dertil hørende 51 Kobberstøkker og et nyt forfærdiget Kart over Island*. 1–2. Sorøe. 1772.
- Einarsson, Þorleifur, se Þorleifur Einarsson.
- Encyclopedia of herbs & their uses*, 1995. Royal Horticultural Society.
- Fosså, Ove, 2006, "Angelica: From Norwegian Mountains to the English Trifle." *Wild Food – Proceedings of the Oxford Symposium on Food and Cookery 2004*. Ed. Richard Hosking. Totnes: Prospect Books, s. 131–142.
- Franck, Johannes. 1638, 1659, *Speculum botanicum*.
- Fritzner, Johan, 1972–1973, *Ordbog over det gamle norske sprog*. 4. omarb. forøget og forb. udg. Oslo.
- Fægri, K., 1987, "Klostervesenets bidrag til Norges flora og vegetasjon." *Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring*. Årbok 1987, s. 225–238.
- Gerard, Johan, [1597, 1633] 1975, *Herball, or Generall Historie of Plantes*. Facsimilutg. New York.
- Georgsson, Á., 1990, se Ágúst Ólafur Georgsson, 1990.
- Gíslason, Konráð, se Konráð Gíslason.
- Grágás*, se Dennis et al., 1980.
- Guðjónsson, G. & E. Gíslason, 1998, *Vegetation Map of Iceland 1:500 000*. General Overview. Reykjavík, Icelandic Institute of Natural History (1st Edition).
- Guðmundur Sigurðarson et al., 2006, *Fornleifaskrá Reynistaðar*. Byggðasafn Skagfirðinga, Sauðárkróki.
- Guðrún Ása Grímsdóttir, ed., 1996, *Um landnám á Íslandi*. Reykjavík.
- Guðrún Harðardóttir, 1998, "Nokkrar kynslóðir kirkna og klausturhúsa á Munkaþverá." *Árbók Hins íslenska fornleifafélags 1996–97*, s. 5–42.
- Guðrún P. Helgadóttir, 1981, "Laukagarðir." *Speculum norroenvm. Norse Studies in Memory of Gabriel Turville Petre*. Odense, s. 171–184.
- Gunnar F. Guðmundsson, 2000, "Íslenskt samfélag og Rómakirkja." Hjalti Hugason (red.), *Kristni á Íslandi*, s. 213–246. Reykjavík: Alþingi.
- Grímsdóttir, Guðrún, Ása, 1996 se Guðrún Ása Grímsdóttir.,
- Gunnes, Erik, 1987, "Klosteranlegg i Norge." Fortidsminner 68 En oversigt. *Fortidsminner* nr. 68, s. 49–128.
- Guðmundsson, Gunnar F., 2000, se Gunnar F. Guðmundsson.
- Guðnason, Ingólfur, 2004, se Ingólfur Guðnason.
- Göransson, Magnus et al., 2011, "Genetic diversity in angelica (*Angelica archangelica* L.) populations assessed by ISSR molecular markers." *Fræþing landbúnaðarins* 8.

- Hákon Jensson, 2004, *Klausturgarðurinn á Skriðu. Niðurstöður frjókornagreininga*. BA-ritgerð í fornleifafræði frá Háskóla Íslands. Reykjavík.
- Hákon Jensson, 2004, "Garðrækt í Skriðuklaustri. Nýsköpunarsjóður námsmanna 2004-." *Skýrslur Skriðuklaustursrannsókna VI*.
- Halldórsson, Björn, 1783, se Björn Halldórsson.
- Halldórsson, Ólafur se Ólafur Halldórsson.
- Hallgrímur J. Ámundason, 2006, Stofnun Árna Magnússonar: Örnefni mánaðarins, februari 2006.
- Hallgrímsdóttir, Margrét, se Margrét Hallgrímsdóttir.
- Hallsdóttir, Margrét, se Margrét Hallsdóttir.
- Haraldur Bernharðsson et al., 2005, *Járnsiða og Kristinréttur Árna Þorlákssonar*. Reykjavík.
- Harrison, Ramona, 2006, *The Midden at Möðruvellir 2006*. Preliminary Excavation [Rapport]. FS338-06381. Reykjavík: Fornleifastofnun Íslands.
- Harrison, Ramona, 2008, *Midden Excavation at Möðruvellir, and Prospection in Hörgárdalur. Interim Field Report*. [Rapport]. FS402-06383. Reykjavík: Fornleifastofnun Íslands.
- Harðardóttir, Guðrún, 1998, se Guðrún Harðardóttir.
- Harðarson, Samson, B., 2008, se Samson, B., Harðarson.
- Helgadóttir, Guðrún P., 1981, se Guðrún P. Helgadóttir.
- Hedal, S., 1987, "Naturhistoriske minder fra en svunden tid." *Urt* 11 (1) s. 20–25.
- Heimdahl, Jens, 2007, "Fossila lämningar av trädgårdsväxter." *Bulletin för trädgårdshistorisk forskning* 2006–2007, s. 19–21.
- Heimdahl, Jens, 2010, "Barbariska trädgårdsmästare. Nya perspektiv på hortikulturen i Sverige fram till 1200-talets slut." *Fornvännen* 105, s. 265–280.
http://fornvannen.se/pdf/2010talet/2010_265.pdf (2012-05-08)
- Heimilisblaðið* 1962: Melur (*Elymus arenarius*).
http://timarit.is/view_page_init.jsp?pageId=4704808 (2012-05-08)
- Heimir Steinsson, 1965, *Saga munklífis á Skriðu*. Háskóli Íslands: Uppsats i teologi. Íslands universitet.
- Heizmann, Wilhelm, 1993, *Wörterbuch der Pflanzennamen im Altwestnordischen*. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 7. Berlin och New York.
- Hellquist, Elof, 1980, *Svensk etymologisk ordbok*. 3 uppl. Lund.
- Hermanns-Auðardóttir, Margrét, se Margrét Hermanns-Auðardóttir.
- Hernæs, Per, 1995, "Kristen inflytelse i Rogalands vikingtid." H.-E. Lidén (red.), *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*, s. 80–120. Oslo: Universitetsforlaget AS.
- Hermann Pálsson, 1967, *Helgafell – saga höfuðbóls og klausturs*. Reykjavík.
- Hesselman, Bengt, 1935, *Från Marathon till Långheden*. Stockholm, Köpenhamn.
- Hjalti Hugason, 2000, "Frumkristni og upphaf kirkju." *Kristni á Íslandi I*. Reykjavík: Alþingi
- Hjelle, Kari, Loe, 2007, "Foreign trade and local production – plant remains from medieval times in Norway." *Medieval food traditions in Northern Europe*. Ed. Sabine Karg. Publications from the National Museum. Studies in Archaeology and History. Vol. 12, s. 161–173. Copenhagen.
- Hjelmqvist, H., 1991, "Några trädgårdsväxter från Lunds medeltid." *Svensk Bot. Tidskr.* 85(4) s. 225–248.
- von Hofsten, Nils, 1960, *Pors och andra humleersättningur och ölkryddor i äldre tider*. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi XXXVI. Uppsala.
- Hólmfríður A., Sigurðardóttir, 2005, *Garðblómabókin*. Skrudda.
- Hugason, Hjalti, 2000, se Hjalti Hugason.
- Høeg, Ove, Arbo, 1975, "Ta vare på klosterplantene!" *Museumsnytt* 24 (1) s. 19–21.
- Høeg, Ove, Arbo, 1976, *Planter og tradisjon. Floraen i levende tale og tradisjon i Norge 1925–1973*. Oslo.

- Hörður Kristinsson, 2001 / 2010 eller senare. *Íslenska plöntuhandbókin*. Reykjavík.
- Hörður Kristinsson 2008, "Íslenskt plöntutal – Blómplöntur og dyrkingar." *Fjölrit Náttúrufræðistofnunar* 2008 (51), 58 s.
- Hörður Kristinsson, 2010, *Flóra Húnavatnssýslu*. Náttúrufræðistofnun Íslands, Borgum við Norðurslóð, Akureyri.
- Hörður Kristinsson, 2010, *Plöntutal – Checklist of vascular plants*. Uppfærsla frá prentuðu útgáfunni 2008 í rauðu – Updates from the printed version 2008 in red.
- Hörður Kristinsson, 2010, *Flowering plants and ferns of Iceland*. 3. ed. Reykjavík.
- Ingólfur Daviðsson, 1943, "Laukaflatir." *Náttúrufræðingurinn*, s. 104.
- Ingólfur Daviðsson, 1953, "Gróðurskraf." *Náttúrufræðingurinn* 23, s. 47–50.
- Ingólfur Daviðsson, 1964–1965, "Íslenzk 'liljugrös'." *Náttúrufræðingurinn*, s. 170–174.
- Ingólfur Daviðsson, 1968, "Villilaukar, biskup og bartskeri." *Tíminn*, 9 juli 1968.
- Ingólfur Daviðsson, 1971, "Villilaukur í Breiðafjarðareyrum." *Náttúrufræðingurinn*, s. 122–123.
- Ingólfur Daviðsson 1971, "Ætihvönn." *Náttúrufræðingurinn*, s. 106–112.
- Ingólfur Guðnason, 2004, *Jurtagarður í Skálholti*. Skálholt. Skálholtsskóli.
- Irgens, Joachim "En gammel trondhjemsflora af Joachim Irgens". Utg. Ove Dahl i *Archiv for Matematik og naturvidenskab*, årg. 15-16, s. 348–391, 1–49; 1892–1893
- Janus Jónsson, 1887, "Um klaustrin á Íslandi." *Tímarit Hins íslenska bókmenntafélags* 8, s. 174–265.
- Járnsíða* se Haraldur Bernharðsson.
- Jensen, J. M., 2004, "Vejen til Jerusalem - Danmark og pilgrimsvejen til Det Hellige Land i det 12. århundrede: En islandsk vejviser." *Centrum for Danmarksstudier* 2004 (3) s. 284–337.
- Jensson, Hákon, 2004, se Hákon Jensson.
- Jóhann Pálsson, 1999, "Blóðkollur (*Sanguisorba officinalis* L. och Höskollur *Sanguisorba alpina* Bunge (*Rosaceae*) á Íslandi" *Náttúrufræðingurinn* 68 (3–4), s. 163–173.
- Jóhannesson, Þorkell se Þorkell Jóhannesson.
- Jóhannsdóttir, Arnbjörg L., 2011, se Arnbjörg L. Jóhannsdóttir, 2011.
- Johansson, Karl, G., 2006, "Om nordiskt och lärt hos de tidiga benediktinerna på Island. Nikulás Bergssons Leiðarvísir ok borgskipan och isländsk litteracitet." *Tidlige klostre i Norden før 1200*. Red. Lars Bisgaard, Tore Nyberg. Syddansk universitetsforlag, s. 156–175.
- Johansson, Karl, G., 2007, "Inledning." *Den norröna renässansen. Reykholt, Norden och Europa 1150–1300*. Red. Karl, G., Johansson. Reykholt. S. 5–7.
- Jónsbók* se Ólafur Halldórsson.
- Jón Viðar Sigurðsson, 2003, *Kristninga i Norden 750–1200*. Oslo.
- Jón Viðar Sigurðsson, 2003, "Island og Nidaros." *Ecclesia Nidrosiensis 1153–1537*. S. Imsen. Trondheim. S. 121–139.
- Jón Viðar Sigurðsson, 2008, *Det norrøne samfunnet. Vikingen, kongen, erkebiskopen og bonden*. Oslo.
- Jónsson, Janus, 1887, se Janus Jónsson.
- Jørgensen, J. A. & B. Thomsen, 2004, *Gyldendals bog om danske klostre*. Kbh., Gyldendal.
- Jørgensen, T., 1996, "Fra Wessex til Vestlandet. Noen perspektiver på kristningen av Norge." J. F. Krøger et. al. (ed.), *Nordsjøen - Handel, religion og politikk*, s. 99-108. Karmøyseminariet 94/95. Karmøy: Dreyer bok.
- Karg, Sabine, 2007, "Long term dietary traditions: archaeobotanical records from Denmark dated to the Middle Ages and early modern times." *Medieval food traditions in Northern Europe*. Ed. Sabine Karg. Publications from the National Museum. Studies in Archaeology and History. Vol. 12, s. 137–159. Copenhagen.
- Karlsson, Thomas, 2002, "Nyheter i den svenska kärlväxtfloran II. Korsblommiga – flockblommiga." *Svensk botanisk tidskrift* 96:3–4.

- Karlsson, J. O. M., 1993, "Klostren i det medeltida Sverige – en översiktlig sammanställning." *Hikuin* 20, s. 113–122.
- Keller, Christian, 2009, "The Northern Frontier – North Atlantic Farming during the Viking and Middle Ages." 29 s. Keller EARTH 05 text and figures.pdf.
- KLNM= *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*. Köpenhamn.
- Konráð Gíslason, 1860, *Fire og fyrretyve (for en stor Deel forhen utrykte) Prøver af oldnordisk Sprog og Literatur*, ed. Konrad Gíslason. København.
- Krag, C., 1995, "Kirkens forkynnesle i tidlig middelalder og nordmenneses kristendom." H.-E. Lidén (red.), *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*, s. 28–50. Oslo.
- Kreher, Stefan, 2010, "Medeltida kloster." Larsson, Inger m. fl., *Den medeltida skriftkulturen i Sverige. Genrer och texter*. Stockholm. S. 297–307.
- Kristensen, Marius, 1911, "Folkelige planteslægtter." *Svenska landsmål* 1911, s. 41–57.
- Kristinsson, Hörður, se Hörður Kristinsson.
- Kristján Mímisson og Bjarni F. Einarsson, 2009, "„Ora et labora“ Efnisveruleiki klausturlífs á Kirkjubæjarklaustri." Guðmundur Ólafsson og Steinunn Kristjánsdóttir (red.), *Endurfundur*, s. 44–57. Reykjavík: Nationalmuseet.
- Kristjánsdóttir, Steinunn se Steinunn Kristjánsdóttir.
- Kålund, Kristian, 1907, *Den islandske lægebog. Codex Arnamagnaeanus 434 a*, 12mo. København. Det Kgl. Danske Videnskabernes selskabs skrifter. Historisk og filosofisk afdeling.
- Kålund, Kristian, 1908, Cod. mbr. AM 194, 8vo, *Alfræði íslenzk: Islandsk encyklopædisk litteratur* 3, ed. Kristian Kålund. København.
- Källman, Stefan, 2006 [1997], *Vilda växter som mat och medicin*. ICA bokförlag.
- Lange, C. C. A., 1856, *De norske Klosters Historie i Middelalderen*. Christiania, Chr. Tønsbergs Forlag. 2. omarb. Udg.
- Lange, Johan, 1959, *Ordbog over Danmarks plantenavne*. Köpenhamn.
- Lange, Johan, 1972, *Levende fortidsminder. Ukrudt, kulturhistorie, forsvarshistorie*. København, Nationalmuseet.
- Lange, Johan, 1994, *Kulturplanternes indførselshistorie i Danmark indtil midten av 1900-tallet*. 2. uppl. 1999. DSR Forlag. Fredriksberg.
- Larsen, Henning ed., 1931, *An old Icelandic medical miscellany: ms Royal Irish academy 23 D 43 with supplement from ms Trinity College (Dublin) L - 2 - 27*. Oslo.
- Larsson, Inger, 1988, "Galium verum, gulmåra, i litteratur och tradition." *Om växtnamn. Nord-svenska* 6. Umeå 1990. S. 53–79.
- Larsson, Inger, 1992, "Mariablommor – i lust och nöd." *Leve mångfalden! Tjugo uppsatser om språk tillägnade Barbro Söderberg*. Meddelanden från Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet, MINS 37. S. 111–117.
- Larsson, Inger, 2009, *Millefolium, rölika och näsegräs. Medeltidens svenska växtvärld i lärd tradition*. Stockholm.
- Larsson, Inger, 2010, *Millefolium, rölika, näsegräs. Medeltidens svenska växtvärld i lärd tradition. Vernacular Plant-names and Plants in Medieval Sweden*. 2 rev. och utökade uppl. Stockholm.
- Larsson, Inger, 2012a, "Beyond Byzantium. Medieval Swedish herbalism and plant-names." *Studia Byzantina Upsaliensia*. (forthc.)
- Larsson, Inger, 2012b, "Från byttgräs till älgört. Svensk växtnamnsforskning i ett historiskt perspektiv." *Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi* (forthc.)
- Larsson, Inger & Lundquist, Kjell, 2010, *Icelandic medieval monastic sites – vegetation and flora, cultural plants and relict plants, contemporary plant names*. Fact sheet from LTJ-faculty 2010:18. http://pub.epsilon.slu.se/5110/1/larsson_e_al_100823.pdf
- Laurus H. Blöndal & Vilmundur Jónsson, 1970, *Læknafræði á Íslandi*. 2 utg. Reykjavík.
- Lempiäinen, Terttu, 2007, "Archaeobotanical evidence and plants from the medieval period to early modern times in Finland." *Medieval food traditions in northern Europe*. Ed. Sabine

- Karg. Publications from the National museum. Studies in Archaeology and History. Vol, 12., Copenhagen.
- Lid, J. & D. T. Lid, 2005, *Norsk flora*, Det Norske Samlaget. 7. utgåve ved Reidar Elven.
- Lidén, H.-E., 1993, "Norsk klosterarkeologi – en forskningshistorisk oversikt." *Hikuin* 20, s. 65–74.
- Lind, J., 1918. *Om lægeplanter i danske klosterhaver og klosterbøger*. København, Henrik Koppels Forlag.
- Lind, J. & H. N. Garner, 1993, *Klosterhaven i Øm*. Øm Kloster Museum.
- Lindeblad, Karin, 2006: "Den gröna staden." Larsson, S. (red.) *Nya stadsarkeologiska horisonter*. RAÄ. Stockholm.
- Lunde, Ø., 1987, "Klosteranleggene." *Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring. Årbok* 141, s. 85–119.
- Lundquist, Kjell, 2000, *Bidrag till kännedom om begreppet trädgård och om trädgårdsväxternas historia i Sverige*. Rapport 00:1. SLU, Alnarp.
- Lundquist, Kjell, 2007, "Medeltida klosterträdgårdsväxter i Skandinavien." *Medeltida trädgårdsväxter. Att spåra det förflutna*. J. Haas and H. R. Haas, Nydala klosterträdgård, Seminarierapport 4, Nydala 18 maj 2006. Byggnadsvårdsrapport 2007:86, Jönköpings läns museum, s. 28–37.
- Lundquist Kjell, 2009, "Columella, trädgården och växterna. Om odling, konst och växtmaterial i *De Re Rustica*." *De Re Rustica Columella. tolv böcker om lantbruk*. Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien. Skogs- och Lantbrukshistoriska meddelanden, 43. Stockholm.
- Lundquist, Kjell, 2009, "Dygden är att veta vad det är man talar om. Om relationen mellan levande växter, växtnamn och växtavbildningar genom tvåtusen år." Inger Larsson, *Millefolium, rölika (och) näsegräs*. Stockholm 2009. 2 rev. och utökade uppl. 2010.
- Lundquist, Kjell, 2010, *Medeltida klostergrunder på Island – vegetation och flora, kultur- och reliktväxter, samtida växtnamn*. LTJ-fakultetens faktablad 2010:7
http://pub.epsilon.slu.se/4531/1/LTJ-Fakta_2010_7.pdf
- Lundquist, Kjell, 2012, "White and Red Lilies from Constantinople – "Lilium album Byzantinum" and "Lilium rubrum Byzantinum". On Byzantine Lilies and Garden Plants." *Studia Byzantina Upsaliensia*. (forthc.)
- Lyttkens, August, 1981 [1904–1915]. *Svenska växtnamn*. Lund.
- Løjtnant, Bernt, 2003, "Bønnet slots reliktarter – Middelalderens læge- og pryddplanter som levende fortidsminder ved Bønnet slotsruin, Falster." *Fra kvangård til humlekule* 2003 (33) s. 23–27.
- Løjtnant, Bernt, 2007a, "Aldersrekorder for reliktpanter." *Fra kvangård til humlekule* 2007 (37) s. 4–14.
- Løjtnant, Bernt, 2007b, "Levende fortidsminder." *Geirfuglen* 43 (3) s. 1–45.
- Løjtnant, Bernt, 2007c, "Levende levn." *Skalk* 2007 (4) s. 11–15.
- Løjtnant, Bernt, 2008a, "Dvaleplanter." *Fra kvangård til humlekule* 2008 (38) s. 27–32.
- Løjtnant, Bernt, 2008b, "Kollerup Hovedgård's levende fortidsminder." *Fra kvangård til humle-kule* 2008 (38) s. 39–45.
- Ljøtnant. Bernt og Kim Elnef, 2007, "Totalregistrering af reliktpanter i Mariager Kommune." *Geirfuglen*, 43. årg. 2007, nr. 3 s. 25–45:
- Magnús Már Lárusson i KLNLM, s.v. *Kloster* (Island).
- Margrét Hallgrímsdóttir, 1993, *Húsakostur Viðeyjarklausturs. Um byggð í Viðey fram á 18. öld*. Cand. mag., Háskóli Íslands.
- Margrét Hallsdóttir, 1993, *Frjóranssókn á mósniðum úr Viðey*. RH-08-93 Reykjavík, Raunvísindastofnun og Árbæjarsafn, 1993, 27 bls. (Opublicerad)
- Margrét Hermanns-Auðardóttir, 1989, *Íslands tidiga bosättning. Studier med utgångspunkt i merovingertida-vikingatida gårdslämningar i Herjólfssdalur, Vestmannaeyjar, Island*. Studia archaeologica universitatis umensis 1. Umeå.

- Marzell, Heinrich et al., 1937–1979, *Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen*. Leipzig.
- Mímisson, Kristján se Kristján Mímisson.
- Morgunblaðið* den 11 september 1994: ”Þekking á framvindugróðurs er árangurs.”
- Morris, C. D., 2004, “From Birse to Brattahlíð: recent perspectives on Norse Christianity in Orkney, Shetland, and the North Atlantic Region.” J. Adams and K. Holman (red.), *Scandinavia and Europe 800-1350: Contact, Conflict, and Coexistence*, s. 177–195. Turnhout: Brepols.
- Myhre, Björn, 1998, “The Archaeology of the Early Viking Age in Norway.” H. B. Clarke, M. Ní, Mhaonaigh and R. Ó. Floinn (red.), *Ireland and Scandinavia in the Early Viking Age*, s. 3 – 36. Dublin: Four Courts Press.
- Människan och floran. Etnobiologi i Sverige 2*, 2005. Stockholm.
- Njörður Njarðvík, 1973, *Island i forntiden*. Stockholm.
- Nordal, Sigurður se Sigurður Nordal.
- Nordhagen, Rolf, 1941, ”De gamle klosterhager. ” *Årsberet. Foren. norske fortidsminnesmerkens bevaring* 1939, s. 55–94.
- Norrøn ordbok*, 1990, Leiv Heggstad, Finn Hødnebo, Erik Simensen. 4. utg. Oslo : Det Norske samlaget, 1990.
- Nyman, Carl Fredrik, 1868, *Utkast till svenska växternas naturhistoria eller Sveriges fanerogamer skildrade i korthet med deras växtställen och utbredning*. Örebro.
- Olafsen, O., 1902, ”Haver og Havebrug i Nordens Klostre i Middelalderen.” *Norsk theologisk tidsskrift* 1902, s. 160–190, 226–237.
- Olafsen, Eggert, se Vice-lavmand Eggert Olafsens og Land-Physici Biarne Povelsens *Reise...*
- Ólafsson, Eggert, se Vice-lavmand Eggert Olafsens og Land-Physici Biarne Povelsens *Reise...*
- Ólafur Halldórsson, 1970, *Jónsbók. Kong Magnus Hakonssons lovbog for Island vedtaget paa altinget 1281 og Réttarbætr, de for Island givne retterbøder af 1294, 1305 og 1314 / udg. efter haandskrifterne ved Ólafur Halldórsson*.
- Olsen, Olov, 1996, ”De danske middelalderklostres arkæologi.” *Hikuin* 23, s. 7–26.
- Orri Vésteinsson, 2001, *Möðruvellir í Hörgárdal: fornleifakönnun*. [Rapport]. FS153-98071. Reykjavík: Fornleifastofnun Íslands.
- Pálsson, Jóhann, 1999, se Jóhann Pálsson.
- Pálsson, Hermann se Hermann Pálsson
- Paulli, Simon, 1971 [1648], *Flora Danica. Det er Dansk urtebog*. Udg. Johan Lange og Vilh. Møller-Christensen. Rosenkilde og Bagger.
- Petit Larousse des plantes qui guérissent*, 2006.
- Pharmacopoea Danica*, [1772] 1972, Faksimilutgåva með kommentar av Kurt Bærentsen. Dansk Farmacihistorisk Selskab. Odense.
- Pharmacopoea Svecica*, [1775], 1997, översättning och kommentar av Gunnar Göthberg. Apotekarsocieteten.
- Plöntutal – Checklist of vascular plants*, 2008. http://utgafa.ni.is/fjolrit/Fjolrit_51.pdf
- Rasmussen, R., 1950, *Føroysk plantunøvn*. Tórshavn.
- Ragnheiður E. Bjarnadóttir, 1997, *Viðey island. Vegetation history on the basis of pollen analysis and documentary search*. Boston university.
- Samson B. Harðarson, 2008, ”Klausturgarðar á Íslandi.” H. Lárusson and S. Kristjánsdóttir, *Skriðuklaustur, evrópskt miðaldaklaustur í Fljótsdal*. Gunnarsstofnun, Skriðuklaustur, s. 101–112
- Sandvik, Paula, Utigard, 2006, *Frå Nidarosen til Nidarneset: Ein integrert naturvitskapleg - arkeologisk – historisk rekonstruksjon av framveksten av Trondheim*. Fakultet for ingeniørvitenskap og teknologi Institutt for geologi og bergteknikk. Trondheim, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet. Doktoravhandling for graden doktor ingeniør.

- Sernander, R., 1933, "Parker och Trädgårdar i det gamla Närke." *Närke, Studier över landskaps natur och odling* 1933 (1) s. 1–200.
- Sigurðardóttir, Hólmfriður A., se Hólmfriður A. Sigurðardóttir.
- Sigurðarson, Guðmundur et al. se Guðmundur Sigurðarson et al.
- Sigurðsson, Jon, Vidar, se Jón Viðar Sigurðsson.
- Sigurður Nordal, 1954, "Tid och kalvskinn." *Scripta Islandica. Isländska sällskapetets årsbok* 5, s. 5–18.
- Sigurður Thorarinsson, 1944, *Tefrokronologiska studier på Island. Þjórsárdalur och dess förödelse*. Stockholm.
- Skre, Dagfinn, 1997, "Missionary Activities in Early Medieval Norway. Strategy, Organisation and the Course of Events." *Scandinavian Journal History*. Vol. 23. Nos. 1–2, p. 1–19.
- Stannard, Jerry, 1999 [1979], "Identification of the Plants Described by Albertus Magnus, *De vegetabilibus*, lib. VI. " *Pristina Medicamenta XV* s. 282–318. Ashgate.
- Staecker, Jörn, 1997, "Legends and Mysteries. Reflections on the Evidence for the Early Mission in Scandinavia." C. Andersson and Lars Ersgård (red.), *Visions of the Past*, s. 419–454. Lund Studies in Medieval Archaeology 19. Lund: Central Board of National Antiquities.
- Stefán Stefánsson, 1948, *Flóra Íslands*. 3 uppl. Akureyri.
- Steindór Steindórsson frá Hlöðum, 1962, *On the age and immigration of the Icelandic flora*. Reykjavík. Rit Vísindafélag Íslendinga.
- Steindór Steindórsson frá Hlöðum, 1978, *Nomina Plantarum Islandicum. Íslensk plöntunöfn*. Reykjavík.
- Steinsson, Heimir, 1965, se Heimir Steinsson.
- Steinunn Kristjánsdóttir, 1995, "Klaustureyjan á Sundum." *Árbók Hins íslenska fornleifafélags* 1994, s. 29–52.
- Steinunn Kristjánsdóttir, 2004, *The Awakening of Christianity in Iceland. Discovery of Timber Church and Graveyard at Þórarinsstaðir in Seyðisfjörður*. GOTARC serie no 31. Göteborg och Reykjavík: Universitetet i Göteborg.
- Steinunn Kristjánsdóttir, 2007, "Kristnitakan. Áhrif tilviljanakennds og skipulegs trúboðs." *Saga XLV*:1, s. 113–130.
- Steinunn Kristjánsdóttir, 2008, "Skriðuklaustur Monastery – Medical Centre of Medieval East Iceland." *Acta Archaeologica* 79 (1) s. 208–215.
- Stummann Hansen, Steffan och Sheehan, J., 2006, "The Leirvík „Bønhustoftin“ and the Early Christianity of the Faroe Islands, and Beyond." *Archaeologia Islandica* 5, s. 27–54.
- Svensson, R. & Wigren, M., 1987, "Paddfotens historia och biologi i Sverige." *Svensk Botanisk Tidskrift* 81: 321–331.
- Sörrensen, Wolfgang, 1962, "Gärten und Pflanzen im Klosterplan." *Studien zum St. Galler Klosterplan*. Mitteilungen zur Vaterländischen geschichte 42. utg. Johannes Duft. St. Gallen.
- Taksdal, T., 1986, *Trekk frá íslandsk folkekultur*. Universitetsforlaget AS. 240 s.
- Teliander, Claes, 2005, *Västergötlands kristnande. Religionsskifte och gravskickets förändring 700–1200*. Gotarc Serie B. No. 41. Göteborg: Universitetet i Göteborg.
- Thorarinsson, Sigurður se Sigurður Thorarinsson.
- Tómmason, Þórður, 2006, *Listaeft á Austursveitum*. Skrudda.
- Tómmason, Þórður, 2006–2007, "Minjar rísa úr moldum." *Árbók hins Íslenska fornleifafélags* 2006–2007 (Sérprent): 84–92.
- Þorkell Jóhannesson & Óttar Kjartansson, 2007, "Hugað að klaustrinu í Þykkvabæ í Áltaveri." *Skjöldur* 63, s. 12–20.
- Þorleifur Einarsson, 1962, "Vitnisburður frjógreiningar um gróður, veðurfar og landnám á Íslandi." *Saga* 1962, s. 442–469.
- von Troil, Uno, 1933 [1774], *Brev om Island*. Skrifter utgivna av Samfundet Sverige-Island 3.
- Vésteinsson, Orri se Orri Vésteinsson.

- Viklund, Karin, 2007, "Sweden and the Hanse – archaeobotanical aspects of changes in farming, gardening and dietary habits in medieval times in Sweden." *Medieval food traditions in Northern Europe*. S. Karg (ed.) Copenhagen, PNM Publications from the National Museum Studies in Archaeology & History. Vol. 12, s. 119–135.
- Vilhjálmur Örn Vilhjálmsson, 1996, "Gård og kirke på Stöng i Þjórsárdalur." J. F. Krøger et. al. (red.), *Nordsjøen – Handel, religion og politik*, s. 119-139. Karmøy: Karmøyseminariet 94/95.
- Åsen, Per Arvid, 2009, "Plants of possible monastic origin, growing in the past or present, at medieval monastery grounds in Norway." *Plants and Culture: seeds of the cultural heritage of Europe*. J.-P. Morel and A. Mercuri, M. *Edipuglia* s. 227–238.
- Åsen, Per Arvid, 2011, "Villeple *Malus sylvestris* i Norge." *Lommen* 2011 (45): 12–13.
- Åsen, Per Arvid, <http://www.naturmuseum.no/villepler/index.html>
- Åsen, Per Arvid, (in prep.) *Norske klosterplanter – levende fortidsminner fra middelalderen*.
- Ødum, Søren, 1965, "Germination of ancient seeds. Floristical observations and experiments with archaeologically dated soil samples." *Dansk botanisk arkiv*, 24:2.
- Ødum, Søren, 1978, *Dormant seeds in Danish ruderal soils* : [Spiredygtige frø i ruderaljord] : *an experimental study of relations between seed bank and pioneer flora*. Hørsholm.
- Örtmedicin och växtmagi*, 1982. Stockholm.
- Øye, Ingvild , 1998, *Middelalderbyens agrare trekk*. Bergen. Bryggens museum.

Medeltida klostergrunder på Island: vegetation och flora,
kultur- och reliktväxter, samtida växtnamn

Växtinventeringar 2009–2011

Per Arvid Åsen, Kjell Lundquist†

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q
1	TABELL 1. Alfabetisk artliste. H etter det vitenskapelige navnet betyr hageplante, dyrket, gjenstående eller forvillet																
2	Vitenskapelig navn [etter Kristinsson 2008]	Islandsk	Norsk	Svensk	Helgafell 03.07.2009	Fatey 04.07.2009	Pykkvabæjarlaustur 06.07.2009	Kirjubæjarlaustur 06.07.2009	Skriðklaustur 08.07.2009	Munkabverðarlaustur 09.07.2009	Möðruvallaklaustur 09.07.2009	Pingeyrarklaustur 10.07.2009	Reynistaklaustur 11.07.2009	Viðeyjarlaustur 14.07.2009	Bær 14.07.2010	Hítardalur 15.07.2010	Saurbær 17.07.2010
3	<i>Achillea millefolium</i>	vallhumall	ryllik	rollika	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
4	<i>Aconitum cf. x cammarum</i> H	fagurhjálmur	praktjelm	trädgårdsstormhatt													
5	<i>Agrostis capillaris</i>	hálingresi	engkvein	rödven	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x			
6	<i>Agrostis stolonifera</i>	skriðlingresi	krypkvein	krypven													
7	<i>Agrostis vinealis</i>	tytulingresi	bergkvein	bergven								x					
8	<i>Agrostis sp.</i>	lingresi	kvein	ven											x	x	x
9	<i>Alchemilla alpina</i>	Jjónslappi	fjellmarikápe	fjallkápa	x				x	x	x		x	x			
10	<i>Alchemilla filicaulis</i> (inkl. vestita)	hlöðamariustakkur	granmarikápe	spáddaggkápa	x				x	x	x		x	x			
11	<i>Alchemilla glomerulans</i>	hnoðamariustakkur	kildemarikápe	kállidaggkápa													
12	<i>Alchemilla glabra</i>	brekkumariustakkur	glattmarikápe	glatt daggkápa													
13	<i>Alchemilla sp.</i>	mariustakkur	marikápe	daggkápesiáktet	x				x	x	x		x	x			
14	<i>Allium oleraceum</i>	villilaukur	vill-lök	backlök													
15	<i>Alopecurus geniculatus</i>	knjálögras	knereverumpe	kárrkavle	x	x	x	x	x	x	x	x					
16	<i>Alopecurus pratensis</i>	hálögras	engreverumpe	ängskavle	x	x	x	x	x	x	x	x					x
17	<i>Angelica arcangelica</i>	æthlvönn	fjellkvann	fjallkvanne					x	x	x						
18	<i>Angelica sylvestris</i>	geithvönn	sløke	strátta					x	x	x						
19	<i>Anthoxanthum odoratum</i>	ilmreyr	gulaks	várbrodd	x				x	x	x	x	x	x			
20	<i>Anthriscus sylvestris</i>	skógarkefill	hundekjeks	hundkex													
21	<i>Aquilegia vulgaris</i> H	skógarvatnsberi	akeleie	akeleja													
22	<i>Arenaria norvegica</i>	skeggsandi	skredarve	skrednarv													
23	<i>Argentina (Potentilla) anserina</i>	tágamura	gásemure	gásört					x	x	x		x	x			
24	<i>Armeria maritima</i>	geidingahnappur	strandneilik	trift	x	x						x	x				
25	<i>Asperugo procumbens</i>	kloajurt	gásefot	paddfot								x					
26	<i>Atriplex glabriuscula</i>	hrímblaðka	bruskmeide	bruskmälla													
27	<i>Atriplex longipes</i>	hélublaðka	tangmeide	skafmälla													
28	<i>Atriplex sp.</i>	blaðka	meide	mälla													
29	<i>Avenella flexuosa</i>	bugðupuntur	smyle	krustátel	x	x											x
30	<i>Barbarea stricta</i>	hlíðableikja	stakekarse	strandgyllen													
31	<i>Bartsia alpina</i>	smjörgras	svarttopp	svarthó	x												
32	<i>Betula pubescens</i>	birki	fjellbjørk	glasbjørk	x	x			x	x	x	x	x	x	x	x	x
33	<i>Bistorta vivipara</i>	kornsúra	harerug	ormrot	x	x			x	x	x	x	x	x	x	x	x

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q
1	TABELL 1. Alfabetisk artliste. H etter det vitenskapelige navnet betyr hageplante, dyrket, gjenstående eller forvillet																
2	Vitenskapelig navn [etter Kristinsson 2008]	Islandsk	Norsk	Svensk	Helgafell 03.07.2009	Fatey 04.07.2009	Pykkvabæjarlaustur 06.07.2009	Kirjubæjarlaustur 06.07.2009	Skröuklaustur 08.07.2009	Munkabverarlaustur 09.07.2009	Möðruvallaklaustur 09.07.2009	Pingeyrarlaustur 10.07.2009	Reynistaklaustur 11.07.2009	Víðeyjarlaustur 14.07.2009	Bær 14.07.2010	Hítardalur 15.07.2010	Saurbær 17.07.2010
34	<i>Botrychium lunaria</i>	tungjurt	vanlig marinøkkel	vanlig lasbräken	x	x		x	x		x	x	x	x		x	
35	<i>Cakile arctica</i> (<i>maritima</i> ssp. <i>islandica</i>)	fjörukál	ishavsreddik		x	x											
36	<i>Calamagrostis stricta</i>	hálmgresi	smá-rörkvein	madrör		x		x	x							x	x
37	<i>Caltha palustris</i>	höfsoley	soleihov	kableka	x		x		x		x					x	x
38	<i>Campanula rotundifolia</i>	bláklukka	bláklukke	liten bláklukka				x									
39	<i>Capsella bursa-pastoris</i>	hjärtafi	gjertaske	lomme	x	x	x		x		x	x	x	x	x	x	x
40	<i>Cardamine pratensis</i> ssp. <i>angustifolia</i>	hráfnaklukka	polararse	ängsbrásma	x	x	x		x		x	x	x	x			
41	<i>Cardaminopsis petraea</i>	melablóm	aurskrinneblóm	strandtrav			x					x					
42	<i>Carex lyngbyei</i>	gulstör			x								x				
43	<i>Carex atrata</i>	sótsör	svartstarr	svartstarr	x								x				
44	<i>Carex bigelowii</i>	stinnastör	stivstarr	stivstarr	x	x								x			
45	<i>Carex capillaris</i>	hárlaggiastör	hárstarr	hárstarr	x						x						
46	<i>Carex dioica</i>	sérbylistör	tvebstarr	nálstarr							x						
47	<i>Carex nigra</i> (inkl. var. <i>juncella</i>)	mýrastör	sláttestarr	hundstarr			x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
48	<i>Carex pilulifera</i>	dunhulstrastör	brátestarr	pillerstarr	x												
49	<i>Carex rupestris</i>	moastör	bergstarr	klippstarr					x								
50	<i>Carex vaginata</i>	silörastör	silrestarr	sildestarr	x					x							
51	<i>Carex sp.</i>	stör	starr	starr					x						x		
52	<i>Carum carvi</i>	kúmen	karve	kummin				x									
53	<i>Centaurea montana</i> 'Carnea' H	fjalikornblóm	honningknoppurt	bergklint			x	x				x			x		
54	<i>Cerastium alpinum</i>	musareyra	fjellarve	fjállarv	x	x	x		x		x	x	x		x	x	x
55	<i>Cerastium fontanum</i>	vegardi	vanlig arve	hönsarv	x	x	x		x	x	x	x	x		x	x	x
56	<i>Chamerion (Epilobium) angustifolium</i>	sigurskúfur	geitrams	mjölkört	x				x						x		
57	<i>Chamerion latifolium</i>	eyrarrós		praktmjölkört									x				
58	<i>Cirsium arvense</i>	þistill	ákertistel	ákertistel													
59	<i>Cirsium heterophyllum</i>	purpurþistill	hvitbládistel	brudborste											x		
60	<i>Cochlearia officinalis</i>	skarfakál	skjörbúksurt	skjörbúgsört													
61	<i>Coeloglossum viride</i>	barnarót	grønnskule	grönkulla								x					
62	<i>Comarum palustre</i>	engjarós	myrhatt	krakklöver											x		
63	<i>Corallorhiza trifida</i>	krællurót	korallrot	korallrot	x												
64	<i>Cotoneaster lucidus</i> H	gjámispill	blankmispel	häckoxbär						x							

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q
1	TABELL 1. Alfabetisk artliste. H etter det vitenskapelige navnet betyr hageplante, dyrket, gjenstående eller forvillet																
2	Vitenskapelig navn [etter Kristinsson 2008]	Islandsk	Norsk	Svensk	Helgafell 03.07.2009	Fatey 04.07.2009	Pykkvabæjarlaustur 06.07.2009	Kirjubæjarlaustur 06.07.2009	Skröuklaustur 08.07.2009	Munkapverðarlaustur 09.07.2009	Möðruvallaklaustur 09.07.2009	Pingeyrarlaustur 10.07.2009	Reynistaklaustur 11.07.2009	Víðeyjarlaustur 14.07.2009	Bær 14.07.2010	Hítardalur 15.07.2010	Saurbær 17.07.2010
65	<i>Cystopteris fragilis</i>	tóflugras	skjörflok	stenbråken	x				x					x			
66	<i>Dactylis glomerata</i>	axnhóðapuntur	hundegras	hundaxing	x												
67	<i>Delphinium elatum</i> H	elatum-riðdarsporar	riðdarspore	stor riðdarsporre					x								
68	<i>Deschampsia cespitosa</i>	snarrótarpuntur	sølvunke	tuvtátel	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
69	<i>Descurainia sophia</i>	þefjurt	hundesenneþ	stillfró													x
70	<i>Doronicum</i> sp. H	dýraflílar	gulborg	gemsrot						x							
71	<i>Draba incana</i>	grávorblóm	lodnerublóm	gráðraba	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
72	<i>Dryas octopetala</i>	holtasóley	reinrose	fjallsippa	x				x			x				x	
73	<i>Elytrigia repens</i>	husapuntur	kveke	kvíckrot	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
74	<i>Empetrum nigrum</i> ssp. hermaphroditum	krækilyng	fjellkreking	nordkrákbær	x				x			x					
75	<i>Epiobium alsinifolium</i>	lindadúnurt	kildemjölke	kálldúnurt						x		x					x
76	<i>Epiobium anagallidifolium</i>	fjalladúnurt	dvergmjölke	dvärgdúnurt					x	x		x					
77	<i>Epiobium</i> cf. <i>hornemannii</i>	heiðadúnurt	setermjölke	fjalldúnurt					x	x		x					
78	<i>Epiobium palustre</i>	mýradúnurt	mýrmjölke	kárrdúnurt					x	x		x					
79	<i>Epiobium ciliatum</i> ssp. <i>ciliatum</i>	vætudúnurt	amerikamjölke	vít dúnurt					x								
80	<i>Epiobium</i> spp.	dúnurt	mjölke	dúnurt					x	x							x
81	<i>Equisetum arvense</i>	kløifting	ákernselle	ákerfråken	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
82	<i>Equisetum fluviatile</i>	fergin	elvsnelle	sjófråken			x		x			x					
83	<i>Equisetum palustre</i>	mýrelfting	mýrsnelle	kárrfråken			x		x	x	x	x					
84	<i>Equisetum pratense</i>	valløifting	engsnelle	ångsfråken					x	x	x	x	x	x			
85	<i>Equisetum variegatum</i>	beiteski	fjellsnelle	smalfråken					x								
86	<i>Equisetum</i> sp.	eifting	snelle	fråken													x
87	<i>Erigeron borealis</i>	jakobsfífill	fjellbakkestjerne	rosenbinka	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
88	<i>Eriophorum angustifolium</i>	klóffa	duskull	ångsull	x								x				x
89	<i>Eriophorum scheuchzeri</i>	framafla	snøull	polarull							x						
90	<i>Euphrasia frigida</i>	augnfró	fjelløyntrost	fjalløgnrost										x			
91	<i>Festuca ovina</i>	sauðvingull	sauvesvingel	fårsvingel													
92	<i>Festuca rubra</i> coll.	rauðvingull	rødsvingel	rødsvingel	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
93	<i>Festuca vivipara</i>	blavingull	geitsvingel	groddsvingel	x				x			x					
94	<i>Festuca</i> sp.	vingull	svingel	svingel	x												
95	<i>Filipendula ulmaria</i>	mjaðjurt	miðdurt	álggrás	x				x								

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q
1	TABELL 1. Alfabetisk artliste. H etter det vitenskapelige navnet betyr hageplante, dyrket, gjestående eller forvillet																
2	Vitenskapelig navn [etter Kristinsson 2008]	Islandsk	Norsk	Svensk	Helgafell 03.07.2009	Fatey 04.07.2009	Pykkvabæjarlaustur 06.07.2009	Kirjubæjarlaustur 06.07.2009	Skriðklaustur 08.07.2009	Munkapverðarlaustur 09.07.2009	Möðruvallaklaustur 09.07.2009	Pingeyrarklaustur 10.07.2009	Reynistaklaustur 11.07.2009	Viðeyjarlaustur 14.07.2009	Bær 14.07.2010	Hítardalur 15.07.2010	Saurbær 17.07.2010
96	<i>Fragaria vesca</i>	jarðarber	markjordbær	smultron									x				
97	<i>Galium boreale</i>	krossmaðra	hvitmaure	vitmära					x					x		x	
98	<i>Galium normanii</i>	hvitmaðra	vegamaure	islandsmára	x	x	x	x	x		x	x	x	x		x	
99	<i>Galium verum</i>	gulmaðra	gulmaure	gulmära	x	x	x	x	x		x	x	x	x		x	
100	<i>Gentiana nivalis</i>	dýragras	snøsete	fjallgentiana				x									
101	<i>Gentianaella amarella</i>	grænvöndur	bittersøte	ängsgentiana		x											
102	<i>Gentianella sp. (steril)</i>	vöndur	søte	gentiana								x					
103	<i>Geranium aff. platypetalum</i> H	diskablagresi		kaukasisk näva						x							
104	<i>Geranium sylvaticum</i>	blagresi	skogstorkenebb	midsommarblomster	x	x	x	x	x	x	x			x	x		
105	<i>Geum rivale</i>	fjalldalaffill	enghumleblom	humleblomster				x						x	x		x
106	<i>Helleborus aff. niger</i> H	jólarós	hvit júlerosa	julros						x							
107	<i>Hesperis matronalis</i> H	næturfjola	dagfiol	hesperis									x				
108	<i>Hieracium alpinum</i>	fellafill	fjellsveve	fjällfjällor	x												
109	<i>Hieracium spp.</i>	undaffill	sveve	fibblor obestämda	x			x	x	x			x				
110	<i>Hierochloë odorata</i>	reygresi	marigras	ängsmyskgräs					x	x							
111	<i>Hippuris vulgaris</i>	löfötur	hesterumpe	hästsvans	x	x							x				
112	<i>Honckeya peploides ssp. diffusa</i>	fjöruarfi	nordlig strandarve	arktisk saltarv		x								x			
113	<i>Huperzia selago</i> coll.	skollafingur	polarlusegras	löpplummer	x												
114	<i>Juncus articticus</i> coll.	hrossanál	finmarkssiv	fjälltåg		x			x	x			x				
115	<i>Juncus articulatus</i>	laugasaf	ryllsiv	rylltåg					x	x			x			x	
116	<i>Juncus trifidus</i>	móasaf	rabbesiv	klynnetåg	x							x	x				
117	<i>Kobresia myosuroides</i>	pursaskegg	rabbetust	enaxig sävstarr					x			x	x				
118	<i>Laburnum sp. H</i>	gullregn	gullregn	gullregn						x							
119	<i>Lamium album</i>	Jósatvitönn	dauvhesle	vitplister									x				
120	<i>Lamium purpureum</i>	akurtvitönn	rødtvetann	rödplister										x			
121	<i>Larix sibirica</i> H	sibirulerki	sibirlerk	sibirisk lärk					x	x	x?	x?	x				
122	<i>Leontodon autumnalis</i>	skariffill	föblom	höstfibbla	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
123	<i>Lepidotheca suaveolens</i>	hlaðkolla	tunbalderbrá	gatkamomill	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
124	<i>Levisticum officinale</i> H	skessujurt	løpstikke	libbsticka		x							x				
125	<i>Leymus arenarius</i>	melgresi	strandrug	strandrag		x		x						x			x
126	<i>Ligusticum scoticum</i>	sæhvönn	strandkjeks	strandloka													x

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q
1	TABELL 1. Alfabetisk artliste. H etter det vitenskapelige navnet betyr hageplante, dyrket, gjenstående eller forvillet																
2	Vitenskapelig navn [etter Kristinsson 2008]	Islandsk	Norsk	Svensk	Helgafell 03.07.2009	Fatey 04.07.2009	Pykkvabæjarlaustur 06.07.2009	Kirjubæjarlaustur 06.07.2009	Skriðklaustur 08.07.2009	Munkabverðarlaustur 09.07.2009	Möðruvallaklaustur 09.07.2009	Pingeyrarlaustur 10.07.2009	Reynistaklaustur 11.07.2009	Víðeyjarlaustur 14.07.2009	Bær 14.07.2010	Hítardalur 15.07.2010	Saurbær 17.07.2010
158	<i>Picea glauca</i> H		blágrán	vítgrán							x						
159	<i>Picea sitchensis</i> H	sitkagreni	sitkagran	sitkagran				x		x	x		x				
160	<i>Pilosella islandica</i>	islandsfífill	islandsveve	islandsveve		x		x		x	x		x				
161	<i>Pinguicula vulgaris</i>	lyfiágras	tettegras	tätört	x									x			x
162	<i>Pinus cf. sylvestris</i>	skógarfura	furru	tall						x							
163	<i>Plantago major</i>	græðisura	groblad	groblad		x								x			
164	<i>Plantago maritima</i>	kattartunga	strandkjempe	gulikämpar	x	x	x						x	x	x		
165	<i>Platanthera hyperborea</i>	friggjargras		grönlandsyxne				x		x	x		x	x		x	x
166	<i>Poa alpina</i>	fjallasveifgras	fjallrapp	fjallgröe					x	x	x?	x?	x				
167	<i>Poa annua</i>	varpasveifgras	tunrapp	vítgröe	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
168	<i>Poa glauca</i>	blásveifgras	blárapp	blágröe	x				x	x	x	x	x	x			x?
169	<i>Poa nemoralis</i>	kjarrsveifgras	lundrapp	lundgröe					x			x	x	x	x	x	x
170	<i>Poa pratensis</i> coll. (inkl. alpigena)	vallarsveifgras	engrapp	ängsgröe	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
171	<i>Poa trivialis</i>	hásveifgras	markrapp	kärngröe				x	x	x				x			
172	<i>Poa spp.</i>	sveifgras	rapp	gröe					x						x		
173	<i>Polygonum aviculare</i>	blóðarfi	tungras	trampört	x		x		x	x	x	x	x	x	x	x	x
174	<i>Polygonum vulgare</i>	köldugras	sisseirot	stensöta				x									
175	<i>Populus trichocarpa</i> H	alaskaösp	vestamerikansk balsampoppel	jättepoppel				x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
176	<i>Potentilla crantzii</i>	guilmura	flekkmure	várfingerört	x				x			x	x			x	
177	<i>Prunella vulgaris</i>	blákolla	blákoll	brunört				x	x	x				x			
178	<i>Prunus padus</i> H	heggur	hegg	hagg						x							
179	<i>Pseudorchis straminea</i>	hjonagras	fjellhvíturle	fjallyxne					x			x					
180	<i>Puccinellia capillaris</i>	sjavartitjungur	taresaltgras	saltgras		x											
181	<i>Ranunculus acris</i>	brennisóle	engsoleie	smörblomma	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
182	<i>Ranunculus pygmaeus</i>	dvergsóle	dvergsóle	dvärtgránunkel									x				
183	<i>Ranunculus repens</i>	skriðsóle	krypsóle	revsmörblomma	x		x						x	x			
184	<i>Rheum x rhabarbarum</i> H	rabarbari	rabarbra	rabarber	x	x	x			x	x		x	x	x	x	x
185	<i>Rhinanthus minor</i>	lokasjóður	smáengkall	ängsskallra	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
186	<i>Rhodiola rosea</i>	burnirót	rosenrot	rosenrot	x	x	x	x				x	x	x			
187	<i>Ribes alpinum</i> H	fjallarifs/ alparifs	alperips	mábar													
188	<i>Ribes nigrum</i> H	solberjarifs	solbær	svarta vinbær			x				x						

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q
1	TABELL 1. Alfabetisk artliste. H etter det vitenskapelige navnet betyr hageplante, dyrket, gjenstående eller forvillet																
2	Vitenskapelig navn [etter Kristinsson 2008]	Islandsk	Norsk	Svensk	Helgafell 03.07.2009	Fatey 04.07.2009	Pykkvabæjarlausur 06.07.2009	Kirkjubæjarlausur 06.07.2009	Skröklausur 08.07.2009	Munkapverarlausur 09.07.2009	Mödruvallaklausur 09.07.2009	Pingeyrarklausur 10.07.2009	Reynistaklausur 11.07.2009	Víðeyjarlausur 14.07.2009	Bær 14.07.2010	Hítardalur 15.07.2010	Saurbær 17.07.2010
251	<i>Veronica fruticans</i>	steindepla	bergveronika	klippveronika					x	x							
252	<i>Veronica officinalis</i>	hároþpla	legeveronika	ärenpris												x	
253	<i>Veronica serpyllifolia</i>	lækjædepla	glattveronika	majveronika						x				x			
254	<i>Veronica sp.</i>	depla	veronika	veronika							x					x	
255	<i>Vicia cracca</i>	umfeðmingur	fuglevikke	krákvicker	x		x	x									
256	<i>Viola canina</i>	tysfjola	engfíol	ángsvíol		x											
257	<i>Viola palustris</i>	myrfjola	myrfíol	sumpviol		x											x
258	<i>Viola tricolor</i>	þrenningarfjola	stemorsblóm	stymorsviol		x	x	x	x	x	x	x	x				x
259	<i>Viola x wittrockiana</i> H	stjúpblóm	hagestemorsblóm	pensé													

Medeltida klostergrunder på Island. Vegetation och flora, kultur- och reliktväxter, samtida växtnamn.

Arkeobotaniska undersökningar på Island: En sammanställning

Inger Larsson och Inga Hlín Valdimarsdóttir

Den första pollenanalysen på Island gjordes på 1940-talet. Geologen Sigurður Thorarinnsson hade då arbetat med material från de arkeologiska utgrävningarna i Stöng i Þjórsárdalur, södra Island, 1939. Dessa utgrävningar var de första tvärvetenskapliga på Island i samarbete med riksantikvarierna i de nordiska grannländerna. Sedan dess har arkeobotanik ofta utgjort en del av de arkeologiska utgrävningarna på Island, men mestadels för forskning om de eventuella miljöförändringar som bosättningen orsakade. När makrofossilanalys infördes var det huvudsakliga målet att ta reda på odlingen och vilka olika växter som förekom i direkt anslutning till bosättningarna i olika tidsperioder och att undersöka kolonisationens påverkan på växtligheten. Många fler pollenanalyser har gjorts på Island, men de som sammanställts för denna översikt har anknytning till någon arkeologisk utgrävning eller är belägen nära en sådan.

Resultat och sammanfattning

Resultaten av de isländska arkeobotaniska undersökningarna framgår av tabellerna över analysresultat nedan. Antalet rapporter är inte slutgiltigt, men vi tror ändå att sammanställningen har sitt intresse i vårt projekt. Samtidigt skulle vi önska att någon tog sig an allt det arkeobotaniska isländska material som nu finns tillgängligt, sammanställer det, värderar metod och resultat och gör en översikt över medeltida odling och växtlighet på Island. Det skulle vara intressant!

Litteraturen som tabellerna baserar sig på är uppställd i alfabetisk ordning efter den plats resultaten i den enskilda rapporten härstammar från. I anslutning därtill presenteras varje undersökningsplats summariskt. Resultaten som redovisas i tabellerna kommer inte att diskuteras här eftersom ingen i forskningsgruppen har kompetens att bedöma dessa vare sig det gäller identifieringen av växterna på varje plats, relevansen av mängden fynd eller skillnaden mellan de olika tidsperioderna. Det finns till exempel fynd av ett mycket litet antal pollen av vissa växter – vi tar inte ställning till om dessa odlats på Island eller om pollenet förts dit på något annat sätt.

Den inledande texten och de summariska presentationerna av de undersökta platserna är skrivna av Inger Larsson och Inga Hlín Valdimarsdóttir medan tabellerna är sammanställda av Inga Hlín Valdimarsdóttir.

Medeltida klostergrunder på Island. Vegetation och flora, kultur- och reliktväxter, samtida växtnamn.

Undersökta platser och litteratur

AKUREY, KOLLAFJÖRÐUR

Det övergripande syftet med den undersökning som redovisas av Garðar Guðmundsson et. al. var att lokalisera forntida åkrar och odling av kornsäd. I undersökningen ingick ön **Akurey** som ligger i Kollafjörður strax norr om Reykjavík tillsammans med (se dessa) **Hólavellir i Gerðahreppur, Fagridalur i Mýrdalur** och **Ketilsstaðir II i Mýrdalur**. Materialet ifrån Akurey har inte kunnat dateras med någon noggrannhet då det saknas akslager (Hallsdóttir 2001:5). Närmaste klosterplats är Viðey.

Garðar Guðmundsson et.al. 2004. "Fornir akrar á Íslandi. Meintar minjar um kornrækt á fyrri öldum". *Árbók Hins íslenska fornleifafélags 2002–2003*, s. 79–106.

Margrét Hallsdóttir 2001. "Frjógreining jarðvegssýna úr fornum ökrum við Faxaflóa og í Mýrdal". *Náttúrufræðistofnun Íslands*.

FAGRIDALUR, MÝRDALUR

Fagridalur ligger kustnära i Mýrdalur på södra Island. Det övergripande syftet med den undersökning som redovisas av Garðar Guðmundsson et. al. var att lokalisera forntida åkrar och odling av kornsäd. I undersökningen ingick (se dessa) ön **Akurey i Kollafjörður, Hólavellir i Gerðahreppur, Fagridalur i Mýrdalur** och **Ketilsstaðir II i Mýrdalur**. Närmaste klosterplatser är Þykkvabæjarklaustur och Kirkjubæjarklaustur.

Garðar Guðmundsson et.al. 2004. "Fornir akrar á Íslandi. Meintar minjar um kornrækt á fyrri öldum". *Árbók Hins íslenska fornleifafélags 2002–2003*, s. 79–106.

Margrét Hallsdóttir 2001. "Frjógreining jarðvegssýna úr fornum ökrum við Faxaflóa og í Mýrdal". *Náttúrufræðistofnun Íslands*.

GJÖGUR vid REYKJARFJÖRÐUR (och SVALBARÐ vid ÞISTILFJÖRÐUR)

Gjögur ligger på nordvästra Island vid Reykjarfjörður och Svalbard ligger vid kusten på nordöstra Island vid Þistilfjörður. Resultaten baseras på undersökningar av två vikingatida gödselhögar.

Zutter, Cynthia 1999. "Congruence or Concordance in Archaeobotany: Assessing Micro- and Macro-botanical Data Sets from Icelandic Middens". *Journal of Archaeological Science* (1999) 26, s. 833–844.

Ross, Julie M. and Zutter, Cynthia 2007. "Comparing Norse Animal Husbandry Practices: Paleoethnobotanical Analyses from Iceland and Greenland". *Arctic Anthropology*, Vol. 44, No. 1, s. 62–85. Board of Regents of the University of Wisconsin System.

Medeltida klostergrunder på Island. Vegetation och flora, kultur- och reliktväxter, samtida växtnamn.

GRANASTAÐIR, EYJAFJÖRDUR

Granastaðir är en gård på norra Island, känd från Landnamstiden. Den ligger i Eyjafjarðardalur, 50 km söder om Akureyri. Huvudsyftet med undersökningen var att belysa kolonisationen av Island från ur ett ekologiskt perspektiv (Einarsson 1995:15). Närmaste klosterplatser är Möðruvallaklaustur, Munkaþverárklaustur och Saurbæjarklaustur.

Bjarni F. Einarsson 1995. *The Settlement of Iceland. A Critical Approach. Granastaðir and the Ecological Heritage*. Hið Íslenska Bókmenntafélag, Reykjavík.

HELGUTJÖRN, FLJÓTSDALSHÉRAÐ

Helgutjörn är en liten skogstjörn som ligger i Fljótsdalur på östra Island i kanten av Hallormstaðarskógur, 191 m. ö.h. Den tillhör gården Hallormstaður, tidigare prästgård och kyrkoställe, numera härbergerar den bl a *Skógrækt ríkisins* (Iceland Forest Service). Närmaste klosterplats är Skriðuklaustur.

Sverrir Aðalsteinn Jónsson 2009. *Vegetation History of Fljótsdalshérað during the last 2000 years. A palynological study*. MSc. Thesis. Háskóli Íslands, Reykjavík.

HELLUVAÐSTJÖRN, MÝVATN

Helluvaðstjörn är en tjörn som ligger ca 10 km öster om den odlade marken runt sjön Mývatn på norra Island, ca 310 m.ö.h. Huvudsyftet med undersökningen var "(1) to establish the nature of the pre-*landnám*, landscape and the resources available to the first settlers of Mývatnssveit: and (2) to assess the timing and degree of changes to vegetation, soils and aquatic ecosystems since *landnám*." (Lawson 2007:1). Närmaste klosterplatser är Möðruvallaklaustur, Munkaþverárklaustur och Saurbæjarklaustur.

Lawson, Ian T. et al. 2007. "Environmental impacts of the Norse settlement: palaeoenvironmental data from Mývatnssveit, northern Iceland". *Boreas*. 36, issue 1, s. 1–18. Taylor and Francis group.

HERJÓLFSDALUR, VESTMANNAEYJAR

Gården Herjólfsdalur ligger på nordöstra delen av ön Heimaey, Västmannaöarna. Syftet med undersökningen var att datera bosättningens äldsta fas, undersöka hur naturresurserna utnyttjats i området, spåra människornas bakgrund samt diskutera orsaker till bosättningens upphörande (Margrét Hermanns-Auðardóttir 1989:5). Närmaste klosterplatser är Þykkvabæjarklaustur och Kirkjubæjarklaustur.

Margrét Hermanns-Auðardóttir 1989. *Islands tidiga bosättning. Studier med utgångspunkt i merovingertida-vikingatida gårdslämningar i Herjólfsdalur, Vestmannaeyjar, Island*. Umeå Universitet.

Medeltida klostergrunder på Island. Vegetation och flora, kultur- och reliktväxter, samtida växtnamn.

HOFSSSTAÐIR, MÝVATSSVEIT

Hofsstaðir är en vikingatida bosättning belägen i Mývatnsområdet på norra Island. Undersökningen syftade till att ta reda på om det var en vanlig vikingatida gård eller om där funnits en festsal. De närmaste klosterplatserna är Möðruvallaklaustur, Munkapverárklostur och Saurbæjarklaustur.

Garðar Guðmundsson 2009. "The Plant Remains". Gavin Lucas (Ed.). *Hofsstaðir : excavations of viking age feasting hall in north-eastern Iceland*, s. 322–334. Fornleifastofnun Íslands, Reykjavík.

HÓLAR i HJALTADAL

Hólar är det gamla biskopssätet på norra Island (1106 till 1802) där utgrävningar pågått sedan år 2002 och fortfarande pågår (2011). Inga rapporter från de arkeobotaniska undersökningarna är med i översikten. Se vidare <http://holar.is/holarannsoknin/>

Martin, Steve, 2003, Macrofossil plant remains 2003. *Fossilfynd på Hólar 2003*. Högskolan Dalarna, Rapport 2003:18.

Martin, Steve, 2005, Hólarannsóknin 2005, macrobotanical report. Ej publicerad.

HÓLAVELLIR, GERÐAHREPPUR

Hólavellir ligger i **Gerðahreppur** på sydvästligaste Island. Det övergripande syftet med den undersökning som redovisas av Garðar Guðmundsson et. al. var att lokalisera forntida åkrar och odling av kornsäd. I undersökningen ingick (se dessa) ön **Akurey** i Kollafirði, **Hólavellir i Gerðahreppur**, **Fagridalur i Mýrdalur** och **Ketilsstaðir II i Mýrdalur**. Närmaste klosterplats är Viðey.

Garðar Guðmundsson et.al. 2004. "Fornir akrar á Íslandi. Meintar minjar um kornrækt á fyrri öldum". *Árbók Hins íslenska fornleifafélags 2002–2003*, s. 79–106.

HÓLMUR Í NESJUM

Hólmur ligger på sydöstra Island. Syftet med undersökningen var att lokalisera en vikingatida boplats och gräva ut den. Närmaste klosterplatser är Þykkvabæjarklaustur och Kirkjubæjarklaustur.

Bjarni F. Einarsson 2001. Hólmur í mynni Laxárdals. Blóthús undir Selhryggnum. *Skýrsla IV*. Fornleifafraeðistofan, Reykjavík.

Medeltida klostergrunder på Island. Vegetation och flora, kultur- och reliktväxter, samtida växtnamn.

HRAFNKELSDALUR

Hrafnkelsdalur ligger i nordöstra Island, relativt nära Pálstöftir, Kárahnjúkar (se densamma). Bosättningen där ägde rum under i samband med Landnamet. Närmaste klosterplats är Skriðuklaustur.

Margrét Hallsdóttir 1982. "Frjógreining tveggja jarðvegssniða úr Hrafnkelsdal. Áhrif ábúðar á gróðurfar dalsins." Helga Þórarinsdóttir et al. (editor) *Eldur er í norðri*, s. 253–265. Sögufélag, Reykjavík.

KETILSSTAÐIR I, MÝRDALUR

Ketilsstaðir ligger kustnära i Mýrdalur på södra Island som i dag har Islands varmaste och våtaste klimat enligt Erlendsson (2009:174). Erlendsson et. al. undersöker och diskuterar mänsklig och vulkanisk påverkan på vegetationen. Ketilsstaðir nämns första gången på 1340-talet i handlingar från Þykkvabæjarklaustur, men bosättningen anses kunna vara äldre. Prover togs på två olika ställen, Ketilsstaðir I och II. Närmaste klosterplatserna är Þykkvabæjarklaustur och Kirkjubæjarklaustur.

Egill Erlendsson et.al. 2009. "Vegetational response to human colonisation of the coastal and volcanic environments of Ketilsstaðir, southern Iceland." *Quaternary Research* 72, s. 174–187. Elsevier Inc. Washington.

KETILSSTAÐIR II, MÝRDALUR

Egill Erlendsson et.al. 2009. "Vegetational response to human colonisation of the coastal and volcanic environments of Ketilsstaðir, southern Iceland." *Quaternary Research* 72, s. 174–187. Elsevier Inc. Washington.

Garðar Guðmundsson et.al. 2004. "Fornir akrar á Íslandi. Meintar minjar um kornrækt á fyrri öldum". *Árbók Hins íslenska fornleifafélags 2002–2003*, s. 79–106.

Margrét Hallsdóttir, 2001, "Frjógreining jarðvegssýna úr fornum ökrum við Faxaflóa og í Mýrdalur". *Náttúrufræðistofnun Íslands*.

MOSFELL

"The Mosfell Archaeological Project is an international research project employing the tools of history, archaeology, anthropology, genetics, saga studies and environmental sciences to construct a comprehensive picture of human adaptation and environmental change in the Mosfell region of southwestern Iceland beginning in the Viking Age."

http://www.viking.ucla.edu/mosfell_project/index.html (07/02/2012)

Närmaste klosterplats är Viðey.

Medeltida klostergrunder på Island. Vegetation och flora, kultur- och reliktväxter, samtida växtnamn.

Martin, Steve 2005. MAP 2005 macrobotanical report. Ej publicerad.

Martin, Steve 2006. MAP 2006 macrobotanical report. Ej publicerad.

Martin, Steve 2007. MAP 2007 macrobotanical report. Ej publicerad.

PÁLSTÓFTIR, KÁRAHNJÚKAR

Pálstóftir är en fåbodliknande byggnation (shieling). Den ligger 580 m.ö.h., ca 90 km från kusten i norr, på östra sidan av älven Jökulsá á Bru i Brúardalur som är en parallell dal till Hrafnkeldsdalur. Närmaste klosterplats är Skriðuklaustur.

Lucas, Gavin, 2008. "Pálstóftir: A Viking Age Shieling in Iceland". *Norwegian Archaeological Review*, Vol. 41, No. 1, s. 87–100.

REYKHOLT, BORGARFJÖRÐUR

Reykholt i Borgarfjörður är en av Islands mest betydelsefulla historiska platser såsom varande ett medeltida kyrkligt och politiskt centrum och Snorre Sturlusons gård. Den ligger i den bördiga Reykholtisdalur, 25 km från kusten. Närmaste klosterplatser är Hítardalsklaustur och Bær.

Guðrún Sveinbjarnardóttir et.al. 2007. "The palaeoecology of a high status Icelandic farm." *Environmental Archaeology* 12: 2, s. 187–206.

SKRIÐUKLAUSTUR

Skriðuklaustur ligger i Fljótsdal på östra Island där utgrävningarna har letts av Steinunn Kristjánsdóttir. Detta är den enda av klosterplatserna för vilken resultaten av några av resultaten av de arkeobotaniska undersökningarna förts in sammanställningen nedan.

Ragnheiður E. Bjarnadóttir, 2004. Skriðuklaustur í Fljótsdal. Frjókornagreining – Niðurstöður í september 2004. https://notendur.hi.is/sjk/FRJ_2004.pdf

Ragnheiður E. Bjarnadóttir, 2005. Skriðuklaustur í Fljótsdal. Frjókornagreining – Niðurstöður í október 2005. http://notendur.hi.is/sjk/FRJ_2005.pdf

Steinunn Kristjánsdóttir, 2004. *Skriðuklaustur – híbýli helgra manna. Áfangaskýrsla fornleifarannsóknna 2003*. Skriðuklaustursrannsóknir og Minjasafns Austurlands, Reykjavík.

Medeltida klostergrunder på Island. Vegetation och flora, kultur- och reliktväxter, samtida växtnamn.

SVALBARÐ vid ÞISTILFJÖRÐUR (och GJÖGUR vid REYKJARFJÖRÐUR)

Svalbard ligger vid kusten på nordöstra Island vid Þistilfjörður och Gjögur på nordvästra Island vid Reykjarfjörður. Resultaten baseras på undersökningar av två vikingatida gödselhögar.

Zutter, Cynthia, 1999. "Congruence or Concordance in Archaeobotany: Assessing Micro- and Macro-botanical Data Sets from Icelandic Middens". *Journal of Archaeological Science* (1999) 26, s. 833–844.

Ross, Julie M., and Zutter, Cynthia, 2007. "Comparing Norse Animal Husbandry Practices: Paleoethnobotanical Analyses from Iceland and Greenland". *Arctic Anthropology*, Vol. 44, No. 1, s. 62–85.

ÞJÓTANDI, VILLINGAHOLTSHREPPUR

Þjótandi ligger på låglandet längs riksväg 1 öster om Selfoss. Utgrävningen gjordes därför att det skulle byggas ett kraftverk. Vid utgrävningen fann man rester av en vikingatida bosättning och man undersökte om den var permanent eller ej. Bjarni F. Einarsson 2011. Þjótandi við Þjórsá. *Fornleifarannsóknir* 2010. Landsvirkjun og Fornleifafraeðistofan, Reykjavík.

Arkeobotaniska undersökningar vars resultat av olika skäl inte ingår i tabellöversikterna

Margrét Hallsdóttir 1987. *Pollen analytical studies of human influence on vegetation in relation to the landnám tephra layer in southwest Iceland*. Lund.

Margrét Hallsdóttir 1996. "Frjógreining: Frjókorn sem heimild um landnámið" *Um landnám á Íslandi*. S. 123–134. Vísindafélag Íslendinga, Reykjavík.

Ragnheiður Erla Bjarnadóttir 1997. *Viðey island. Vegetation history on the basis of pollen analysis and documentary search*. Boston.

Sigurdur Thorarinsson 1944. *Tefrokronologiska studier på Island*. Stockholm.

Þorleifur Einarsson, 1962, Vitnisburður frjógreiningar um gróður, veðurfar og landnám á Íslandi. *Saga*, Reykjavík.

BILAGA 2

Medeltida klostergrunder på Island. Vegetation och flora, kultur- och reliktväxter, samtida växtnamn.

Pollen

Pollen fynd				
	Inte daterat	ca. 800-1000 BC	ca. 1000-1300 BC	ca. 1300-1600 BC
Arter	Svalbard, Þistfirði Gjögur, Arneshreppur Hólavellir, Gerðahreppi Akurey, Kollafirði	Grænastadir, Eyfirði Fagnardalur, Myrdal	Þerfótsdalur, Vestmannaeyjum Hrafnkellsdalur Kellisstaðir I, Myrdal Páistófir, Kárahnjúkar Skróklaustur	Þerfótsdalur, Fjóttsdalshéraði Skróklaustur Páistófir, Kárahnjúkar Kellisstaðir I, Myrdal Hrafnkellsdalur Helguvöðstjörn, Mývatn Helgafjör, Fjóttsdalshéraði
Achillea sp.		•		•
Alchemilla sp.		•		•
Allium sp.			•	
Alnus		•	•	•
Anemone type		•		
Angelica archangelica			•	•
Angelica sylvestris		•	•	•
Anthemis type			•	
Apiaceae		•	•	•
Arctostaphylos uva-ursi		•	•	
Arenaria sp.		•	•	•
Armeria maritima		•	•	•
Armeria maritima A-type	•			•
Armeria maritima B-type	•			•
Armeria vulgaris		•	•	
Artemisia		•		•
Aster type			•	•
Avena type			•	•

BILAGA 2

Medeltida klostergrunder på Island. Vegetation och flora, kultur- och reliktväxter, samtida växtnamn.

Pollen

Pollen fynd	Arter			
	Inte daterat	ca. 800-1000 BC	ca. 1000-1300 BC	ca. 1300-1600 BC
	Svalbarð, Þistilfríði Gjógur, Árneshreppur Hólaveilir, Gerðahreppi Akurey, Kollafirði	Helgafell, Fljótsdalshéraði Grænastadír, Eyrarfríði Fagradalur, Mýrdal	Helgafell, Fljótsdalshéraði Skrúkklaustur Páistófir, Kárahnjúkar Ketilsstaðir II, Mýrdal Ketilsstaðir I, Mýrdal Hrafnkellsdalur Hrafnkellsdalur Helguvöðsfjör, Myvatn	Helgafell, Fljótsdalshéraði Skrúkklaustur Páistófir, Kárahnjúkar Ketilsstaðir I, Mýrdal Hrafnkellsdalur Helguvöðsfjör, Myvatn
Arter				
Betula undiff	•	•	•	•
Betula cf. pubescens	•	•	•	•
Betula cf. Nana	•	•	•	•
Bistorta vivipara (Pol. Viv.)	•	•	•	•
Botrychium sp.	•	•	•	•
Blechnum spicant	•	•	•	•
Brassicaceae	•	•	•	•
Callitriche sp.	•	•	•	•
Calluna vulgaris	•	•	•	•
Caltha palustris	•	•	•	•
Campanula rotundfolia	•	•	•	•
Capsella bursa-pastoris	•	•	•	•
Capsella sp.	•	•	•	•
Cardamine sp.	•	•	•	•
Cardueae	•	•	•	•
Carex sp.	•	•	•	•
Carum carvi	•	•	•	•
Caryophyllaceae	•	•	•	•
Cerastium sp.	•	•	•	•
Cerealea type	•	•	•	•
Chenopodiaceae	•	•	•	•

BILAGA 2

Medeltida klostergrunder på Island. Vegetation och flora, kultur- och reliktväxter, samtida växtnamn.

Pollen

Pollen fynd	Inte daterat	ca. 800-1000 BC	ca. 1000-1300 BC	ca. 1300-1600 BC
Arter	Svalbarð, Þistilfrói Gjógur, Árneshreppur Hólaveilir, Gerðahreppi Akurey, Kollafriði	-ferðirsdalur, Vestmannaeyjum Helguvöðsþjorn, Myvatn Helgafjörð, Fljótsdalshéraði Grannastöðir, Eyrarfriði Fagradalur, Myrdal	Skriðuklaustur Þáistöftr, Kárahnjúkar Ketilsstaðir II, Myrdal Ketilsstaðir I, Myrdal Hafnkjellsdalur Helguvöðsþjorn, Myvatn Helgafjörð, Fljótsdalshéraði	Skriðuklaustur Þáistöftr, Kárahnjúkar Ketilsstaðir I, Myrdal Hafnkjellsdalur Helguvöðsþjorn, Myvatn Helgafjörð, Fljótsdalshéraði
Chenopodium type	•			
Chrysosplenium			•	•
Cichorium itnybus		•		•
Cirsium sp.			•	•
Comp. Cichorioidideae	•	•	•	•
Comp. Tubuliflorae	•			
Comp. Liguliflorae		•	•	•
Compositae, 1-type		•		
Corylus		•		
Cruciferae			•	•
Cyperaceae	•	•	•	•
Diapensia lapponica		•	•	•
Diphasiastrum alpinum			•	
Diphasiastrum sp.			•	
Dryas octopetala		•		
Dryopteris linnaeana		•		•
Empetrum nigrum	•	•	•	•
Empetrum sp.		•	•	•
Equisetum sp.	•	•	•	•
Ericaceae	•	•	•	•
Ericales undiff.	•	•	•	•
Erigeron sp.		•		

BILAGA 2

Medeltida klostergrunder på Island. Vegetation och flora, kultur- och reliktväxter, samtida växtnamn.

Pollen

Pollen fynd	Arter			
	Inte daterat	ca. 800-1000 BC	ca. 1000-1300 BC	ca. 1300-1600 BC
	Svalbarð, Þistilfríði Gjógur, Árneshreppur Hólaveilir, Gerðahreppi Akurey, Kollafriði	terjófisdalur, Vestmannaeyjum Helguvöðsfjörð, Myvatn Helgafell, Fljótsdalshéraði Grænastadír, Eyrarfriði Fagradalur, Mýrdal	Helgafell, Fljótsdalshéraði Skrúkklaustur Pálsstöfir, Kárahnjúkar Ketilsstaðir II, Mýrdal Ketilsstaðir I, Mýrdal Hrafnkellsdalur	Helgafell, Fljótsdalshéraði Skrúkklaustur Pálsstöfir, Kárahnjúkar Ketilsstaðir I, Mýrdal Hrafnkellsdalur Helguvöðsfjörð, Myvatn
Exotic pollen				
Filicales	•	•		
Filipendula sp.				
Filipendula ulmaria	•	•	•	•
Galium sp.	•	•	•	•
Gentianella campestris			•	
Geranium sp.				
Geranium sylvaticum		•	•	
Geum rivale				•
Graminaeae		•	•	
Gymnocarpium dryopteris	•	•		
Hippuris vulgaris				
Hordeum sp.	•		•	•
Huperzia selago		•	•	
Indeterminable pollen				•
Isoetes sp.				
Juniperus communis	•	•	•	•
Koenigia islandica			•	
Labiatac				
Lactuceae			•	
Leymus arenarius	•			
Ligusticum scoticum				

BILAGA 2

Medeltida klostergrunder på Island. Vegetation och flora, kultur- och reliktväxter, samtida växtnamn.

Pollen

Pollen fynd		ca. 800-1000 BC		ca. 1000-1300 BC		ca. 1300-1600 BC	
	Inte daterat						
Arter	Gjógur, Árneshreppur Hólaveilir, Gerðahreppi Akurey, Kollafirði	Svalbarð, Þistfirði Fagradalur, Mýrdal	Þerfðrfsdalur, Vestmannaeyjum Helguafjörð, Fljótsdalshéraði Grænastadír, Eyjafirði	Þáistófir, Kárahnjúkar Ketilsstaðir II, Mýrdal Ketilsstaðir I, Mýrdal Hrafnkellsdalur	Helgafjörð, Fljótsdalshéraði Skrúkklaustur Reykholi, Borgarfirði Þáistófir, Kárahnjúkar Ketilsstaðir II, Mýrdal Ketilsstaðir I, Mýrdal Hrafnkellsdalur	Helgafjörð, Fljótsdalshéraði Skrúkklaustur Hrafnkellsdalur Helguafjörð, Mývatn	Þáistófir, Kárahnjúkar Ketilsstaðir I, Mýrdal Hrafnkellsdalur
Lychnis flos-cuculi							
Lychnis undiff.							
Lycopodiaceae							
Lycopodium sp.							
Lycopodium annotinum							
Lycopodium selago type							
Matricaria sp.							
Melampyrum sylvaticum							
Menyanthes trifoliata							
Montia fontana							
Myriophyllum alterniflorum							
Myriophyllum spicatum							
Oxyria digyna							
Pantopomum serastium							
Papaver radicans							
Parnassia palustris							
Persicaria maculosa							
Pinus							
Plantaginaceae							
Plantago lanceolata							
Plantago major							
Plantago maritima							

BILAGA 2

Medeltida klostergrunder på Island. Vegetation och flora, kultur- och reliktväxter, samtida växtnamn.

Pollen

Pollen fynd	Arter			
	Inte daterat	ca. 800-1000 BC	ca. 1000-1300 BC	ca. 1300-1600 BC
	Svalbarð, Þistilfríði Gjógur, Árneshreppur Hólaveilir, Gerðahreppi Akurey, Kollafriði	terjófisdalur, Vestmannaeyjum Helguvöðsfjörð, Myvatn Helgafell, Fljótsdalshéraði Grænastöðir, Eyrarfriði Fagradalur, Mýrdal	Helgafell, Fljótsdalshéraði Skrúkklaustur Pálsstöfir, Kárahnjúkar Ketilsstaðir II, Mýrdal Ketilsstaðir I, Mýrdal Hrafnkellsdalur	Helgafell, Fljótsdalshéraði Skrúkklaustur Reykholi, Borgarfriði Pálsstöfir, Kárahnjúkar Ketilsstaðir II, Mýrdal Ketilsstaðir I, Mýrdal Hrafnkellsdalur
Plantago sp.	•	•	•	•
Poaceae	•	•	•	•
Polygonaceae	•	•	•	•
Polygonum aviculare	•			
Polygonum bistorta				
Polypodiaceae		•	•	•
Polypodium vulgare	•	•	•	•
Potamogeton subgenus cologeton		•		•
Potamogeton filiformis				•
Potentilla sp.	•	•	•	•
Primula veris	•	•	•	•
Pteridium sp.		•		
Pteridium aquilinum		•		
Pteropsita (monolete) undiff.		•	•	•
Pteropsita (trilete) undiff.			•	•
Ranunculus sp.	•	•	•	•
Ranunculus acris			•	•
Ranunculus flammula		•		•
Ranunculus repens			•	
Rhinanthus sp.	•		•	•
Rhinanthus minor			•	•
Rosaceae		•	•	•

BILAGA 2

Medeltida klostergrunder på Island. Vegetation och flora, kultur- och reliktväxter, samtida växtnamn.

Pollen

Pollen fynd	Inte daterat	ca. 800-1000 BC	ca. 1000-1300 BC	ca. 1300-1600 BC
Arter	Svalbarð, Þistilfríði Gjógur, Árneshreppur Hólaveilir, Gerðahreppi Akurey, Kollafriði	-terjólfsdalur, Vestmannaeyjum Helgafjörð, Fljótsdalshéraði Grannastadur, Eyjafriði Fagradalur, Mýrdal	Skriðuklaustur Þáistófir, Kárahnjúkar Ketilsstaðir II, Mýrdal Ketilsstaðir I, Mýrdal Hrafnkellsdalur -terjólfsdalur, Vestmannaeyjum Helguvabstjörn, Myvatn Helgafjörð, Fljótsdalshéraði	Skriðuklaustur Þáistófir, Kárahnjúkar Ketilsstaðir I, Mýrdal Hrafnkellsdalur Helguvabstjörn, Myvatn Helgafjörð, Fljótsdalshéraði
Rubiaceae		•	•	•
Rubus saxiatis		•		
Rubus sp.			•	
Rumex acetosa		•	•	•
Rumex acetosella		•	•	•
Rumex longifolius			•	•
Rumex sp.	•	•	•	•
Rumex/Oxyria type		•	•	•
Sagina sp.	•		•	•
Salix sp.	•	•	•	•
Saxifraga granulata		•	•	•
Saxifraga oppositifolia			•	
Saxifraga stellaris		•	•	•
Saxifraga sp.	•		•	•
Scabiosa	•		•	
Scrophulariaceae			•	
Sedum sp.		•	•	•
Selaginella selaginoides	•	•	•	•
Silene dioica	•	•	•	•
Silene latifolia			•	
Silene sp.	•		•	
Silene vulgaris			•	•

Örtagården i Skálholt

Jurtagarður í Skálholti

Ingólfur Guðnason

© Ingólfur Guðnason
Översättning och bearbetning: Inger Larsson
Språkgranskning: Anna Hannesdotter
Faktagranskning: Per Arvid Åsen, Kjell Lundquist
Foto: Per Arvid Åsen, Inger Larsson
Omslag: I Örtagården, juli 2009. Foto: Inger Larsson

Innehåll

Förord till den isländska upplagan	4
Förord till den svenska upplagan	5
Nyttoväxtbruk och odling i Skálholt	7
Trädgårdsodlingens ursprung i Skálholt	7
Vad odlades i de första örtagårdarna?	8
Nedgång i trädgårdsodlingen under medeltiden	8
Läkeväxter och örtkunskap i Skálholt	9
Trädgårdsodlingen tas upp på nytt i Skálholt –ursprunget till all senare hushållsodling på Island	10
Köksträdgårdens placering	11
Trädplantering i Skálholt	12
Växterna i örtagården vid Skálholtsskolan	13
1. Bygg – korn (<i>Hordeum vulgare</i>)	13
2. Villilaukur – backlök (<i>Allium oleraceum</i>)	13
3. Kúmen – kummin (<i>Carum carvi</i>)	14
4. Graslaukur – gräslök (<i>Allium schoenoprasum</i>)	14
5. Hreðkur – rädisa (<i>Raphanus sativus</i> Rädisa-Gruppen)	14
6. Salat – sallat (<i>Lactuca sativa</i>)	14
7. Steinselja – persilja (<i>Petroselinum crispum</i>)	15
8. Gulrófur – kålrot (<i>Brassica napus</i> Napobrassica-Gruppen)	15
9. Næpur – rova (<i>Brassica rapa</i> Rapifera-Gruppen)	15
10. Hvítkál – vitkål (<i>Brassica oleraca</i> Alba-Gruppen)	16
11. Grænkál – grönkål (<i>Brassica oleracea</i> Sabellica-Gruppen)	16
12. Kartöflur – potatis (<i>Solanum tuberosum</i>)	16
13. Blóðberg – islandstimjan (<i>Thymus praecox</i> ssp. <i>arcticus</i>)	17
14. Garðabrúða – läkevänderot (<i>Valeriana officinalis</i>) och hagabruða – fjädervänderot (<i>V. sambucifolia</i>)	17
15. Vallhumall – röllika (<i>Achillea millefolium</i>)	18
16. Maríustakkur – daggekåpa (<i>Alchemilla</i> spp.)	19
17. Ljónslappi – fjällkåpa (<i>Alchemilla alpina</i>)	19
18. Jarðarber – jordgubbar/smultron (<i>Fragaria vesca</i>)	19
19. Njóli – gårdsskräppa (<i>Rumex longifolius</i>)	20
20. Stúfa – ängsvädd (<i>Succisa pratensis</i>)	20
21. Blóðkollur – blodtopp (<i>Sanguisorba officinalis</i>) och höskollur – gråpimpinell (<i>S. alpina</i>)	21
22. Bláber – odon (<i>Vaccinium uliginosum</i>) och aðalbláber – blåbär (<i>Vaccinium myrtillus</i>)	21
23. Krækiber – kråkbär (<i>Empetrum nigrum</i>)	21
24. Skarfakál – skörbjuggsört (<i>Cochlearia officinalis</i>)	22
25. Melgresi – strandråg (<i>Leymus arenarius</i>)	22
26. Græðisúra – groblad (<i>Plantago major</i>)	22
27. Selgresi – svartkämpar (<i>Plantago lanceolata</i>)	23
28. Túnsúra – ängssyra (<i>Rumex acetosa</i>)	23
29. Hvítlaukur – vitlök (<i>Allium sativum</i>)	24
30. Geithvönn – strätta (<i>Angelica silvestris</i>)	24
31. Sæhvönn – strandloka (<i>Ligusticum scoticum</i>)	24
32. Ætihvönn – fjällkvanne (<i>Angelica archangelica</i>)	25
33. Burnirót – rosenrot (<i>Rhodiola rosea</i>)	26
34. Búrótt – grábo (<i>Artemisia vulgaris</i>)	26
35. Birki – glasbjörk (<i>Betula pubescens</i>)	27
36. Reyniviður – rönn (<i>Sorbus aucuparia</i>)	27
37. Geldingahnappur – trift (<i>Armeria maritima</i>)	28
38. Baldursbrá – kustbaldersbrá (<i>Tripleurospermum maritimum</i> spp.)	28
39. Einir – en (<i>Juniperus communis</i>)	29
40. Gulvíðir – grönvide (<i>Salix phylicifolia</i>)	29
41. Loðvíðir – ullvide (<i>Salix lanata</i>)	30
Avslutning	30
Litteratur	31
Ordlista	33

Förord till den isländska upplagan

Örtagården vid Skálholtsskolan

Utanför Skálholtsskolans matsal finns en liten örtagård. I den finns exempel på sådana nyttoväxter som man anser har odlats i Island i gångna tider. Dessutom finns där ett urval av vildväxande isländska växter som förr i tiden samlades in för många olika ändamål. Vid urvalet av arter har särskild vikt lagts vid växter knutna till Skálholt och de uppgifter som finns om trädgårdsodling där. Genom att söka i rapporter och undersökningar av geologer och botaniker liksom i reseskildringar, läkeböcker, Islandsundersökningar och andra skriftliga källor kan vi nå lite längre i vår kunskap om vilka nyttoväxter som var kända. I örtagården finns inte plats att visa mer än ett urval av de arter som kunde vara aktuella. Arbetet började år 2001 med genomgångar av det historiska materialet och formgivning av trädgården. De första växterna planterades våren 2002, och detta arbete avslutades våren 2003.

Ingólfur Guðnason

Tack

Den vackra örtagården i klosterstil som trädgårdsmästare Ingólfur Guðnason á Engi skapat utanför Skálholtsskolans matsal, har fägnat våra gästers ögon och väckt många frågor om örtarna och om bruket av dem här i landet.

Nu har Ingólfur funnit tänkvärda svar på sådana frågor ur äldre litteratur från olika tider, och de står att finna här. Det är en stor glädje för oss på Skálholtsskolan att kunna lägga fram denna vackra bok som för läsarna in i det historiska sammanhang som en örtagård skapar.

Vi tackar härmed äktaparet Ingólfur och Sigrún Reynisdóttir, hans hustru, för deras initiativ och utmärkta arbete med boken.

Bernharður Guðmundsson
Rektor Skálholtsskolan

Förord till den svenska upplagan

Det är en stor glädje att få presentera Ingólfur Guðnason's *Jurtagarður í Skálholti* på svenska för en nordisk publik.

Skálholt som kyrkligt och kulturellt centrum har haft stor betydelse i Islands historia. Åren 2002–2003 anlades i Skálholt en örtagård i syfte att visa dagens människor vilka läke- och nyttoväxter som haft den största betydelse på Island sedan kolonisationen på 800–900-talen och framåt. I anledning av detta publicerades boken *Jurtagarður í Skálholti* år 2004.

I boken görs först en historisk tillbakablick över Islands odlingshistoria, Därefter presenteras 41 växter ur örtagården, deras historia, folktron omkring dem och deras betydelse i lokalsamhället. Boken innehåller rikligt med referenser till äldre litteratur, handskrifter som tryckt litteratur, om den isländska kulturväxtodlingens historia.

Varför är det motiverat att tillgängliggöra boken *Jurtagarður í Skálholti* på svenska? Intresset för vilka växter som odlades under medeltiden i allmänhet och vilka växter som infördes och odlades i klostermiljöer i Norden ökar stadigt. Medan litteratur på svenska, danska och norska är ömsesidigt begriplig och därför relativt lättillgänglig så är texter skrivna på isländska i stort sett obegripliga för skandinaver. Genom att boken översatts till svenska och publiceras skapas en möjlighet för jämförande studier inbegripande hela Norden. Dansk-, norsk- och svensk-kunniga får här tillgång till ett för de flesta okänt jämförelsematerial med rika källhänvisningar. Samtidigt är det ett material som har sin grund i vår gemensamma nordiska kultur.

Boken är översatt i sin helhet. Några smärre ändringar har gjorts av några av de vetenskapliga namnen i enlighet med senare forskningsresultat. Den vetenskapliga nomenklaturen följer därmed Kristinsson 2010.

Översättning är en grannlaga uppgift. När en islänning talar om *garðrækt* och en svensk om *trädgårdsodling* – vad ser de då framför sig? Vad växte i en isländsk *kalgarður*? I slutet av boken finns en kort ordlista som visar hur vissa nyckelbegrepp i den isländska texten återgetts på svenska.

Inger Larsson har översatt och Anna Hannesdotter, Göteborgs universitet, har språkgranskat översättningen från isländska. Per Arvid Åsen och Kjell Lundquist har svarat för den botaniska faktagranskningen.

Inger Larsson

Cetraria islandica, islandslav

Palmaria palmata, rödalg

Nyttoväxtbruk och odling i Skálholt

Trädgårdsodlingens ursprung i Skálholt

Allt sedan kolonisationen av Island (landnamnstiden, 800–900-talen) har det funnits bebyggelse i Skálholt. Platsen blev biskopssäte år 1056 och fick rollen som Islands huvudstad på 1600-talet. I Skálholt bedrevs jordbruk i stor skala, och där togs många inhemska och utländska gäster emot som hade olika ärenden dit. Fattiga människor och tiggare letade sig också till Skálholt i hopp om att få mat, husrum och omvårdnad. Det var inte tal om annat än att ta till vara alla tillfällen till att skaffa försörjning åt denna människomassa. Allteftersom tiden gick förvärvade biskopssätet Skálholt stora jordegendomar som bidrog till stället driftskostnader. Förutom odling av vanliga nyttoväxter så var kvanneskörd och insamling av rödalg (*Palmaria palmata*) och islandsmossa (*Cetraria islandica*) betydelsefullt. Dessa tillhörde de så kallade naturtillgångarna och ansågs eftertraktade.

Det råder inget tvivel om att nybyggarna förstod att odla nyttoväxter på denna sin nya boplats, något som de vara vana att göra på sina tidigare hemorter. Detta föranleder oss att tro att det på Island under 900- och 1000-talen har funnits en mångsidig trädgårdsodling (*gardraekt*) i synnerhet där det fanns mycket människor. Nyttoväxter (*nytjajurtir*) som invånarna kände hemifrån var korn, grönsaker och rotfrukter, kryddväxter, spånads- och färgväxter och inte minst läkeväxter av olika slag. Tidigast fördes till landet den kunskap om nyttoväxtodling (*grasnytjapækking*) som fanns i Västnorge och på brittiska öarna.

Främmande odlingsförhållanden, brist på redskap, frö och växter liksom svårigheter att skaffa i princip allting har otvivelaktigt inverkat negativt på resultaten för de första odlarna på Island. Trädgårdsodling blev därför inte något vanligt näringsfång. Samtidigt är det troligt att man har försökt att upprätthålla odlingen på de större gårdarna liksom på biskopssätena. Efter

grundandet av de isländska klostren började man sannolikt odla där på samma sätt som i grannländerna, men om detta vet man ännu ingenting med säkerhet.

Vad odlades i de första örtagårdarna?

Íslensk fornrit ger oss mycket lite kunskap om vad som odlades under landnamstiden. Trots bristen på skriftliga källor finns spår i marken av odling på Skálholt alltifrån den första bebyggelsen på platsen. Geolog Þorleifur Einarsson undersökte år 1960 pollen i ett myrsnitt som var taget i Skálholt. Det pollen som hittades blev analyserat och åldern bestämdes genom att fyndens lokalisering i marken relaterades till kända asklager från tidigare vulkanutbrott. Genom denna undersökning har vi fått ökade kunskaper om bland annat odling av nyttoväxter och om förändringar av florans sammansättning efter kolonisationen. Jämförbara undersökningar på andra platser i landet har givit liknande resultat.

Kända utländska nyttoväxter som växte i Skálholt under den första tiden var till exempel läkävänderot, (garðabrúða, *Valeriana officinalis*), lin (lin, *Linum usitatissimum*), korn (bygg, *Hordeum vulgare*), och malört (malurtir, *Artemisia* spp.). Dessa och ytterligare några arter har kunnat konstateras vid pollenundersökningar på flera platser nära bebyggelse på Island från landnams- (800–900-talet) och sagatiden (1000–1200-talet), vilket visar entydigt på att de odlats.

Andra kända växter som växte i vikingarnas odlingar och anses ha funnits här från den första tiden är till exempel grönkål (grænkál, *Brassica oleracea* Sabellica-Gruppen), rovor (næpur, *Brassica rapa* Rapifera-Gruppen), smörgåskrasse, (karsi, *Lepidium sativum*), indigo, (indigó-jurt, *Isatis tinctoria*), vitlök (hvítlaukur, *Allium sativum*) och andra lökarter, pors (mjáðarlyng, *Myrica gale*), som förresten odlades här i landet under stormannaväldet; stockros, (stokkrós, *Alcea rosea*), dill (dill, *Anethum graveolens*), dansk körvel (garðakerfill, *Anthriscus cerefolium*), libsticka (skessujurt, *Levisticum officinale*), mynta (mynta, *Mentha* spp.), vallmo (valmúi, *Papaver somniferum*), persilja (steinselja, *Petroselinum crispum*), koriander (kóriander, *Coriandrum sativum*), vinruta (rúðurunni, *Ruta graveolens*), salvia (salvía, *Salvia officinalis*), taklök, (húslaukur, *Sempervivum tectorum*) och senap, (mustarður, *Sinapis* sp.)

Nedgång i trädgårdsodlingen under medeltiden

Pollenundersökningarna pekar otvetydigt mot att kornodlingen var nerlagd i Skálholt vid sekelskiftet 1400, liksom på andra ställen där den funnits tidigare. Man kan dra slutsatsen att nyttoväxtsodlingen hade minskat avsevärt med tiden och eventuellt försvunnit helt. Det kan dock inte uteslutas att invånarna i Skálholt fortfarande bemödade sig om en viss odling. Kvannegårdar verkar ha funnits vida omkring på sydlandet, och möjligen fanns det flera andra arter i dem. På andra ställen i landet var, av källorna att döma, trädgårdsodlingen försumbar under 1300–1500-talen. Ett bevarat ortnamn från biskopssätet Hólar tyder dock på att man där kände till en *laukagarður* (lökgård) på 1400-talet. Ingenstädes i det skriftliga materialet talas det emellertid om odling och bruk av nyttoväxter (*grasnytjar*) på Skálholt under 1400- och 1500-talen. Den polske resenären Daniel Streyck som reste runt på Island åren 1613–1614 och vistades en tid i Skálholt säger att islänningarna inte ägnar sig åt trädgårdsodling, med undantag av att tyska köpmän förgäves hade försökt odla grönsaker. I flera källor omnämns främmande köpmäns odling, bland annat under perioden 1400–1700, men islänningarna visade inget intresse för att tillägna sig denna konst.

Läkeväxter och örtekunskap i Skálholt

En av Skálholtsbiskoparna, Jón Halldórsson som innehade biskopsstolen 1322–1339, sägs ha varit en bra läkare och kunnig när det gällde läkeväxter – örter och gräs (*jurtir og grös*). Han tillhörde dominikanerorden eller svartmunkarna och var av norskt ursprung liksom många av hans efterföljare. Under medeltiden var botanik en del av de medicinska studierna eftersom många växter användes som läkeväxter. De som utövade medicin, liksom biskop Jón, har eventuellt försökt sig på att odla örter för framställning av läkemedel. Denna slutsats kan möjligen dras av fyndet av vildlöken och eventuellt av flera örter som nu växer vilt på enstaka platser.

Den sista katolska biskopen i Skálholt (1521–1541), Ögmundur Pálsson, ombesörjde att hit till landet kom en utländsk läkare eller fältskär för att i någon mån råda bot på den läkarbrist som rådde vid den tiden. Syfilis hade då kommit till landet, och man stod, naturligt nog, rådvill inför sjukdomen. Läkaren hette Lazarus Mattheusson och slog sig ner i Skáney i Reykholtsdal. Fler fältskärer kom till landet och isländska män lärde sig yrket. Exempelvis hade Hólabiskopen omkring 1420 anställt en utländsk präst som hette Michael Jónsson för att denne skulle ägna sig åt läkekonsten.

Skollärare i Skálholt åren 1567–1570 var Kristján Willoddsson. Han härstammade från Tyskland. Antagligen var han bror till Erasmus Willoddsson, skollärare i Skálholt 1561 och präst i Görðum i Álftanes, i Odda och i Breiðabólstað. Kristján prästvigdes och flyttade till Helgafell 1574. Han skrev en stor läkebok år 1593 (J.S. 158 fol.), då han var bosatt i Bjarnarhöfn. Kristján ansågs vara den skickligaste läkaren eller fältskären i sin tid. Han undersökte möjligheterna att samla in isländska vildväxande örter vilket följande kommentar vittnar om:

Vårt land är så gott att bland annat växer här örter/gräs (*grös*) som är bra som läkemedel.

Vidare är hans betraktelse om odling intressant för trädgårdsodlingshistorien (*gardyrkjuögu*).

Inte väntar jag mig att det skall växa rosor eller liljor, lök eller äpplen här i Island. Visst kan man här finna många örter, men inte var som helst.

Av Kristján Willoddssons arbete kan man se att han har känt till många isländska vilt växande örter läkande egenskaper och vinnlagt sig om att skaffa upplysningar om dem och ta reda på deras växtplatser. Till exempel kan nämnas rölleka (vallhumal, *Achillea millefolium*), fjällkvanne (ætihvönn, *Angelica archangelica*), gårdsskräppa, (túnsúra, *Rumex acetosa*), fjällsyra (ólafssúra, *Oxyria digyna*), en (einir, *Juniperus communis*), rönn (reyniviður, *Sorbus aucuparia*), vide (víðir, *Salix* spp.), baldersbrá (baldursbrá, *Tripleurospermum maritimum*), groblad, (græðisúra, *Plantago major*), islandstimjan (blóðberg, *Thymus praecox* spp. *arcticus*), skogsnäva, (blágresi, *Geranium silvaticum*) och maskros (fífil, *Taraxacum officinale*). Kristjáns teoretiska förlaga är en skrift av Henrik Harpestræng som var samtida med Snorre Sturluson, även om han sökt kunskap också på andra håll.

En annan isländsk 1500-talspräst som var känd för sina kunskaper i läkekonsten var Oddur Oddsson i Reynivellir i Kjós (1565–1649). Hans dotterson, Oddur Eyjólfsson var skollärare i Skálholt före Þórður Þorláksson, sedermera biskop där. Botemedlen som Oddur i Reynivellir nämner är för det mesta fria från övertro, något som annars brukar känneteckna medeltida läkeböcker. Hans kunskap om läkekonsten var till stor del hämtad från skrifter av den danske reformatorn och läkaren Henrik Smid, (1495–1563) som studerat medicin i Tyskland. Dit-

intills hade de flesta medicinska skrifter i Skandinavien varit översättningar eller återgivning-
ar av texter skrivna av den danske läkaren Henrik Harpestræng (död omkring 1244).

Oddur Oddsson skrev åtminstone två skrifter som har bevarats som handlar om läkemedel. Den ena, som är avsevärt mycket längre än den andra, är delvis på tyska. Den kortare skriften, som troligen är den senast skrivna, utmärker sig genom sin originalitet. Den är bevarad i avskrift och kallas där ”*Lækingakraptar nockurra urta*” (Några örterers läkekraft, AM 701, 4o). I den talas det inte om komplicerade och exotiska medicinblandningar, något som behandlas ingående i hans längre arbete. De flesta av de läkeväxter som han nämner där är tvärtom örter som han räknade med att de växte vilt i den isländska naturen. Där finns en antydning till isländsk folklig kunskap beträffande örtmedicin, och isländska namn anges för många arter, både i huvudtexten och i marginalen. Oddurs syfte har på så vis varit att försöka skriva en användbar bok om örtmedicin, avsedd för isländska läsare, sannolikt den första i sitt slag. Som framgått av ovanstående torde Skálholtsbornas kunskaper om växters medicinska användbarhet ha varit jämförbar med de övriga nordeuropéernas.

Trädgårdsodlingen tas upp på nytt i Skálholt – ursprunget till all senare hushållsodling på Island

På 1600-talet märks vissa ansatser som syftade till att främja trädgårdsodlingen på Island. Gísli Magnússon, syssloman (Vísi-Gísli, Gisle den vise, 1621–1696), var mycket intresserad av trädgårdsodling och annat som han ansåg borde göras för landets bästa. Han bedrev stora försöksodlingar på Hlíðarendi i Fljótshlíð, men denna odling fortsattes inte efter hans död. Gisles svärson var Þórður Þorláksson, biskop i Skálholt från 1674 till 1697 (tidigare lärare där). Biskop Þórður var väl beläst i den hävdvunna europeiska läkekonsten så som den utövades under medeltiden, men han tycks inte själv ha ägnat sig åt den. Efterträdare till honom i ämbetet som skollärare på Skálholt var Þórður Þorkelsson Vídalín, en skicklig läkare som därmed trädde i sin fars, Þorkel Arngrímsson i Garðar i Álftanes, och sin farfars Arngrímur Jónssons den lärde, fotspår.

I den beskrivning av Island, *Íslandslýsing*, som Þórður Þorláksson skrev år 1666 (innan han blev biskop) nämner han inte något om trädgårdsodling varken i Skálholt eller Hólar, trots att han kände bägge platserna väl, men han nämner att det finns några få köksträdgårdar i landet. Hans företrädare på biskopsstolen, Brynjólfur Sveinsson (1639–1674), förefaller inte själv ha främjat trädgårdsodling, och det gjorde inte heller den tidens förvaltare på platsen. Man kan därför anta att det inte förekom någon trädgårdsodling i Skálholt 1674 när Þórður tillträdde som biskop.

Av Eggert Ólafssons och Bjarni Pálssons reseskildring från 1752–1757, *Ferðabók* (orig. titel, *Reise igiennem Island*) kan man sluta sig till att de känt till att det hade funnits odlingar i Skálholt åtminstone från år 1686. Av detta kan man dra den slutsatsen att en köksträdgård hade tagits i bruk någon gång under åren 1674–1686. År 1686 flyttade Gisle den vise till sin dotter och måg i Skálholt och bodde hos dem till sin död 1696. Gisle lät omedelbart göra sig en örtagård i Skálholt, och där bedrev han en mångsidig odling liksom han hade gjort på Hlíðarendi.

I detta sammanhang är det viktigt att komma ihåg den fröbeställning som är bevarad och som biskop Þórður gjorde hos köpmannen i Eyrabakki år 1679. Det är rimligt att anta att den gjordes för örtagårdens i Skálholt räkning, för att fröna skulle sås där våren 1680, och det är också möjligt att så gjordes. Å andra sidan bör man komma ihåg att Björn, son till Gisle den vise, som under en period av flera år varit sin far behjälplig med att skaffa förnödenheter från Dan-

mark, avled det året. Därför kan det vara så att Þórðurs fröbeställning var avsedd för Gisle och att fröna alltså skulle sås på gården i Hlíðarendi. Om så var fallet kan det ha varit så att trädgården i Skálholt inte anlades förrän Gisle flyttade dit år 1686. Detta tidsschema passar utomordentligt väl in på den bild som Þorleifur Einarssons pollenundersökningar ger av odlingshistorien, och som tyder på att stora förändringar skett i odlingskaraktären i Skálholt efter 1689. Gisle hade alltifrån unga år varit intresserad av trädgårdsskötsel, och han sysselsatte sig med odling så länge hälsan tillät. Biskop Þórður var å andra sidan under dessa år upptagen med sitt ämbete och varjehanda annat arbete, inte minst boktryckeri. Han var inte heller riktigt frisk, och under sina sista år var han till största delen sängliggande. Jag anser det därför för troligt att Þórður själv inte engagerat sig mer i trädgårdsodlingen än att vårda svärfaderns hjärtesak. Det mesta tyder sålunda på att örtagården i Skálholt har anlagts på nytt år 1686.

Sedan biskop Þórður och Gisle den vise gått bort fortsatte Skálholtsborna att odla hushållsväxter (*matjurtir*). Þórðurs efterföljare, Jón Vídalín (1698–1720) och Jón Árnason (1722–1743) var intresserade av trädgårdsodling, och det är därför troligt att den idkats där oavbrutet sedan dess. Gisles odlingar i Skálholt mot slutet av 1600-talet får därför sägas vara början till den kontinuerliga trädgårdsodlingen på Island.

Enligt vad som redovisats ovan kan Skálholts odlingshistoria delas upp i två perioder. Den första perioden varade från landnamstiden till omkring 1400, och den andra, som fortfarande pågår, började 1686 eller däromkring.

Köksträdgårdens placering

Man vet ganska väl var köksträdgården har varit belägen. På den karta som gjordes över Skálholt år 1784, syns en stor *kálgarður* (kålgård) öster om skolbyggnaderna, mellan östra infartsvägen och kyrkogården. Ytterligare stöd för dessa uppgifter utgör den beskrivning som lantbon Jón Jónsson från Laugarás gjort av bebyggelsen under biskop Finn Jónssons tid, det vill säga i slutet av 1700-talet. Denne Jón antas ha varit född omkring 1750, och han bodde de sista åren av sitt liv i Skálholt.

Öster om gården gick tunneln upp till kyrkan, och skolbyggnaden låg öster om den. Det var två hus bredvid varandra, med gavlarna vända mot sydöst. Öster om dem låg en *aldingarður* (fruktträdgård) i backslutningen upp mot kyrkogården. Där odlades olika slags örter, och sedan dess har det växt kummin där.

Det som åsyftas bör vara rester av den köksträdgård som Gisle den vise hade låtit göra åt sig. Nu syns inga som helst spår, varken av denna trädgård eller av andra ruiner där omkring. Redan vid sekelskiftet 1800 har den legat obrukad och förvildad. Den ”trädgård” som det talas om sträckte sig från dåvarande kyrkogårdens södra sida nästan hela vägen ner till den östra infartsvägen där den böjde mot väster till den gamla gårdsplanen. Trädgårdens storlek var 41x15m enligt uppmätningen från 1784 eller 615 kvadratmeter. Köksträdgården, *kálgarðurinn*, flyttades senare ca 60m söder om den östra infartsvägen. Där finns fortfarande en tydlig kvadratisk gårdsmur/vall, ca 25x25m eller nästan jämnstor med den gamla trädgården till ytan. Den kallades ända till slutet av 1900-talet *Njólavallagarður*. Detta ortnamn nämns av Jón Halldórsson i hans *Biskupasögur* i samband med byggandet av Brynjólfsskyrkan (1650–). Där avses uppenbarligen en annan lokalitet än den aktuella köksträdgården, möjligen är det kyrkogårdens östra mur som åsyftas.

Trädplantering i Skálholt

Odling av träd (*trjárækt*) har så vitt man vet aldrig bedrivits i någon större omfattning i Skálholt. Þorleif Einarssons undersökning (jfr ovan) visar att där fanns björksnår vid landnamstiden, men de försvann ganska snart. Därefter har boskap och invånarnas verksamhet hindrat björken från att återhämta sig. Ändå är det så att ett av de allra första vittnesmålen om trädplantering på Island kommer från Skálholt. Eggert Ólafsson säger i sin köksträdgårdsbok (*Lachanologia*, 1774):

Man har försökt att plantera inhemska träd – så som rönn vid Skálholt, och björk längs med vägen i Möðruvellir i Eyjafjörður.

I Eggerts och hans reskamrat Bjarnis *Ferðabók* nämner även de att träd hade planterats i Skálholt på 1600-talet, och att dessa nått en avsevärd höjd. Tydligt hade man lagt ner möda på att vårdat dessa träd under en följd av år. Det framgår inte vem som initierade dessa första organiserade försök till trädodling i Skálholt. Det skulle inte förvåna om Gisle den vise hade ett finger med i spelet. Man vet att han själv planterade björk och vide hemma i Munkaþverá i Eyjafjörður år 1646. Det torde vara den första trädplantering som man säkert känner till på Island. Gisles intresse för trädplantering avtog inte med åren. År 1670 beställde han olika slags frö till träd från Danmark. Då bodde han på Hlíðarendi och hade där, som framgått ovan, en stor trädgård. Gisles band till Skálholt stärktes då han blev svärfar till biskop Þórður Þorláksson 1674. Det kan vara så att Gisle hade sått rönntred och planterat dem till lä och prydnad, möjligen i närheten av den köksträdgård som han lät anlägga när han flyttade till Skálholt 1686. Han har kanske förstått sig på att anlägga en allé, något som var vanligt i de europeiska parkerna. Hur det än är med den saken är det klart att odling av träd bedrevs i Skálholt på 1600-talet.

Växterna i örtagården vid Skálholtsskolan

1. Bygg – korn (*Hordeum vulgare*)

Korn är det sädeslag som man oftast har försökt att odla i Skálholt, kanske alltifrån den första bosättningen. Landnamnsmännen försökte odla korn nästan överallt eftersom det var mycket använt som föda och till ölframställning i deras hemländer. Kornodling bedrevs på många platser på Island fram till början av 1400-talet och till och med längre på enstaka ställen. I Skálholt tycks den ha upphört omkring 1400. I Skálholts omgivning finns inga tydliga spår av åkerbruk i äldre tid utom möjligen några lämningar av sädesfält i Vatsleysa (Munkagerði) och i Holtakot. Kornodling togs upp på nytt i Skálholt i slutet av 1600-talet. Detta skedde utan tvekan genom Gisle den vises inflytande. Kornodlingen pågick sannolikt inte så lång tid efter det att Gisle gått bort. I senare tid har man emellertid försökt odla korn i Skálholt med gott resultat.

Hordeum vulgare

Allium oleraceum i Örtagården i Skálholt

2. Villilaukur – backlök (*Allium oleraceum*)

Backlök växer vilt på några få ställen på Island, och den är mycket sällsynt. Det sägs att den fördes hit av utländska läkare. Förr i världen hade folk stor tilltro till lökens läkande egenskaper, och den omtalas ju också i de isländska fornskrifterna. Löken omtalas också ofta i de gamla läkeböckerna. Ett av de få ställen som löken växer på i dag är Bær i Borgarfjörður. Där grundade den engelska missionsbiskopen Rúðólfur ett kloster omkring år 1030, ett av de första på Island. Rúðólfur startade dessutom en skola i Bær, men omkring 1050 övertog han abbottdömet i Abington i England. Han var samtida med Ísleifur Gissurarson, den första biskopen i Skálholt. Troligen har backlöken odlats i klosterträdgården i Bær och använts som läkeväxt. Backlöken har även hittats vid gården Skáney i närheten av Bær. Den tyska fältskären Lazarus Mattheusson som tidigare nämnts (s. 9) bodde på Skáney från 1527 till 1570, och han kan ha använt löken i sin yrkesverksamhet. Backlöken växte dessutom vid Bessaðaðir på Álftanes ännu för drygt 100 år sedan, otvivelaktigt ett kvarvarande tecken på att den odlats där tidigare. Dessutom har den funnits vid gården Skriða i Hörgárdalur. Båda dessa platser kan sättas i samband med odlingens och läkekestens historia sedan långt tillbaka.

Även om det inte finns några skriftliga källor som talar om att löken odlats i Skálholt, är det rimligt att anta att skálholtsborna har känt till dess existens till exempel i Hólar i Hjaltadal, lökgården där har nämnts här ovan (s. 8), eller genom visitationsfärder i Borgarfjörður. Backlöken är fridlyst. Den botaniska trädgården i Reykjavík hade vänligheten att skänka örtagården i Skálholt ett exemplar år 2003.

3. Kúmen – kummin (*Carum carvi*)

Carum carvi, Skálholt

Kummin förekommer nu påfallande rikligt där de gamla bostadshusen i Skálholt stod. Kummin spreds någon enstaka gång till Island, och den har växt i Skálholt i minst 300 år. Gisle den vise tyckte mycket om kummin och odlade den som nyttoväxt, till exempel på Hlíðarendi i Fljótshlíð och också i Skálholt. Han kallades även Kummin-Gisle på grund av sin förtjusning för denna aromatiska ört. Kummin användes som smakförstärkare i dryck och vid bak och ansågs ha läkande effekt vid bland annat magsmärtor, diarré och gulsot.

4. Graslaukur – gräslök (*Allium schoenoprasum*)

Gräslök är en av de örter som kan ha odlats i biskop Þórðurs och Gisle den vises trädgård i Skálholt. Biskop Þórður Þorláksson beställde gräslöksfrö år 1679 hos köpmannen i Eyrbakki. Gräslök är mycket hårdig, och den bör ha utvecklats väl och blivit mångårig.

Allium schoenoprasum
till vänster
Raphanus sativus Rädisa-
Gruppen, till höger

Lactuca sativa, *Flora Danica* 1648

5. Hreðkur – rädisa (*Raphanus sativus* Rädisa-gruppen)

Hreðkur eller *radísur* är en av de arter som nämns i biskop Þórðurs fröbeställning år 1679. De odlades inte allmänt under medeltiden i Norden men blev vanligare i Europa under 1600-talet. I Asien har rädisor däremot varit allmänt kända från gammal tid.

6. Salat – sallat (*Lactuca sativa*)

Av biskop Þórðurs fröbeställning att döma försökte man odla sallat på 1600-talet. Detta har sedan de flesta som ägnat sig åt isländsk trädgårdsodling på 1700- och 1800-talen fortsatt med; sallat är ju lätt att odla även där sommaren är kort och kall. Björn Halldórsson i Sauðlauksdalur nämner den (sallaten) liksom Eggert Ólafsson i sin köksträdgårdsbok (*Lachanologia*). Vid Europas stränder växer en art av sallat vilt, men de sorter som odlades i trädgårdarna bar större och saftigare blad som bildade lösa huvuden.

7. Steinselja – persilja (*Petroselinum crispum*)

Petroselinum crispum

Persilja härstammar från Sydeuropa och Mindre Asien. Den bör ha kommit med klostren norröver tidigt under medeltiden. Persilja fick stor utbredning i Europa och mycken vidskepelse var kopplad till denna kryddväxt. I många läkedomstexter från den tiden nämns persilja, och hennes kraft är lovordad. Hon ansågs vara urindrivande, verksam mot hosta och användes för att lindra ömhet i kvinnans bröst. Första omnämmandet av odling av persilja här i landet är Gisle den vises odlingsförsök först på Hlíðarendi och sedan i Skálholt.

8. Gulrófur – kålrot (*Brassica napus* Napobrassica-Gruppen)

Kålrötter fick en viss utbredning på Island under senare delen av 1700-talet. De ansågs vara lättodlade, och med tiden har det anlagts små kålrotsgårdar (*rófnagarðar*) vid många gårdar. Till en början var det dock svårt att få bönderna att ta upp odlingen av kålrötter. Detsamma

gäller odlingen av potatis och kål; även dessa arter kom hit till landet under 1700-talet. Gisle den vise odlade visserligen kålrötter på sin gård i Hlíðarendi i Fljótshlíð, men odlingen lades ner när han flyttade därifrån. I Skálholt tog han upp odlingen, och där tycks den ha fortsatt.

En möjlig förklaring till att det gick så trögt att etablera odling av kålrötter på de isländska gårdarna kan vara att man importerade frö av sorter med låg grobarhet. Det framgår av anteckningar om fröförsändelser att en stor del av det frö som under senare hälften av 1800-talet var avsett för kålrotsgårdar på sydlandet utgjordes av kålrabbifrö, och kålrabbi passar inte särskilt väl för hemmaodling när villkoren är dåliga.

Brassica napus spp. *napobrassica*,
Maríubakka, Island

9. Næpur – rovor (*Brassica rapa* Rapifera-Gruppen)

Rovan är en urgammal matväxt i Nordeuropa. Den odlades i vikingarnas köksträdgårdar långt

Brassica napus spp. *rapifera*
i Örtagården i Skálholt

innan Island började befolkas. Det var vanligt överallt i Skandinavien att bränna skog och odla rovor och andra nyttoväxter i svedjan. Slutligen växte det skog igen där svedjan hade varit. Det finns tecken på att detta slags svedjeodling har prövats här i landet under landnamstiden. Biskop Þórður Þorláksson beställde rovfrö år 1679. Ofta är det svårt att avgöra om det handlar om kålrötter, rovor eller kålrabbi (*Brassica oleracea* var. *gongylode*) eller till och med någon annan rotfrukt i äldre skrifter om matväxter, eller om växten verkligen har odlats här i landet när den nämns.

10 Hvítkál – vitkål (*Brassica oleracea* Alba-Gruppen)

Vitkål är ännu en matväxt som togs i odling i Skálholt på 1600-talet. I början lyckades vitkålsodlingen för det mesta inte särskilt väl på Island eftersom huvudena blev för lösa och utvecklades dåligt. Med tiden lyckades man få bukt med detta, och när Nils Horrebow färdades runt Island 1749 beskrev han med beundran kålgården (*kálgarðinum*) i Skálholt och nämnde de förträffliga kålhuvudena. Av Eggert Ólafssons och Bjarni Pálssons *Ferðabók* att döma kan vi anta att vitkål har odlats nästan oavbrutet i Skálholt från omkring 1680 fram till 1750-talet, då de gjorde sin resa.

Björn Halldórsson säger i sin skrift *Arnbjörg* följande om skörd och förvaring av kål m.m.

Vid den tiden (slakttiden) tas matväxterna upp ur köksträdgårdarna (*sáðgörðum*), kålen saltas och hackas och varje enskild grönsak beredes på bästa sätt för förvaring. Kummin skördas när fröet är brunt och fullgånget liksom andra trädgårdsfröer som senare ska användas till utsäde.

Detta skrevs omkring 1780. Det var avsett för isländska kvinnors undervisning i skötseln av en gård men trycktes inte förrän 1843.

Brassica oleracea Alba-Gruppen (Foto:Åsmund Asdal)

Brassica oleracea Sabellica-Gruppen

11. Grænkál – grönkål (*Brassica oleracea* Sabellica-Gruppen)

Grönkål var en välkänd matväxt på vikingatiden i Skandinavien. Kristján Willoddsson nämner grön kål som föda i sin skrift från 1593 och även *kálrætur* (kål-rötter) utan någon närmare precisering. Oddur á Reynivellir skriver i sin läkebok:

All kål, både röd och brun, tjänar inte allenast de rika till mat och läkedom, utan tjänar även fattiga, sjuka och hungrande människor, och den kan användas både utvärtes och invärtes.

Solanum tuberosum

Som läkeväxt användes kål mest för att styrka människan efter sjukdom. I de äldsta isländska läkeböckerna, som är översättningar av urgamla europeiska skrifter, finns en hel del skrockblandade skildringar av kålens egenskaper: "Vid barnsbörd: Tag kålblad och bind om kvinnans högra fot, det hjälper." Det bör sägas att mycket är okänt om vad det var för slags kål som odlades i början.

12. Kartöflur – potatis (*Solanum tuberosum*)

Potatis kom tidigast i odling på Island år 1758 på Besastaðir. Visserligen hade Gisle den vise frågat efter ut-

säde till potatis (“pottetes þær eingelsku”) hos sin son Björn i Köpenhamn år 1670 men fick inget; man hade ju knappt börjat med potatisodling i Danmark då. Potatisodling togs troligen upp i Skálholt kort efter 1760.

Thymus praecox spp. *arcticus*, Viðey

13. Blóðberg – islandstimjan (*Thymus praecox* ssp. *arcticus*)

Timjan odlades inte som nyttoväxt men samlades in i naturen. Kristján Willoddsson säger om timjan:

Bränner man den så flyr alla slags ormar [maskar], av dess rök, och de dör som har gift i sig. Därför har man för vana att koka mat med den.

Oddur á Reynivellir nämner vild timjan. Som exempel på dess dygder säger Oddur:

Vild timjan nyttjad i mat och dryck är ett teriakum mot alla ormar [maskar] och huggormars gift och etter. Vatten som bränts av denna ört och dricks ger matlust, minskar uppblåsthet, klarar synen..., förbättrar hörseln, öppnar näsborrarna och driver ut fuktighet i länderna (*utrýmir lenda stemmu*), sand och sten. Detta gräs kallar vi vanligtvis *blóðberg* och *bróðberg*, och det växer vida här i landet.

Þórður Þorláksson säger i sin islandskildring 1666 att allmänheten samlar vissa vilda örter och utvinner ur dem en het dryck, men han nämner inte vilka arter som användes. Det är sannolikt att det huvudsakligen är timjan som avses. Timjante är en omtyckt hälsodryck den dag i dag är, och den serveras vid finare tillfällen i Skálholt.

Valeriana officinalis, Örtagården i Skálholt

Valeriana sambucifolia, Kirkjubæjarklaustur

14. Garðabruða – läkevänderot (*Valeriana officinalis*) och hagabruða – fjädervänderot (*Valeriana sambucifolia*)

Valeriana växer här och där på Island, särskilt på skyddade platser och då gärna som undervegetation i björkskog. Pollenanalyser visar att någon art av *Valeriana* ökade sin utbredning med den ökande bosättningen. Med ödeläggelsen av björkskogarna minskade den åter. I Skálholt hittades pollen av *Valeriana* spp. under asklagret från Heklas utbrott 1104, och man har gjort sporadiska fynd från senare tider, men inte före landnamnstiden. Dessa fynd tyder på att den kommit till landet med nybyggarna som ville ha tillgång till örten. Oddur Oddson

meddelar om skörden av *Valeriana* ”Rötterna skall tas upp och grävas upp vid den rätta tiden mellan höstmässorna och torkas i skugga”. ”Läkevänderot (*garðabrúða*) medan hon är färsk och grön stött med ört och rot och lagd vid huvudet, stillar huvudvärk”. Ur örtens rot delar gjordes en lugnande dryck. Nu för tiden används läkevänderot mot sömnlöshet, ångest och lindrig depression.

(*Valeriana officinalis*, läkevänderot, har från gammal tid varit en mycket uppskattad läkeväxt. Senare forskning har visat att den inte växer vilt på Island, men har odlats och möjligen förvildats. Den kan och har ofta förväxlats med fjädervänderot (*Valeriana sambucifolia*, jfr Kristinsson 2010), men i vilken utsträckning så skett är obekant. I äldre skrifter är det som regel läkevänderot som åsyftats. Inger Larsson).

15. Vallhumall – röllika (*Achillea millefolium*)

Röllika är en vanlig blommande växt i skálholtiområdet på torrlänt mark. Innan humle nämns i historien som smakförbättrare för öl i Nord-Europa så använde man andra örter, till exempel röllika, i stället. Röllika räknas till de korgblommiga växterna, och första gången de märks i nämnvärd omfattning i frö/pollenundersökningarna från Skálholt är strax efter landnamet. Det kan vara så att man lagt sig vinn om röllikeodling i Skálholt kort efter landnamstiden, men det är också möjligt att växten kommit dit med handelsvaror eller att det har varit frågan om andra sorter av korgblommiga växter, till exempel baldersbrå. En annan sak är att röllika var en allmänt känd läkeväxt, och den har utan tvivel samlats för att användas, även om den inte direkt odlats. Växtens blad har använts och används fortfarande för att bereda sår salva. Här kan vi läsa en något förkortad berättelse av Oddur Oddsson på Reynivellir om röllika, skriven omkring sekelskiftet 1600.

Denna gamla och välbeprövade mirakelväxt *Millefolium* eller ”rölicke”, är torr till naturen, sammandragande, uttorkande och läkande, och kan användas både in- och utvärtes. Denna ört ensam eller tillsammans med andra örter sjuden i vin och sedan drucken läker alla slags sår och värk, torkar/drar ut levrat blod, mask i magen och allt gift ur inälvorna och stillar magvärk och oro. För de flesta är det uppenbart hur denna ört skall användas vid yttre sår och för att göra omslag och salva av den. Den uttorkar och renar alla sår. Om den tas färsk och grön, och stötes, och sedan läggs på nya sår, drar den samman såret och läker det. Eller så kan man klippa ner den i osaltat smör och lägga på nya sår, då läker den dem som en mirakelsalva. Man kan också sjuda den med färskt smör om man vill och sedan använda den som nämnts. Om någon kvinna har alltför riklig menstruation, då kan man ta färsk och torr *Millefolium* (*vallhumall*) och stöta den, och lägga på den, då stillar den flödet.

Achillea millefolium, Möðruvallaklaustur

Alchemilla spp., Kirkjubæjarklaustur

16. Maríustakkur – daggkåpa (*Alchemilla* spp.)

Daggkåpa växer över hela Island, uppkallad efter jungfru Maria som i andra skandinaviska språk. Maria, Guds moder, återges gärna med kåpa över axlarna på bilder, och daggkåpans blad anses likna detta slags plagg. Förr var örten helgad åt Freja, och såsom ofta var fallet med örter som var helgade åt de hedniska gudarna kom de egenskaper dessa ansågs ha att förknippas med heliga personer i det kristna trosutövandet. Kristján Willoddsson nämner örten “*Murru möttul*” och “*stakkgras*”. Gisle Oddsson, biskop i Skálholt, nämner örten i sin isländsbeskrivning *Undur Íslands (De Mirabilibus Islandica)* från 1638. Den är fortfarande en av de viktigaste läkeväxterna som växer i den isländska naturen, och den är en urgammal läkeväxt i Europa. Daggdropparna som samlas på bladen användes under medeltiden som läkemedel, och de användes också av alkemisterna i deras arbete. Därifrån härstammar det latinska släktnamnet *alchemilla*. Än i dag används daggkåpa som läkeväxt, särskilt anses den vara till god hjälp för kvinnor.

17. Ljónslappi – fjällkåpa (*Alchemilla alpina*)

Fjällkåpa liknar daggkåpa och sägs ha liknande verkan. Den anses vara utmärkt för att brygga te på, i synnerhet blandad med andra örter såsom timjan, humle, späda björklöv och älggräs. Det är möjligt att detta är en av de växter som biskop Þórður Þorláksson syftade på när han skriver följande om islänningarnas dryckesvanor i sin isländsbeskrivning 1666:

Som dryck använder några importerat eller hembryggt öl. Andra dricker en dryck som är gjord av saften av vissa gräs- och buskarter. Den bereds på samma sätt som öl, och smakar inte så illa.

18. Jarðarber – smultron (*Fragaria vesca*)

De smultron som växer i den isländska björkskogen är små och växer glest. Å andra sidan har de alltid varit eftersökta till mat. Snorri, präst i Húsafell, kallade dem “*jarðarhunang*” [jordhonung]. Enligt Oddur i *Reynivellir* ”uppskattar kockarna smultron, ty de anrättar smakliga rätter av dem, vilka lämpar sig bättre för sjuka än friska, ty de kyler mycket väl.” Oddur anser att smultronvatten renar väl mun och hals, och prosten Björn Halldórsson säger i sin bok *Grasnytjar* som skrevs år 1781 att smultron tar bort tandsten. Smultron har knappast odlats i trädgårdarna utan snarare plockats som andra vilda bär.

Fragaria vesca, Reynistaðaklaustur

Rumex longifolius, Reynistaðaklaustur

19. Njóli – gárdsskräppa (*Rumex longifolius*)

Gárdsskräppan är illa sedd av de flesta. Den har spritts vida omkring i världen med folk och handelsvaror och så är nog också fallet här i landet. I Skálholt og dess omgivingar är gárdsskräppan mycket vanlig på ruderatmark, och förr i tiden var den mycket uppskattad för att den kunde användas på olika sätt. Örten hade flera namn, till exempel *heimilisnjóli* og *fardagskál* [fardag, i Sverige vanl. 14 mars–kál, ö. a.]. Kristján Willoddsson nämner ”*heymylju-rætur*” i sin skrift år 1593. De unga, spröda bladen användes till mat og kallades *fardagakál* därför att de skjuter upp skotten så tidigt om våren. Otivelaktigt har den varit ett välkommet tillskott efter den knappa og dåliga kost som man ofta var hänvisad till på senvintern. Roten å andra sidan användes som läkemedel. Den ansågs bra mot utslag, klåda, huvudvärk og förstoppning, og den botade skörbjugg. *Patientia* är ett gammalt latinskt namn på arten. Det har tolkats som ”tålomod”. I pastor Bjarni Þorsteinssons samling av folkvisor finns en psalm som bär namnet *Patientia er sögð urt* [Patientia sägs vara en ört] og som är komponerad på 1600-talet. Upphovsmannen till den är okänd, men man har föreslagit Hallgrímur Pétursson, psalmdiktare og Þorkell Arngrímsson, präst og läkare i Garðar på Álftanes. Dikten är avsedd att uppmána människan att visa samma slags ödmjukhet inför livets prövningar som Kristus visade under sitt martyrium. Psalmens första rader lyder sålunda:

Patientia er sögð urt, allmæt sem eg hef í sannleik spurt, grær þó ei hvörs grasgarði í, grjót og þyrnar mest allmæt því! O, patientia, o patientia, o patientia

20. Stúfa – ängsvädd (*Succisa pratensis*)

Ängsvädd växer vilt på Island men är inte vanlig utom i Rangárvalla- og Skaftafellssýslorna. Den är en av de läkevaxter som var mest uppskattad av den europeiska medeltida läkekonsten. I örtens rot döljs så stor kraft, säger sägnen, att fan bet ett stycke av den för att åsamka den så stor skada som möjligt. Inte lyckades han i sitt uppsåt, men den egendomligt greniga roten sägs fortfarande bära hans märke. Därför har växten fått de folkliga namnen *púkabit* [djävulsbett] eller *djöfulsbit*.

Succisa pratensis, Örtagården i Skálholt

Oddur Oddsson känner till denna växt: ”Denna växt kallar de islänningar som känner till växter för *stúfa*.” Det är möjligt att åkervädden har odlats på Island under den första tiden. Den användes då farsoter härjade i landet, till exempel pesten. Lag av roten som kokats i vin verkade också mot mjäll, så den sades ha rätt stort användningsområde.

Sanguisorba alpina, Helgafell

Sanguisorba officinalis

21. Blóðkollur – blodtopp (*Sanguisorba officinalis*) och höskollur – gråpimpinell *Sanguisorba alpina* Bunge

Blodtopp är en av de läkeväxter som omtalades mest i Europa på medeltiden. Den växer vilt på särskilt skyddade platser, särskilt på Sydlandet. Den har inte påträffats i grannskapet till Skálholt, men denna växt omnämns i nästan alla isländska skrifter om läkeväxter. I Nes vid Seltjörn (Seltjarnanes) bodde Sveinn Pálsson [1762–1840], den första läkaren på Island. Stora bestånd av blodtopp växer där på gårdsplanen, och den är en värdig representant för isländska läkeväxter. I Nesstofa finns nu också ett medicinmuseum och en örtagård.

(Senare forskning (Pálsson 1999) har emellertid visat att det i dag växer två arter av *Sanguisorba* vilt på Island, blodtopp och gråpimpinell. Den art som växer vid Nesstofa har visat sig vara gråpimpinell. Inger Larsson).

22. Bláber – odon (*Vaccinium uliginosum*) och aðalbláber – blåbär (*Vaccinium myrtillus*)

Odon och blåbär har alltid varit viktiga som föda för islänningarna. I blåbärens rot och ris döljs dess läkekraft. Om växten skördas tidigt om sommaren, torkas och mals till pulver är den bra att strö i svårläkta sår. Men självfallet var det bären som var det viktigaste livsmedlet. De äts färskt och lades i skyrkärlet eller i vasslekaret för att sparas till vintern. De krossades också och blandades med socker och förvarades på det sättet till vinterförråd.

Vaccinium uliginosum, Helgafell

Empetrum nigrum

23. Krækiber – kråkbär (*Empetrum nigrum*)

Kråkbär nämns på få ställen i skrifterna om örter och läkemedel, så vanlig var den och en självklar matväxt i hela landet. Kråkbären har en särskild betydelse i historien om Islands kristnande. Vid den tid när Páll Jónsson var biskop i Skálholt (1195–1211) saknades en gång nattvardsvin. Grönlandsbiskopen var på Island just då och visste på råd. Han lärde biskop Páll och flera andra att brygga vin med kråkbär; de var och är fortfarande vanliga på Grönland. Jón hade lärt sig denna konst hos själve Sverre Sigurdsson, Norges konung. Biskop Páll använde kråkbärsvinet i stället för (äkta) nattvardsvin tills nästa varuleverans nådde landet. Hos ärkebiskopen i Nidaros väcktes frågan om det var tänkbart att denna nya sed stred mot den katolska kyrkans regler. Ärkebiskopen skrev till påven i Rom och frågade efter dennes åsikt. Drygt två årtionden senare kom svaret från påven att det var lagt fullständigt bann på användningen av någon annan dryck än (äkta) nattvardsvin till den heliga nattvarden. Då hade kråkbärsvin blivit ganska vida spritt i ärkebiskopens område. En ännu roligare berättelse om samma händelse finns i Eggert Ólafssons och Bjarni Pálssons *Ferðabók* (1772) där det talas om kråkbären och användningen av dem. Där skriver de: ”De isländska annalerna berättar, att biskop Páll i Skálholt har gjort vin av kråkbär år 1203, men sedan sägs inte mer om detta. Det sägs att han fått en man från Kanarieöarna, som hade varit vinbryggare där, att göra vinet”.

24. Skarfakál – skörbjuggsört (*Cochlearia officinalis*)

Skörbjuggsört växer på många ställen på Islands stränder. Den har tjocka, glänsande lövliknande blad och stark smak. Islänningarna samlade skörbjuggsört i stor skala och sparade till vintern på många sätt. Skörbjuggsört hackades med ett käljárn, lades i kärl med press på och fick stå och jäsa. Detta tillvägagångssätt liknar det som används när man gör surkål. Skörbjuggsört saltades också ner eller så gjordes saft av den till dryck. Ett enkelt sätt att förvara den på var att blanda den i skyrkaret för vinterförråd. Skálholtsborna har utan tvivel samlat skörbjuggsört på några av de stränder som tillhörde biskopsstolen eftersom den hade ord om sig att vara hälsosam.

Cochlearia officinalis, Flatey

Leymus arenarius, Viðey

25. Melgresi – strandråg (*Leymus arenarius*)

Strandråg användes som föda i stället för spannmål även om den inte stod högt i kurs över allt. Strandråg samlades och bereddes till förvaring med stor möda. Ibland växte en svamp som kallas mjöldryga på axen, och den kunde orsaka svåra förgiftningar. Strandrågen gav fler produkter än bara kornen. Dess rötter blir mycket långa och synnerligen starka. De användes till tråd eller flätades till rep. Tät grästorv av strandråg kunde användas i stället för vanlig torv som underlägg under klövjesadeln, och detta fungerade bra. Några av Skálholts biskopsjordar gav rikligt med strandråg, särskilt i Skaftafellsýsla.

26. Græðisúra – groblad (*Plantago major*)

Groblad har alltid varit en högt uppskattad läkeväxt, både här i landet och på andra platser där den växer. Örten har många andra isländska namn, som *græðiblaðka* [ung. sårläke-blad], *læknisblað* [läke-blad], *vogsúra* [dikes-syra], *læknisgras* [läke-gräs] och *grasakóngur* [gräs-kung]. Biskop Gisle Oddsson kallar den *græðiblöðku*. Oddur Oddsson på Reynivellir nämner namnet *vogsúra* [dikes-syra]. Örten användes vid ett otal sjukdomar, t. ex. hjärtvärk, brännsår, tandvärk och njurvärk. Vanligen utvann man salva ur örten eller stötte den och smorde på utvärtes sår, annars intogs den i form av avkok. Groblad är vanlig på torrlänt mark och i närheten av bostadsbebyggelse, bl. a. i Skálholt.

Plantago major, Reykholt

27. Selgresi – svartkämpar (*Plantago lanceolata*)

Svartkämpar är närbesläktade med grobladet och har de flesta av dettas egenskaper. Den växer högre än grobladet, och bladen är lansettlika och inte äggformade som grobladets. Svartkämpar omnämns ofta i läkeböckerna. Den har en begränsad utbredning här i landet, och är vanligast under Eyjafjöll och i Mýrdal, dessutom finns den på platser med geotermisk värme.

Plantago lanceolata

Kristján Willodsson nämner dock örten och benämner den *læknisblað* till skillnad från *græðisúra*. ”*Læknisblað* är mindre, smalare och längre, och kan användas på samma sätt [som groblad].”

Rumex acetosa, Flatey

28. Túnsúra – ängssyra (*Rumex acetosa*)

Ängssyran är flerårig liksom sina storväxta släktingar gårdsskräppa och rabarber (*Rheum* sp.). Tidigt på våren växer det upp en tät krans av ljusgröna, glänsande blad. Då våren fortskrider växer höga blomstjälkar upp ur plantan. Fröna, som sedan utvecklas, är tättsittande och talrika och tidigare ansågs det vara mödan värt att samla dem och använda dem för att dryga ut spannmålen. Det finns många gamla isländska namn på ängssyran. De flesta namnen visar på någon slags nyttoanvändning, åtskilliga till mat eller djurfoder eller syftar på syrans smak. De vanligaste är *blöndustrokkur* [vassla-kärnstav], *engjasúra* [ängs-syra], *lamba-blöðkur* [lamm-blad], *mjölsúra* [mjöl-syra], *súra* (syra), *súruskreppa* [syra-skräppa], *skarisúra* [?-syra] och *vallarsúra* [fält-syra]. Ett allmänt känt sätt att tillaga syran var att göra soppa eller stuva den. Bägge ansågs som den största delikatess. Eggert Ólafsson skriver så här i sin *Ferðabók*: ”Syra äts på vissa platser med ägg i stället för sallat. Fast det vanligaste sättet är att lägga bladen i vatten om sommaren. Då dras saften ur dem och detta syravatten används som dryck i stället för sur vassla.”

Avkok på syra som läkemedel var ibland beredd med lika delar skörbjuggsört. Avkoket intogs två gånger om dagen, en kopp åt gången. Ängssyran har av ålder varit använd mot skörbjugg, då den innehåller en ansenlig mängd C-vitamin. Syraavkok ansågs vara bra vid sjukdom som beror på nedsatt leverfunktion. Den ansågs även öka matlusten och vara blodrenande.

Prosten Björn Halldórsson i Sauðlauksdalur säger i sin skrift *Grasnytjar*, efter att ha lovprisat ängssyran läkande krafter: ”Syran kan lätt odlas här i örtagårdarna. Det har jag försökt och då blir dess blad också större och kraftigare.” Detta är sanna anmärkningar, syrabladen kan bli 30 cm långa i odling. Prosten Björn säger vidare:

Denna syra som brukas i stället för sallat, med socker, olja och lite ättika, är den bästa uppfriskande och vederkvickande sallat, och den är på många ställen så lätt att få tag på.

29. Hvítlaukur – vitlök (*Allium sativum*)

Vitlök anses vanligen vara den lök som förr kallades ”geirlaukr” eller ”kloflaukur”. Den omtalas i rätt många norröna skrifter och alltid som läkeväxt. Ordet *hvítlaukur* nämns tidigast i Guðbrandsbibeln från 1584 och beteckningen *geirlaukur* är antecknad i Eggert Ólafssons matväxtbok (*Lachanologia*) från 1774. Oddur Oddsson skriver (omkring 1600) om ”hvítan lauk” och uppehåller sig då vid dess starka lukt. ”Om någon har ätit vit lök, och inte kan stå ut med lukten, som kommer av den, skall han äta grön och färsk ruta (*Ruta graveolens*, rúðurunna) efteråt, det tar bort den starka lukten. ”Sedan redogör han för dess många läkande egenskaper, till exempel är den bra mot mask i magen, löss och gnetter, och han avslutar sin beskrivning med dessa ord om matlagning. ”Man kan också gnida lammkött och kalvkött med krossad vitlök och sedan steka det.” I Kristján Willoddsens läkebok (1593) omnämns vitlök som bot mot inälvsmask. Kristján uppger också andra namn på lök, till exempel *rauðalök* (rödlök) och *kloflauk* (klyftlök), som säkerligen är ett annat namn på vitlök.

Allium sativum, *Ortus sanitatis* 1517

30. Geithvönn – strätta (*Angelica sylvestris*)

Strätta (*geithvönn* eller *geitla*) är något mindre än fjällkvanne, har inte lika välvda blomkorgar men sägs ha liknande egenskaper. Oddur på Reynivellir säger om den:

Den vilda angelicans rot och frön verkar inte så kraftigt, den nyttjas huvudsakligen på gamla och färskta sår, sjuden i vin och lagd utanpå.

Angelica sylvestris, Viðey

Ligusticum scoticum, Reykjavík

31. Sæhvönn – strandloka (*Ligusticum scoticum*)

Strandlokan kallades också *meistarajurt* [mästar-ört] eller *sjávarhvönn* [strand/sjö-kvanne] och odlades i trädgårdar i Europa på grund av sina läkande egenskaper. Den växer spritt vid stränderna här i landet, mest i de västra landsdelarna. I likhet med de andra kvannearterna ansågs den vara stärkande för hela kroppen. Oddur Oddsson skriver:

Denna rot, hennes lukt och smak, och vattnet som man kan bränna av henne, är mycket hälsosamt för människan och särdeles är det nyttigt vintertid då det är kallt, och det är sjukdom i luften.

Intressant är en annan anmärkning av Odd om strandlokan som afrodisiakum:

Den hjälper säkert dem, som förlorat sin könsdrift så att deras kvinnor klagat på dem. Något som faktiskt förbättras så att de slipper sådant klagande – om mannen kokar strandlokan i vin och sedan dricker avkoket, då återfår han sin drift (förmåga) om han dricker detta morgon och kväll i några dagar.

Björn Halldórsson i Sauðlauksdalur säger om strandlokan: ”Strandlokan har alla kvannerotens läkefrämjande egenskaper.”

Angelica archangelica, Hólar

Angelica archangelica

32. Ætihvönn – fjällkvanne (*Angelica archangelica*)

Fjällkvanne har en alldeles särskild ställning bland de isländska örterna när det gäller nyttjande. Fjällkvannen var väl känd av de första landnamsmännen på Island, både av dem som kom från Norge och dem som kom från de brittiska öarna. Förutom att den var en betydelsefull matväxt i Skandinavien och på de brittiska öarna var kvannens läkande egenskaper väl kända för nordborna som använde den flitigt. Tillsammans med islandslav [*fjallagrös*, *Cetraria islandica*], och söl/rödsallat [*söl*, *Palmaria palmata*] var fjällkvannen islänningarnas vanligaste matväxt i äldre tid. Hela växten användes som läkeväxt: de tjocka rötterna som när de torkats lätt kunde sparas i årtal, de saftiga och möra bladstjälkarna och fröna som skördats sent på sommaren från de välvda, omfångsrika blomkorgarna. Förr var kvannegårdar vanliga nära husen och gårdarna och fortfarande kan man finna kvanne nära människornas bostäder. I Oddur Oddssons lilla läkebok står bland annat om fjällkvannen:

På grund av de många och stora dygder som hon har, är hon känd överallt och välkänd i alla länder, så att varje man känner till henne och vill ha henne i sin trädgård.

Förmodligen var fjällkvannen mest känd i Europa som verksam medicin mot dödliga farsoter. Ryktet om detta bruk levde länge. Den användes även när spanska sjukan härjade i Norden 1918–1919. Det finns många belägg på kvanneskörd och kvanneodling, och här i landet vittnar många ortnamn om kvannens stora betydelse. Oddur Einarsson, biskop i Skálholt nämner i sin islandsskildring 1598 att man på sydlandet hade ansenliga kvannegårdar. Bönderna i Skálholt hade god tillgång till vildväxande fjällkvanne, bland annat vid Hvítárvatn och på flera ställen i allmanningen i Biskupstungur. Med tiden krympte den vildväxande fjällkvannens växtplatser på grund av jordförstörelse och betning. I kölvattnet av detta kan odlingen av fjällkvanne ha ökat. Björn Halldórsson i Sauðlauksdalur berättar i skriften *Grasnytjar* hur bönderna anlagt kvannegårdar. Kvannen kallades vanligen *Angelica* i världslitteraturen, och det

visar på den okränkbarhet som åvilade örten. Det finns en sägen som förknippas med fjällkvannen som säger att i tidernas begynnelse hade ärkeängeln Gabriel visat sig för några munkar och uppenbarat för dem fjällkvannens användbarhet. Fjällkvanne och stråtta växer i Skálholts omgivning där jordmånen är fuktig.

33. Burnirót – rosenrot (*Rhodiola rosea*)

Rosenrot är en egendomlig ört som växer vitt omkring på Island på klippor och stentäckt mark och på växtplatser där den inte blir betad av boskap. Örten är särbyggare, det vill säga att han- och honblommor växer på olika plantor. I Björn Halldórssons *Grasnytjar* kallas hanplantan *Sára* och honplantan *Agar*. Dessa namn har knappast varit vanliga på 1700-talet, men namngivningen syftar på berättelsen i första Mosebok om Ismaels, Abrahams sons födelse (1 Mos. 16).

Rosenrot förväxlas ofta i äldre skrifter med huslök (taklök, *Sempervivum tectorum*) som inte växer vilt här i landet. Detta missförstånd kan ha sin grund i att örterna liknar varandra i någon mån i de skriftliga beskrivningarna. Huslök användes ofta på husens stråtak i grannländerna för att skydda mot blixtar och husbränder. Huslökens tjocka och saftiga blad kan mycket väl ha hindrat gnistor från husens skorstenar att antända de eldfångda stråtaken. Med tiden trodde man att örtens kraft var sådan att det räckte med en enda planta på hustaket för att värja gården mot allt slags oknytt. I Nordnorge användes rosenroten ibland för samma ändamål. På Island är det känt att man planterade rosenrot i bostadshusens torvväggar. Avkok eller saft av rosenrotens rot, användes för att öka hårväxten. På detta tyder också gamla isländska namn som *greiðurót* [kam/ma–rot] och *höfuðrót* [huvud–rot]. Växten användes också som botemedel mot diarré och spetälska, för att läka sår och som färgväxt. En svag rosendoft kommer från roten, och så kallas den också rosenrot liksom i de övriga nordiska språken. Nu för tiden används inte rosenrot skärskilt mycket till annat än prydnad i trädgårdarna.

Rhodiola rosea, Viðey

Artemisia vulgaris

34. Búrót – gråbo (*Artemisia vulgaris*)

Pollen av växter som tillhör malörtsfamiljen förekommer på enstaka ställen i arkeologiska undersökningar i Skálholt ända från 900-talet och fram till 1700-talet. Men det är inte möjligt att urskilja vilken art det rör sig om. Sommaren 1797 fann Sveinn Pálsson, läkare och naturkännare, däremot gråbo i det s k Bolhaus, en låg kulle där man kan se spåren av en gammal trädgård eller byggnad i södra delen av Skálholts ägor. Gråbo är en vanlig växt nära bebyggelse i Europa. Sveinn tog vara på ett exemplar av växten och visade den för svenska bota-

nister som bekräftade hans identifiering. Detta exemplar kan vittna om att växten har odlats i Skálholt i äldre tid. Oddur Oddsson tvekar inte heller om växtens existens här under 1500- och 1600-talen. ”Av de örter som växer här i landet är hon den bästa för att driva ut dött foster, och efterbörd.” säger han. Oddur säger dessutom om gråbo:” Hon är också bra att lägga i den gås som man vill steka.” Örten är nu mycket sällsynt här i landet.

Förutom att den ofta användes i stället för humle för att bereda öl, blev örter av denna familj använda som läkeväxter. Malörtsvatten användes vid framställningen av bläck så att inte mössen skulle äta pergamentet och det som där var skrivet. I Oddur Oddssons skrift sägs bland annat om malört (*Artemisia absinthium*):

Om man lägger torr malört i kistor eller kläder, då skyddar det väl mot mal och mögel, så den inte kommer dit, eller till någon annan plats där malörten finns i förvar. Malört sjuden i vin, och sängen stänkt med detta och runt den, det skyddar den mot löss och annan ohyra av det slaget.

Än i dag används malörten mot djurs och människors inälvsmask.

Porkell Arngrímsson var präst i Garðar i Álftanes och praktiserade medicin på 1600-talet. Han använde bland annat malörtsvatten som läkemedel. Malört är inte svårodlad, och nog kan han ha odlat örten i sin trädgård, även om detta inte går att fastslå. Den botaniska trädgården i Reykjavík har införskaffat ett exemplar till örtagården.

35. Birki – glasbjörk (*Betula pubescens*)

Björk var en vanlig trädart i Skálholt vid landnamstiden. Den användes mycket vid kolning och som takläggningmaterial liksom vid slöjd av verktyg och stora och små hushållsföremål. Kreaturen har uppskattat att söka skydd och bete i björkskogarna. Pollenanalyser visar att björken minskade snabbt sedan människorna kommit, och med tiden försvann det mesta av den undervegetation som växte där. Nu växer så vitt man kan se ingen vild björk i Skálholt.

Betula pubescens

Sorbus aucuparia, Skriðuklaustur

36. Reyniviður – rönn (*Sorbus aucuparia*)

Långt fram i tiden betraktades rönnen med skräckblandad vördnad på Island. Berömd i detta sammanhang är rönnen i Skriða i Hörgárdalur, och det ansågs bringa olycka att hugga ner en rönn. Björn, präst i Sauðlauksdalur var förtrogen med det rykte som vidlådde rönnen. Han berättar uttömmande i *Grasnytjar* om trädets nyttiga egenskaper och tillägger:

Med alla dessa goda egenskaper har rönnen ändå inte blivit omtyckt av okunniga människor i vårt land. Ty djävulen, som vill göra oss misstänksamma mot alla Guds gåvor, har fått dem att anse att rönnen är ett olycksbringande träd...

Porvaldur Thoroddssen (1911) anslår samma sträng i sin skrift *Lýsing Islands*:

...rönnar har oftast fått stå orörda, där andra skogsträd höggs ner, ty människorna hade övertro på rönnen och menade att olyckor av alla slag kunde drabba dem, som skadade den.

Rönnen användes på många olika sätt, till exempel för färgning. Av den utvanns någon slags skokräm. Kristján Willoddsson berättar sålunda: "För att svärta skor, tag rönnrot, bär, löv och fett, sjud det tillsammans och rör tills det kallnar." Rönnved ansågs hård och seg, lämplig till räfsor och liar och små föremål som knivskaft, slevar och liknande. Om odling av rönn i Skálholt sägs ingenting i hans förord.

37. Geldingahnappur – trift (*Armeria maritima*)

Denna ört är allmänt känd, vacker och kraftfull. Österut i landet använder fattigt folk, som inte har något annat val, denna örts blomsterknoppar i kuddvar. Man får då en bekväm kudde för stunden men inte bestående. Örten är en prydnad för köksträdgårdar och blomkrukor när den planteras eller sås däri. Några nämner denna örts rot "harðasægjur" [hårdrötter] och anser den vara ätbar. Rötterna sjudes tills de mjuknar och ger då god näring åt den som är frisk och vid god hälsa.

På detta sätt beskriver Björn Halldórsson trift i *Grasnytjar*. Han värdesätter inte örten men nämner ändå dess goda egenskaper. Där nämns också krukväxter för första gången i skrift på Island. Örten växer på mager, stenig mark och bildar en lång och rätt tjock pålrot. Rötterna kallas hårdrötter eller *holtarætur* [stenig backe-rötter], som fattiga samlade ibland och åt. "Det mesta som man stoppar i magen är mat utom okokt *holtarót*." säger talesättet.

Armeria maritima, Flatey

Tripleurospermum maritimum, Reynistaðaklaustur

38. Baldursbrá – kustbaldersbrå (*Tripleurospermum maritimum* spp.)

Det äldre vetenskapliga släktnamnet *Matricaria* kommer från latin, *matrix*, som betyder livmoder, och baldersbrå och besläktade arter har länge använts vid kvinnosjukdomar. "Dricks hon med vin, då påskyndar det kvinnans förlossning," säger Kristján Willoddsson, och Oddur Oddsson säger följande om baldersbrå:

Det vatten som några blomster är sjudna i är bra att göra ånga och rök av om det är så att livmodern vill lossna eller löpa från en plats till en annan. [livmoderframfall? ö. a.]

Ingen kan nog lovprisa Chamomille blomstrets dygder och verkan. Den Chamomille blomster som doftar gott, som vi kallar baldersbrå och gärna växer på kyrkogårdar och andra platser;...

säger Oddur Oddsson i skriften *Lækningakraptar nokkurra urta*. Björn Halldórsson i Sauðlauksdalur berättar om bladens användbarhet som soppkål tidigt på våren och att avkok på blommorna stärker huvudet.

39. Einir – en (*Juniperus communis*)

En är den enda barrväxt som växer vilt på Island. Ett annat isländskt namn på den är *eldstré* [eld-trä], och det sades att glöd kunde bevaras månadsvis i enträ utan att den slocknade. Þorkell Arngrímsson i Garðar använde enen som läkemedel år 1651. Veden, barren och bären användes mot många slags åkommor. Man tillverkades ett slags tjära av enen som användes i salvor. I ett kapitel om enen säger skollärare Kristján Willoddsson: ”Enbär är hälsosammare än peppar, de är goda i mat. Den man som alltid bär dem på sig kommer att förutse sin död innan den kommer.” För övrigt förekommer enbär ofta i texterna, och de samlades in på fjällhedarna. De var även exporterade till utlandet, och där var de eftersökta till att krydda likör och andra brända drycker. Eggert Ólafsson och Ólafur Ólavíus talade väl om enbären. De, liksom flera anhängare av upplysning och nationalism under senare delen av 1700-talet, uppmanade islänningarna att använda enbärsavkok som dryck i stället för att ta upp det utländska kaffebruket, som vid den tiden spred sig på Island. De lärde ut hur drycken skulle tillredas. Dryck gjordes även av enbarren. Det ansågs även hälsosamt att bränna en i husen, det rensade ut olika slags ohyra. Björn Halldórsson nämner i *Arnbjörg* att för att hålla mjölk-kärlen rena och friska [osura] var det bra att skura dem med envatten.

Juniperus communis, Örtagården i Skálholt

Salix phylicifolia, Þingeyrarklaustur

40. Gulvíðir – grönvide (*Salix phylicifolia*)

Grönvide är en vanlig videart som växer i hela landet. Den är vanlig i Skálholt där växtförhållandena är lämpliga, och den har troligen alltid växt där. Vide blev använt på Island för många ändamål, både till husdjursfoder, som isoleringsmaterial, till slöjd och som tändved. Videarterna blommar om våren ungefär samtidigt som de lövas. Fröna/fröludden som lossnar ur fullmogna honhängen kallas *kotún*, som är nära släkt med det engelska ordet ”cotton” (bomull). Förr i tiden tog man vara på *kotún* från dessa honhängen och använde det för att stoppa kuddar och dynor. *Kotún* [hönhängen] användes allmänt för att torka och rengöra sår med, och användes med linnetyg i omslag om så krävdes för djupare sår. *Kotún* från dvärgvide (*Salix herbacea*) var särskilt eftertraktat för detta bruk. Det ansågs bra att tugga på videokvistar vid tandvärk och annan värk. Oddur Oddsson ansåg att vide fungerade som läkemedel mot mjältsjuka [*miltissýki*]. Därtill användes vide mot fallandesot [*flogaveiki*, epilepsi].

I Kristján Willoddssons läkebok står:

Vid fallandesot: tag färsk vide, mal den smått, blanda med blod och ge att dricka till den som behöver det.

Huvudvärk kunde botas med vide: ”Hans saft anbringad i näsborrarna, är bra mot huvudvärk.” Vide kunde även användas för att förbättra synen. ”Tar man saven av den, då den blommar, och stryker i ögonen, då stärker det och klarar ögonen.” Skollärare Kristján nämner ytterligare egenskaper hos vide, till exempel att läka mjältsot och motverka sömnlöshet. De isländska videarterna förbinds med vällust, fruktsamhet och kvinnosjukdomar. Björn Halldórsson i Sauðlauksdalur berättar att saften av vide minskar åtrån.

Att minska begäret efter kvinnor kan göras på många olika sätt. Ät frö av videträ eller drick saven från videbark och löv

säger Oddur Oddsson och skollärare Kristján säger ungefär samma sak.

41. Loðvíðir – ullvide (*Salix lanata*)

Vanligtvis gör man ingen skillnad mellan de olika videarterna i de äldsta läkeböckerna. Dock nämns ullvide på åtminstone ett ställe i de äldre skrifterna. Oddur Oddsson berättar att den kan läka sår i munnen eller inuti kinden: ”Tag stjälkar av ullvide, hetta upp dem på elden och lägg dem så heta i munnen som han tål, tugga på dem där så att saften kommer in i kinden.” Ullvidens *kotún* [hönhängen] har använts på samma sätt som grönvidens och dvärgvidens, bland annat som omslag på sår och stoppning i kuddar.

Salix lanata, Skriðuklaustur

Avslutning

Skalden och naturvetenskapsmannen Eggert Ólafsson var i mycket en framsynt man även om han betraktade den svunna guldålderns tillstånd med saknad. Det passar bra att sluta detta lilla häfte med slutkapitlet i *Lachanologia* eller köksväxtbok, som han skrev för drygt 230 år sedan.

Om prydnadsväxter

Som avslutning på boken, vill jag nämna att många av de vackraste örterna, och särskilt de som doftar gott, och som jag kallat rökelseväxter, kan användas som utsmycknad, till nöje och till prydnad, såsom inomhusväxter, krukor med blommor, kyrkoprydnader av blommor, olika trädgårdsprydnader, lusthus eller lövsalar, och planterade bersåer att sitta i tillsammans med många andra förlustelser som jordens frukter kan ge oss, och som i sig själva inte bara är oskyldiga utan som också kan vara Gudi behagliga och oss angenäma och, i viss mån också nyttiga.

Litteratur

1. Ágúst H. Bjarnason: Íslensk flóra. Iðunn. Rvk. 1983.
2. Björn Halldórsson: Rit Björns Halldórssonar í Sauðlauksdal. Umsjón með útgáfu: Gísli Kristansson og Björn Sigfússon. Búnaðarfélag Íslands, Rvk. 1983.
3. Bjarni Þorsteinsson: Íslensk þjóðlög, (safnað af B.J. 1906–1909). Siglufjarðarprentsmiðja hf. 1974.
4. Björn M. Ólsen: Um kornyrkju á Íslandi að fornu. Búnaðarrit 1910.
5. Brennu-Njáls saga.
6. Brouk, B.: Plants consumed by Man. Academic press. London 1975.
7. Brynjólfur Jónsson: Rannsóknir í ofanverðri Árnassýslu sumarið 1893. Árbók hins íslenska fornleifafélags. Rvk. 1894.
8. Christofer Möllersson: Rit um lækningar o.fl. ritað í lok 16. aldar. Hdr. Árnastofnun.
9. Duby, Georges: Rural Economy and Country Life in the Medieval West. University of South Carolina. Columbia s.c. 1981.
10. Eggert Ólafsson (1772): Ferðabók Eggerts Ólafssonar og Bjarna Pálssonar. Örn og Örlygur. Rvk 1974.
11. Eggert Ólafsson: Stutt ágríp ur Lachanologia eða Mat-Urta-Bok fyrrum Vice-lögmansins Hr. Eggerts Olafssonar um Gard-Yrkiu a Islandi. Kh. 1774.
12. Emboden, William. Narcotic Plants. Studio Vista. London 1979.
13. Guðrún P. Helgadóttir: Laukagarðr. Í rítinu Speculum norroenum, Norse studies in memory of Gabriel Turville-Petre 1981.
14. Hallgerður Gísladóttir: Íslensk matarhefð. Mál og menning. Reykjavík 1999.
15. Haraldur Sigurðsson: Þórður Þorláksson Íslandslýsing (1666), Reykjavík 1982.
16. HérÁrn: Sýslumaðurinn í Árnassýslu, Bréf og töflur 1788–1865. Afrit.
17. Holmboe, Jens: Åsebergadronningens Hage 1930.
18. Horrebow, Niels: Tilforladelige Efterretninger om Island. Kh 1752.
19. Hungurvaka.
20. Høeg, Ove Arbo: Planter og tradisjon. Universitetsforlaget Oslo–Bergen–Tromsø 1976.
21. Ingólfur Davíðsson: Villilaukur í Breiðafjarðareyjum. Náttúrufræðingurinn 41. árg. 1971.
22. Ingólfur Davíðsson: Ætíhvönn. Náttúrufræðingurinn 41. árg. 1971.
23. Guðriður Þórarinsdóttir (ritstj.): Inn til fjalla. Rit félags Biskupstungnamanna í Reykjavík. 1949.
24. Jakob Benediktsson: Gísli Magnússon (Vísi-Gísli). Ævisaga, ritgerðir og bréf. Hið íslenska fræðafélag í Kaupmannahöfn. Reykjavík 1939.
25. Jansen, Henrik M.: Dagliglivet i middelalderens købstæder. Museumsrådet for Fyns Amt 1987.
26. Jón Eypórsson: Ferðabók Sveins Pálssonar: dagbækur og ritgerðir 1791–1797, 1983.
27. Jón Halldórsson: Biskupasögur. Rvk. 1903–1910.
28. Jón Helgason: Hannes Finnsson biskup í Skálholti. Hið íslenska bókmenntafélag 1936.
29. Jónas Jónasson: Íslenskir þjóðhættir. Útg. Jónas og Halldór Rafnar, Rvk. 1945.
30. Kjennerud, J. Reichborn: Den gamle urtegård; lægeplanter fra middelalderen. Borgarsyssel Museum 1930.
31. Kjersgaard, Erik: Mad og Øl i Danmarks Middelalder. Nationalmuseet 1978.
32. Kristján Willodsson: Lækningabók 1593. J. S. 158 fol. Hdr. Árnastofnun.
33. Kålund, Kristian: Den islandske lægebog Cod. Am. 343a 12mo. Kh 1907.

34. Kålund, Kristian: Alfræði íslensk, Íslandsk encyklopædisk litteratur, 8vo. S. L. Møllers Bogtrykkeri Kh. 1908.
35. Landnámabók.
36. Larsen, Henning: An old icelandic medical miscellany MS Royal Irish Academy with supplement from MS Trinity college. (Dublin) L-2-27 Oslo. 1931.
37. Lind, Jens og Garner, H. M.,: Klosterhaven i Øm. Øm kloster 1963.
38. Lind, J., Om lægeplanter i danske klosterhaver og klosterbøger. Henrik Koppels forlag. Kh. 1928.
39. Morðbréfabæklingar Guðbrands biskups Þorlákssonar 1592, 1595 og 1608. Sögufélag. Rvk. 1902–1906.
40. Nielsen, Harald: Lægeplanter og trolddomsurter. Plantemedicinens kulturhistorie. Politikens forlag. Kh. 1978.
41. Nordhagen, Rolf: De gamle klosterhager. Bergens Museum 1940.
42. Oddur Einarsson (1589): Íslandslýsing – Qualiscunque descriptio Islandiae. (Sveinn Pálsson snéri á íslensku), Reykjavík 1971.
43. Oddur Odsson: “Lækningarskraptar nockurra urta” AM 701 b 4to. Hdr. Árnastofnun.
44. Oddur Odsson: “Lækningabók”. AM 701a, 4to. Hdr. Árnastofnun.
45. Sigurður Þórarinnsson: Tefrokronologiska studier på Island. Kaupmannahöfn 1944.
46. Sigurður Þórarinnsson: Skrifað og skrafað. Rvk. 1958.
47. Skaarup, Bi og Jacobsden, Henrik: Middelaldermad. Kulturhistorie, kilder og 99 opskrifter. Gyldendal 1999.
48. Stefán Stefánsson: Flóra Íslands. III. útg. 1948. Hið íslenska Náttúrufræðifélag, Akureyri 1901.
49. Steindór Steindórsson: Íslensk plöntunöfn. Bókaútgáfa Menningarsjóðs 1978.
50. Steindór Steindórsson: On the age and immigration of the Icelandic flora. Rit Vísindafélags Íslands. Rvk 1962.
51. Sturla Friðriksson: Gróður af akri Njáls bónda á Bergþórshvoli. Andvari 85, Rvk. 1960.
52. Sturla Friðriksson: Linakrar á Bergþórshvoli. Í ritinu Eldur er i norðri. Sögufélag. Rvk. 1982.
53. Vigfús Guðmundsson: Saga Eyrarbakka. Vikingsútgáfan, Rvk. 1945–1949.
54. Þorleifur Einarsson: Vitnisburður frjógreiningar um gróður, veðurfar og landnám á Íslandi. Saga, Rvk. 1962.
55. Þorvaldur Thoroddsen: Lýsing Íslands. Kaupmannahöfn 1908–1910.
56. Þórður Þorláksson: Íslandslýsing 1666. Haraldur Sigurðsson Rvk. 1982.

Ytterligere relevant litteratur

Hörður Kristinsson, 2010, *Flowering plants and ferns of Iceland*. 3. ed. Reykjavík. Mál og menning.

Jóhann Pálsson, 1999, Blóðkollur *Sanguisorba officinalis* L. og Höskollur *Sanguisorba alpina* Bunge (Rosaceae) á Íslandi. *Náttúrufræðingurinn*. S. 163–173.

[] Hakparenteser i texten markerar tillägg av Inger Larsson.

Ordlista

bruk av nyttoväxter	<i>grasnytjar</i>
fruktträdgård	<i>aldingarður</i>
hushållsväxter	<i>matjurtir</i>
kålgård	<i>kálgarður</i>
kålrotsgårdar	<i>rófnagarðar</i>
köksträdgård	<i>kálgarður</i>
köksträdgård	<i>sáðgarður</i>
nyttoväxter	<i>nytjajurtir</i>
nyttoväxtodling	<i>grasnytjapækking</i>
odling av träd	<i>trjárækt</i>
trädgårdsodling	<i>gardraekt</i>
trädgårdsodlingshistoria	<i>gardyrkjusaga</i>
örter och gräs	<i>jurtir og grös</i>

I äldre svenska hade *gräs* en betydligt vidare betydelse än i dagens språkbruk och kunde avse grön växtlighet i allmänhet, men användes även också i betydelsen 'ört' och 'växt'.
(Ordlistan är tillagd i samband med översättningen.)